

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduskond
Politoloogia osakond

Kats Kivistik

**Poliitiline teadlikkus ning vasak- ja parempoolsuse sisu
areng postkommunistlikus ühiskonnas: Eesti 1991–2007**

Magistritöö

Juhendaja: Prof. Vello Andres Pettai

Tartu 2007

Sissejuhatus.....	3
1. Vasak- ja parempoolsuse eristamine ja sisu	6
1.1 Vasak-ja parempoolsuse taust ja tähenduslikkus	6
1.2 Vasak-ja parempoolsuse eristamine	10
1.3 Vasak-ja parempoolsuse seos sotsiaalse struktuuriga	14
1.4 Vasak-ja parempoolsuse seos väärtustega	19
1.5 Vasak-ja parempoolsuse seos hoiakute ja osalusega	23
1.6 Töö hüpoteesid	28
2. Andmeanalüüs ja tulemused	31
2.1. Andmestike ja meetodite tutvustus	31
2.1.1 Andmestikud aastast 1991–2007	31
2.1.2 Kasutatavad muutujad ja meetodid	32
2.2 Vasak- ja parempoolse enesemääratluse teljele paigutamine Eestis.....	38
2.2.1 Vasak- ja parempoolse enesemääratluse trendid Eestis	38
2.2.2 Vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutamise suutlikkus.....	40
2.2.3 Vasak- ja parempoolsuse skaala keskele paigutamine.....	43
2.2.4 Valijaskondade vastandumine vasak- ja parempoolsuse teljel	44
2.3 Vasak- ja parempoolsuse seos sotsiaalse struktuuriga Eestis	48
2.4 Vasak- ja parempoolsuse seos väärtustega Eestis.....	57
2.5 Vasak-ja parempoolsuse seos hoiakute ja osalusega Eestis.....	60
2.6 Sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osaluse mõju vasak-parempoolsele enesemääratlusele.....	66
2.7 Töö hüpoteeside paikapidavus	75
3. Arutlus ja järeldused	80
Kokkuvõte.....	86
Kasutatud allikad	89
Lisa 1. Vasak-parem skaala jaotused 1991–2007	94
Lisa 2. Keskmise positsioon vasak-parem skaalal 10 Euroopa riigis	98
Lisa 3. Valijaskondade keskmised positsioonid 1991–2007.....	99
Summary	102

Sissejuhatus

Vasak- ja parempoolsus on laiahaardeline kontseptsioon, mille olemuse ja olulisuse üle on palju vaieldud. Vaatamata kahtlustele, kas vasak- ja parempoolsus ei ole mitte sisutühi mõiste, millel puudub igasugune selgelt eristatav tähendus, mille süvenemisele on kaasa aidanud ka uute postkommunistlike demokraatiade teke, kus avalduvad vastuolud ja poliitilise maastiku mõtestamine ei allu varem arenenud demokraatiade alusel välja kujunenud mustriks, on viimasel ajal korduvalt tõestatud, et vasak- parempoolsus on oluline vahend enda nii poliitiliseks määratlemiseks kui ka valikute tegemiseks (nt Noelle- Neumann 1998, Knutsen 1998). Tavainimese jaoks on vasak- ja parempoolsus eelkõige vahend poliitiliste seisukohtade süstematiseerimiseks, lihtsustades nende jaoks poliitikamaastiku peensusi ning seeläbi kannab vasak- ja parempoolsus endas kaht nähtust. Esiteks viitab sellise abstraktse mõiste teadvustamine ja mõtestamine mingile üldisemale poliitilisele teadlikkusele enesemääratlejate seas.

Teiseks on vasak- ja parempoolsuse dimensioonile omane ühendada endas mitmed olulised poliitilised vastuolud ühiskonnas ning seega võimaldab vasak- ja parempoolsuse tähenduse ja sisu uurimine selgitada ühiskonnas eksisteerivate vastandumiste loomu.

Käesoleva uurimustöö üheks eesmärgiks ongi selgitada välja see, kuidas toimub poliitilise teadlikkuse areng. Kui poliitilise teadlikkuse uurimine juba väljakujunenud ühiskondade puhul saab piirduda vaid küllalt staatilise olukorra kaardistamisega, siis taasiseseisvunud Eesti näol on tekkinud uus ühiskond, mis annab võimaluse jälgida poliitilise teadlikkuse ja ühiskondliku struktuuri väljakujunemise protsessi ning uurida seeläbi teadlikkuse tekkimise dünaamikat.

Üheks Eesti eripäraks on aga väga selge parempoolse poliitika ja parempoolsete vaadete ülekaal ning vasakpoolse maailmavaate puudulik väljakujunemine, mis kõige selgemini väljendub ka tugeva vasakpoolset ideoloogiat esindava erakonna puudumises.

See, et ühiskonnas on ülekaalus parempoolsed vaated, on iseenesest huvitav juba selle poolest, et nt Converse'i (1964) järgi on ühiskonnas vaesem alamklass alati arvukam kui rikkam ülemklass ja seepärast peaks vasak- ja parempoolsuse kõige levinumat võrdsuse ja vabaduse vastandumist aluseks võttes vasakpoolsed moodustama pigem enamuse, mitte vähemuse nagu Eestis.

Selline iseärasus viitab sellele, et väga parempoolses ühiskonnas ei tarvitse vasak- ja parempoolsuse mõiste olla defineeritud peamiselt majandusliku võrdsuse küsimuste kaudu, vaid ideoloogiline enesemääratlemine võib endas kanda mingit muud olulisemat sisu. Tulenevalt nii sellest iseärasusest kui ka soovist hinnata kommunistliku mineviku mõju, on käesoleva uurimuse teiseks eesmärgiks selgitada välja see, millised ühiskondlikud vastandused avalduvad Eesti ühiskonnas vasak- ja parempoolsuse teljel kõige selgemini, proovides seeläbi anda teatud selgust küsimusse, mis on vasak- ja parempoolsuse sisuks Eestis.

Uurimus koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis tutvustan vasak- ja parempoolsuse tausta ja arutelu selle tähenduslikkuse üle, toon välja nii esimese taseme teadlikkuse mõõtmise võimalused skaalale paigutamise suutlikkuse, skaala keskele paigutamise populaarsuse ja valijaskondade polaarsuse kaudu, kui ka teise taseme teadlikkuse ja vasak- ja parempoolsuse sisu mõõtmise aluseks olevad komponendid, toetudes nii arenenud Lääne kui postkommunistlike ühiskondade uurimisel olulisteks osutunud teguritele.

Uurimusele selgema struktuuri loomiseks olen vasak- ja parempoolsusega seostuda võivad tegurid jaotanud kolme gruppi: sotsiaalne struktuur, väärtushoiakud ning hoiakud ja osalus, mille alusel on üles ehitatud ka töö empiiriline osa. Uurimuse teine osa algab ülevaatega kasutatavatest andmestikest ja meetoditest. Vasak-ja parempoolsuse ja sellega seotud teadlikkuse ja vastuolude uurimine toetub kaheksale küsitlusele, mis on läbi viidud vahemikus 1991 kuni 2007. Tulenevalt erinevate andmestike kasutamisest on rohkem ruumi pühendatud ka nendes leiduvate muutujate tutvustamisele ja kodeerimisele.

Töö teises on annan kõigepealt ülevaate vasak-ja parempoolsete vaadete jaotusest ja trendist Eestis, mis kinnitab selget parempoolsete vaadete ülekaalu. Edasised osad sisaldavad endas statistilise andmeanalüüsi tulemusi vasak-ja parempoolsuse skaalale paigutamise suutlikkuse ja selle eristamise kohta, vasak- ja parempoolsuse seostele sotsiaalse struktuuri, väärtuste ning hoiakute ja osalusega. Teise osa lõpetab kõige olulisemate tegurite ühine analüüs, mille jaoks kasutan lineaarset regressioonianalüüsi. Analüüsi eesmärgiks on selgitada, millised eristused ja vastuolud on vasak-ja parempoolsusega kõige rohkem seotud ning kas nende võime vasak- ja parempoolsete

vaadete variatiivsust seletada on aja jooksul kasvanud, teisiti öelduna, kas vastuolude avaldumine vasak-parem teljel on suurenenud.

Poliitilise teadlikkuse ja vasak- ja parempoolsuse sisu uurimisel lähtun kolmest uurimisküsimusest.

Esiteks eeldan, et uue süsteemi arenedes toimub esimese taseme teadlikkuse kasv vasak- ja parempoolsuse dimensiooni ära tundmise ja eristamise näol. Eelduse paikapidavust kinnitavad nii vasak- ja parempoolsuse skaalale enese paigutamise suutlikkuse selge kasv kui ka valijaskondade vahelise ideoloogilise polariseerituse suurenemine.

Teiseks eeldan, et paralleelselt esimese teadlikkuse kasvuga on toimunud ka teise taseme teadlikkuse kasv vasak- ja parempoolsuse dimensioonile teatud sisu andmise näol. Selgub, et paljud sotsiaalse struktuuri osised, väärtused ja hoiakud seostuvad vasak- ja parempoolse enesemääratlemisega järjest tugevamini, kuid selgeks saab ka see, et esimese tasemele teadlikkuse kasvule sarnast kiiret kasvu ei saa tähenduslikkuse kujunemise juures kinnitada. Seega võib väita, et kui teatud ähmasem ettekujutus abstraktsest vasak- ja parempoolsuse dimensioonist on küllalt kerge tulema, siis sellele dimensioonile tegeliku sisu andmine on tunduvalt pikaajalisem protsess.

Vasak- ja parempoolsuses avalduvate vastanduste uurimisel lähtun teiste postkommunistlike ühiskondade uurimisel välja koorunud olulisematest vastandumistest ning parempoolsete vaadete domineerimisest Eestis ning väidan, et vasak- ja parempoolsuse dimensioonis esialgu tähtsad kaotajate ja võitjate, maa ja linna ning rahvuste vahelised lõhed on aja jooksul asendunud järjest tugevamini sotsiaalmajandusliku dimensiooniga ja süsteemitoetuse lõhega. Teostatud analüüs kinnitab rahvuste vaheliste lõhe vähenemist ning kaotajate ja võitjate lõhe ja süsteemitoetuse teguri olulisust ja isegi tugevnemist. Samas ei kinnita andmed teistes postkommunistlikes ühiskondades väga olulise maa-linna lõhe olemasolu Eestis ega ka sotsiaalmajandusliku dimensiooni märgatavat avaldumist vasak-parem enesemääratluses.

Kolmas peatükk võtab kokku kõik olulisemad leiud ja mõtestab neid laiemalt Eesti eripära ja konteksti silmas pidades, tuues välja ka kognitiivse võimekuse näitajate kaasamise olulisuse abstraktsete dimensioonide uurimisel.

1.Vasak- ja parempoolsuse eristamine ja sisu

Käesolevas peatükis on kõigepealt esitatud vasak- ja parempoolsuse mõiste ajalooline taust, levinumad tähendused ning vaidlused vasak- ja parempoolsuse mõiste tähenduslikkuse üle. Seejärel tutvustan konkreetsemalt erinevaid võimalusi esimese taseme teadlikkuse hindamiseks ning edasi keskendun sellele, millist mõju võivad avaldada sotsiaalne struktuur, väärtused, hoiakud ja osalus inimese enesemääratlemisele vasak-ja parempoolsuse teljel.

1.1 Vasak-ja parempoolsuse taust ja tähenduslikkus

Vasak-ja parempoolsuse ajalugu ulatub Prantsuse revolutsioonini, mil parlamendis hakati eristama neid, kes istusid presidenditoolist paremal (aadel) ja neid, kes istusid vasemal (kolmanda seisuse esindajad). 19.sajandi alguses lisandus sellisele istumiskombele ka selgem tähendus: need, kes istusid paremal, toetasid monarhia jätkamist ja üldisemalt süsteemi säilimist, samas vasakul istujad nõudsid muutuseid ühiskonna korralduses ja monarhia asendamist rahvavõimuga.

Seega oli vasak-ja parempoolsuse esimene tähendus eelkõige poliitilise sisuga: ühelt poolt vana korra säilitamine ja traditsioonid (parempoolsus), teisalt muutuste pooldamine (vasakpoolsus) (Bartolini 2000: 9).

Industriaalsel ajastul lisandus vasak-ja parempoolsusele selle nn klassikaline, majanduslik tähendus. Vasakpoolsus tähistas soovi suurema majandusliku võrdsuse järgi, parempoolsus aga ebavõrdsuse loomulikuks pidamist. Põhjuseid, miks majanduslik tähendus muutus aktuaalseks alles hiljem, on mitmeid. Esiteks, klasside, sealhulgas eriti töölisklassi selgem eristumine ühiskonnas; teiseks, riigipoolsete vahendite suurenemine, mis võimaldas vaesemate kihtide toetamist. (Bobbio 1994)

Tänapäeval on vasak-ja parempoolsuse tähendusest saanud oluline arutlusobjekt. Ühiskondade arenedes ja uute demokraatiade ilmunisega on oluliste teemade ring laienenud ja seetõttu ei ole klassikonflikti peegeldav tähendus enam kaugeltki ammendav. Sellega seoses on tekkinud mitmeid koolkondi, kelle nägemus vasak-ja parempoolsuse mõistest kui sellisest ja selle rollist tänapäeva maailmas on väga erinev.

Üks küllaltki levinud, paljuskki ka tavaelus omaks võetud seisukoht peab vasak-ja parempoolsust äraelanud eristuseks, mis on muutunud tähtsusetuks ja millel puudub

selge sisu, Kitschelt ja Hellemans (1990) on eristanud seda ka kui ebaolulisuse (*irrelevance*) teooriat. Peamine alus sellistele väidetele on lähtumine vasak- ja parempoolsuse majanduslikust kui ainsast tõelisest tähendusest; ning kui majanduslik tähendus ei oma seoses sotsiaalsete klasside vahelise vastuolu nõrgenemisega enam endist jõudu, siis tuletatakse sellest kogu mõiste sisutühjus.

Sellise lähenemise pooldajate kõige tõsisemaks veaks on teatud meelevaldsus mõiste käsitlemisel. Asjaolu, et vasak-parempoolsuse sisuks on 20.sajandil kujunenud just majandusliku võrdsuse küsimus, ei anna alust järeldusteks selle tähenduse ainuvõimalikkuse või püsivuse kohta, seda juba seetõttu, et tegemist ei ole vasak- ja parempoolsuse algse tähendusega. Lähtudes mõiste kujunemisloost on alust kõrvale lükata seisukoht, mis jätab vasak- ja parempoolsuse kõrvale vaid majandusliku tähenduse kadumise või nõrgenemise pärast.

Vasak- ja parempoolsusele ühe kindla tähenduse omistamise kõrval on siiski levinum lähtumine sellest, et mõiste on konstrueeritud ja sellele antav sisu sõltub nii ajast kui ühiskonnast (Converse 1964, Inglehart ja Klingemann 1976, Evans 1995, Van der Eijk jt 2005). Siinjuures võib eristada kolme teooriat vasak- ja parempoolsuse tähenduse muutumise kohta (Kitschelt ja Hellemans 1990: 214–6): esiteks muundumise (*transformation*) teooria, mille järgi üks mõiste tähendus asendub aja jooksul täielikult mõne teise tähendusega. Majanduslik konflikt asendub näiteks materialismi-postmaterialismi konfliktiga (Inglehart 1990). Teiseks teooriaks on püsivuse (*persistence*) teooria, mille järgi vasak- ja parempoolsuse peamine, majanduslik tähendus püsib, kuid sellele lisanduvad algse tähendusega kokkusobivad uued teemad. Kolmandaks on mitmekesisistumise (*pluralization*) teooria, mille alusel vasak- ja parempoolsuse tähendus mitmekesisistub, ühendades omavahel mitte tingimata kokkukuuluvaid tähendusi. Vasak- ja parempoolsuse sisu muutub mitmekülgsemaks, aga algne sisu ei kao (Knutsen 1995).

Võib märgata, et vaatamata sellele, millisena teooria vasak- ja parempoolsuse tähenduse muutumist vaatlleb, lähtutakse vaikumisi siiski mingist olulisemast/peamisest või algsest tähendusest. Üldjuhul on selleks sisuks peetud nii poliitilist (Evans 1995) kui majanduslikku tähendust (Noelle-Neumann 1998), kuid ka mõlemat korraga, eristades kahte dimensiooni vasak- ja parempoolsuse mõistes endas (Middendorp 1992).

Siinkohal aga tahaksin nõustuda palju viidatud Lipseti (1954: 1135) definitsiooniga vasak- ja parempoolsusest, mis ühendab endas nii poliitilise kui majandusliku tähenduse: „Vasaku all peame silmas suuremale võrdsusele – poliitilisele, majanduslikule, sotsiaalsele – suunatud ühiskondlike muutuste eest seismist; parema all peame silmas traditsioonilise, enam või vähem hierarhilise ühiskonnakorra toetamist ning suuremale võrdsusele suunatud muutustele vastu seismist.”

Selle kohaselt on vasakpoolsus alati olnud soov muuta ühiskonda võrdsemaks, parempoolsus aga säilitada seda olemasoleval, loomuliku ebavõrdsuse kujul. Kui lähtuda inimühiskonna loomulikust eksisteerimisest, siis on üsna paratamatu, et erinevate võimete ja lähtekohtade tulemusel ebavõrdsus tekib ja isegi süveneb. Seega on ebavõrdsus ühiskonna kaasosaks. Samas on väga loomulik, et ühiskonna korraldusest vähem kasu saavad grupid mingil hetkel ebavõrdsuse vähenemist sooviksid. Seega võiksid selle mõiste alla sobida väga erinevad valdkonnad, nii poliitilise kui majandusliku võrdsusega seotud.

Eelnevast tulenevalt võib välja tuua esimese põhjuse, mis võib vasak- ja parempoolsuse tähtsusetuse taga olla. Nimelt võib vasak- ja parempoolsuse dimensiooni olulisust mõjutada ühiskonnas eksisteeriv suhteline võrdsus, kus ebavõrdsus inimeste vahel ei ole piisav ebavõrdsuse vähendamise soovi tekkimiseks.¹ Paraku on sellise võrdsuse olemaolu küllaltki harv nähtus, sest tänapäeva ühiskondi iseloomustavad küllalt suured erinevused sisstulekutes ja heaolus. Äärmisel juhul võiks arvata, et heaoluühiskonna mudeli või kommunistliku ideoloogia rakendamisega võib selleni jõuda, kuid seegi võiks viia ringiga tagasi samasse olukorda, sest võrdsuse olemasoluga võib kaduda vasakpoolsuse mõte (ebavõrdsust, mida vähendada, enam ei ole), ning võimalik, et algaks uus parempoolsuse võidukäik, mis võib viia tagasi ebavõrdsuseni.

Taolise sisu andmisel võib ühe võimaliku puudusena välja tuua selle, et selline vastuolu eeldab pikemaajast süsteemi eksisteerimist, sest vahetult pärast uue poliitilise korra tekkimist on võimalik, et ebavõrdsus ühiskonnas ei ole selgepiiriliselt jaotatud. Sellisele

¹ Lähtuvalt vasak-parempoolsuse kui ebavõrdsuse ja võrdsuse pooldamise dimensioonist oleks huvitav uurida, kas vasak- ja parempoolsuse tajumine, dimensiooni polaarsus ja sellele omistava tähenduse selgus on kuidagi seotud ühiskonna üldise ebavõrdsustasemega, nt võrrelda GINI indeksi või ka soolise võrdõiguslikkuse indeksiga. Eelnevast tulenevalt oleks põhjust arvata, et väga ühtlase sissetuleku taseme ja suure võrdsusega ühiskonnas ei ole vasak- parempoolsuse dimensioon või vähemalt sotsiaalmajanduslik dimensioon nii oluline.

käsitlusele toetudes võiks seega kahelda vasak-ja parempoolsuse olulisuses taasiseseisvunud Eestis ja ka post-kommunistlikes riikides laiemalt. Vasak- ja parempoolsuse vähest rolli hiljuti iseseisvunud riikide puhul märgivad ka Inglehart ja Klingemann (1976), leides, et neis ühiskondades on oluline rahvuslik identiteet, mis vasak-ja parempoolsuse teljel eriti ei kajastu. Samas võib sellistele eeldusele tuginedes oodata postkommunistlikes riikides aja jooksul selgema struktuuri välja kujunemist ja seega vasak- ja parempoolsuse olulisemaks muutumist.

Teiseks vasak- ja parempoolsuse tähtsusetuse põhjuseks võib aga olla ka inimeste teadmatus ühiskonna toimimisest ja enda positsioonist selles. Nii oleks vasak- ja parempoolsuse tajumine ühiskonnas otseselt seotud selle liikmete kognitiivse mobilisatsiooniga, poliitilise teadlikkuse tekkimisega (Inglehart ja Klingemann 1976, Knutsen 1995).

Teadlikkuse mõõtmisel toetun Converse'i kahe ideoloogilise teadlikkuse taseme eristusele (1964: 212). Esimene tase on seotud vasak- ja parempoolsuse ära tundmisega, teadmisega selle olemasolust, suutlikkusega end sellele skaalale paigutada. Teine aga vasak- ja parempoolsusele tähenduse ja sisu andmisega.

Siit edasi tekibki küsimus, kuidas uurida vasak- ja parempoolsuse sisu ja tähendust. Üheks parimaks aluseks, leidmaks vasak- ja parempoolsusega seotud olulisi vastuolusid, on toetumine lõhede käsitlusele. Ühiskonnas eksisteerivate vastuolude ehk lõhede ühtedeks esimesteks eristajateks olid Lipset ja Rokkan (1967), kes tõid välja olulisemad industriaalajastu lõhed Lääne-Euroopas: kirik *versus* riik, keskus *versus* perifeeria, põllumajandus *versus* tööstus, ja kapital *versus* tööjõud. Sellest alates on lõhede ja vastanduste eristamine ühiskonnas, aluseks üldjuhul parteivalik, kuid väiksemas ulatuses ka vasak- ja parempoolsus, küllalt populaarne olnud ja algset nimistut on pidevalt täiendatud ja asendatud kaasaegsele ühiskonnale omaste vastandustega. Üheks põhjalikumaks neist on Arend Lijpharti (1984) eristus, mis sobib ka käesoleva uurimuse üldiseks raamistamiseks küllalt hästi. Lijphart (1984: 128-130) eristab arenenud demokraatiate põhjal seitset ühiskonda lõhestavat dimensiooni: sotsiaalmajanduslik, religioosne, kultuuriline-etniline, maa-linn, režiimitoetus, välispoliitika ja postmaterialism, millest Lääne-Euroopas avalduvad kõige tihedamini sotsiaalmajanduslik ja religioosne lõhe (McAllister ja White 2007), kuid ka

postmaterialistlik lõhe (Van Deth ja Geurts 1989). Selle eristuse aluseks võtmine on küllalt levinud ka postkommunistlike ühiskondade uurimisel (nt Markowski 1997, McAllister ja White 2007).

Uurimusele selgema struktuuri loomiseks lähtun vasak- ja parempoolsuse tähenduse ja sisu uurimisel kahest teoreetilisest käsitlusest. Alates Ingleharti ja Klingemanni 1976. aasta uurimusest on levinud mõtteviis, et vasak- ja parempoolsel enesemääratlemisel on olulised kolm osist: sotsiaalne struktuur, väärtushoiakud ning osalus parteieelistuse näol. Liites sellise käsitluse lõhede käsitlusega, mille järgi vastuolud võivad väljenduda sotsiaalses struktuuris, väärtustes ja käitumises (Bartolini 2000: 16-17), jõuan eristuseni sotsiaalse struktuuri, väärtushoiakute ning osaluse ja üldisemate hoiakute vahel, millele toetudes olen üles ehitanud ka oma töö.

1.2 Vasak-ja parempoolsuse eristamine

Käesolev peatükk tutvustab mitut vasak- ja parempoolsuse eristamise suutlikkuse meetodit, mida mõõtes võib anda vastuse küsimusele, kas vaadeldava perioodi jooksul on toimunud esimese taseme teadlikkuse kasv vasak- ja parempoolsuse dimensiooni ära tundmise ja eristamise näol.

Kõige levinum on vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutamise suutlikkuse kontrollimine, mis avaldub selles, kui suur osa vastajatest määratlevad ennast sellel skaalal ja kui suur leiab, et see on liiga raske ja jätavad ennast määratlemata. Skaalale paigutamise suutlikkuse osakaalu on esmase teadlikkusega ühe esimesena sidunud Philip Converse'i (1964) ning edaspidi on seda kasutatud kui tavapärast meetodit selgitamaks elanikkonna teadlikkust vasak–parem skaalast, mis samas peegeldab ka skaala kasutamise olulisust (valiidsust) (Klingemann 1979: 228–9, Colomer 2005). Meetodi edukat töötamist toetavad andmed arenenud Lääne kohta, mis kinnitavad enesepaigutamise suutlikkuse kasvu aastate jooksul, ulatudes tänapäeval keskmiselt üle 90% elanikkonnast (Knutsen 1998, McAllister ja White 2007).

Kui lähtuda, et uue poliitilise kontseptsiooni juurdumine nõuab teatud aega, siis on nooremate demokraatlike ühiskondade puhul põhjust eeldada madalamat teadlikkuse taset kui arenenud demokraatides, ja seda kinnitavad ka empiirilised andmed. Endistes kommunistlikes ühiskondades Ida-Euroopas on enesepaigutajate osakaal väiksem kui Lääne-Euroopas, jäädes umbkaudu 70% juurde (McAllister ja White 2007). Samas on

põhjust arvata, et teadlikkuses on toimunud selge kasv demokraatliku süsteemi kehtestamisest tänapäevani. Siit tulenevalt esitan esimese hüpoteesi: enese paigutamine vasak-parem skaalale on aastate jooksul kasvanud (H1.1).

Traditsiooniliselt on skaalale paigutamise suutlikkust seostatud ka harituse, kontseptuaalse mõtlemise ja mõtestamise oskusega (Converse 1964: 217), sest juhul, kui eeldada, et skaalale paigutamine peegeldab poliitika ja maailma mõistmist laiemalt, on loomulik, et mitte kõik invidiidid ei ole oma võimete poolest võrdsed. Kõige tavalisem on mõõta sellist võimekust haridustaseme kaudu, Lääne-Euroopa ühiskondade uurimisel on tihti eristatud ka sugusid, sest arenenud demokraatlikes ühiskondades on naiste osalus ja huvi poliitika vastu olnud traditsiooniliselt meestest madalam (Klingemann 1979).

Samas on põhjust eeldada, et Eesti ühiskonnas ei tarvitse sugu olla selliste erinevuste kandjaks, sest naistele oli kommunismiajal ühiskondlikus elus osalemine küllaltki avatud. Eesti seisukohalt on oluline sellisesse analüüsi haarata ka vanus, sest sotsialiseerimise kulgu ja vasak-parempoolsuse mõiste üsna lühikest ajalugu Eestis arvestades on tõenäoline, et vanemate inimeste jaoks on uus 1990ndate alguses aktiivsemalt rakendama hakatud mõiste jäänud ähmaseks ja nende soov end sellel määratleda on väiksem kui noortel, kellele see dimensioon on juba sotsialiseerimise käigus omaseks saanud.

Eelnevast lähtudes, kontrollin nende kolme näitaja seost enesepaigutamise tasemega. Haridus kui küllalt universaalne võimekuse näitaja, annab võimaluse kinnitada seda, kas enesepaigutamist võiks ka laiemal poliitilisel teadlikkusega siduda. Ja hüpotees oleks järgmine: kõrgema haridustasemega inimeste seas on vasak-parem skaalale enesepaigutamise suutlikkus suurem. (H1.1.1) Soo ja vanuse mõju kontrollimine ei saa oma suurema spetsiifilisuse tõttu olla aluseks otsustusele selle kohta, kas teadlikkus vasak- ja parempoolsuse dimensioonist peegeldab üldisemat poliitilist teadlikkust, vaid nad on kaasatud, selgitamaks, kas need näitajad ise on seotud vasak- ja parempoolsuse ära tundmisega. Sellest tulenevad hüpoteesid: vanemate inimeste seas on vasak-parem skaalale enesepaigutamise suutlikkus väiksem (H1.1.2) ning naiste seas on vasak-parem skaalale enesepaigutamise suutlikkus väiksem (H1.1.3).

Lisaks sellele, et vasak-parem skaalale paigutamata jätmist nähakse vähese teadlikkuse näitajana, on viimasel ajal hakatud uurima ka seda, kas mitte enesepaigutamine skaala keskosas ei ole varjatud paigutamata jätmise ehk teadlikkuse puudumine. Põhjuse kahtluseks annab suundumus, et paralleelselt suurema enesepaigutamise tasemega paigutab üha suurem osa Lääne-Euroopa elanikkonnast ennast skaala keskele (10-pallisel skaalal 5 ja 6 peale) (Knutsen 1998) ja sel juhul on alust arvata, et ennast keskele paigutavad just need, kes varem on jätnud ennast paigutamata. Üheks võimaluseks keskele paigutajate motiivi tõlgendamiseks on lähtuda sellest, kas sinna paigutajate kognitiivne struktuur on sarnane neile, kes ennast skaalal määratlada ei suuda. Sellest lähtuvalt on Knutsen (1998) uurinud eelkõige keskele paigutamise tõusu taga olevaid motiive, ning leiab sarnaselt Potteriga (2001), kes uurib üldse keskele paigutamise põhjuseid, et tulemused ei lükka täielikult ümber ega ka kinnita seost keskele paigutamise ja teadlikkuse puudumise vahel.

Eelnevalt välja toodud põhjustest lähtudes kontrollin töös seda, kas enesepaigutamine keskele on suurenenud või vähenenud, tõstatades järgmise hüpoteesi: enesepaigutamine vasak-parem skaala keskosas on aastate jooksul vähenenud (H1.2).

Kinnitamaks aga seda, kas skaala keskele paigutamist on põhjust siduda teadlikkusega, kontrollin, kas keskele paigutajate kognitiivne struktuur on sarnane ennast määratlemata jätva elanikkonnaga. Selleks kontrollin mittepaiutamisega seostatud näitajate seoseid enese keskele paigutamise ja esitan järgmised hüpoteesid:

kõrgema haridustasemega inimeste seas on vasak-parem skaala keskele paigutamise tase väiksem (H1.2.1), vanemate inimeste seas on vasak-parem skaala keskele paigutamise tase suurem (H1.2.2) ning naiste seas on vasak-parem skaala keskele paigutamise tase suurem (H1.2.3).

Lisaks kahele eelnevale võimalusele rahva teadlikkust mõõta on vasak- ja parempoolsuse eristamise suutlikkuse näitajana põhjust uurida ka parteide valijaskondade enesemääratluste ideoloogilist kaugust.² Leitakse, et mida selgemalt

² Parteide valijaskondade polaarsuse mõõtmisel on lisaks ideoloogilisele kaugusele parteide vahel oluliseks peetud ka valijaskondade sisest standardhälvet, mis sisuliselt tähendab seda, kui selgepiiriliselt on ühe partei valijaskonna positsioonid välja kujunenud (Sartori 1976, Inglehart ja Klingemann 1976, Dalton 2005). Kuid tulenevalt töö piiratud mahust ja parteielistuse lisamisest regressioonianalüüsi jätan standardhälvete käsitlemise ideoloogilise eristumise osast välja.

inimesed vasak- ja parempoolsust eristavad, seda kindlamini kujunevad välja erinevate parteide valijaskondade positsioonid ning selgem vastandumine ja eristumine vasak- ja parempoolsuse skaalal, mida tähistab ideoloogiline kaugus parteide valijaskondade vahel, on hästi toimiva ja eduka ühiskonna aluseks (Sani ja Sartori 1983: 337). Kuigi Sani ja Sartori (1983) sõnul võib väga tugev polariseeritus tähistada üliteravaid konflikte ja muutuda ühiskonnale ohtlikuks, on üleminekuühiskondi uurinud autorid (Kitschelt jt 1999, Markowski 2001, Mikkel 2003) valdavalt seisukohal, et alles kujunevas ühiskonnas on vastandumine vasak-parempoolsuse teljel positiivne, peegeldades nii parteisüsteemi kui valijate vaadete selgemat eristumist ja poliitikamaastiku selginemist.³

Kuna parteisüsteemi arenedes võib oodata üha selgemat eristumist vasak- ja parempoolsuse teljel valijaskondade seas, siis esitan järgmise hüpoteesi: ideoloogiline kaugus valijaskondade vahel on suurenenud (H1.3.1).

Polaarsuse tugevuse hindamisel lähtun Sartori ja Sani (1983) eristusest, kus kõrget polaarsust tähistaks vahe alates 3,5 punktist. Ühtlasi on võrdluspunktiks Lääne-Euroopa valijaskonnad, kus keskmine polaarsus ulatub vähemalt 2,5 skaalapunktini (Lühiste 2004a: 46). Lähtudes sellest, et isegi Lääne-Euroopa elanikkond ei ole üldjuhul kõrgelt polariseerunud, leian, et Kadri Lühiste (*sealsamas*) pakutud mõtteline piir, kus kahe skaalapunkti vahe tähistaks juba mõõdukat eristumist, on väärt orientiiriks võtmist. Pidades silmas Eesti parteimaastikku, kus vastandumise aluseks tihti mitte niivõrd üksikud parteid, kuivõrd avalik jagunemine kahte, nn vasakpoolsete ja parempoolsete, leeri⁴, kus vasakpoolsete tuumparteiks on Keskerakond ja parempoolsete vedajaks kord Isamaa ja Res Publica Liit, kord Reformierakond. Seetõttu uurin valijaskondade eristumist ka kahte parteiblokki aluseks võttes ja esitan järgmise hüpoteesi: ideoloogiline kaugus parteiblokkide vahel on suurenenud (H1.3.2).

Kui selle peatüki sisuks oli nn esimese taseme teadlikkuse mõõtmine, siis järgnevad peatükid käsitlevad erinevaid tahke, mida kõiki võib omal moel teise taseme teadlikkust ja vasak- ja parempoolsuse sisu peegeldavaks pidada.

³ Samas on mitmed autorid (Markowski 2001, Lühiste 2004b) on leidnud, et kui sotsiaalmajanduslikus dimensioonis vastandumine on positiivne, siis etnilisuse või süsteemi toetamisega seotud küsimustes vastandumine võib negatiivsema varjundiga olla.

⁴ Leeridesse jaotumine on avaldunud nii valmiskampaaniates kui ka igapäevases avalikus debatis.

1.3 Vasak-ja parempoolsuse seos sotsiaalse struktuuriga

Kui vasak-ja parempoolsus peegeldab ühiskonnas peegelduvaid lõhesid ja konflikte, ja suur osa konflikte kerkib esile erinevate gruppide vastandlike huvide kokku põrkumisest, siis on põhjust oletada, et neid vastandlikke huvisid kandvate gruppide erinevus avaldub ka parem-vasak skaalal, ja seda eelkõige juhul, kui ollakse vastuoludest ja eristuvatest huvidest teadlikud.

Pikka aega on vasak- ja parempoolsete vaadete kujunemist ja varieeruvust seotud ühiskonna sotsiaalse struktuuriga. Sellise eristuse kõige tugevamaks aluseks on industriaalühiskond, kus inimeste sotsiaalsed ja majanduslikud positsioonid kujunesid välja selgemalt kui varem.

Erinevused sotsiaalses struktuuris võivad väljenduda nii horisontaalses (erinevad majandusharud) kui vertikaalses liinis (sotsiaalne klass). Kui Lääne-Euroopas on sotsiaalmajanduslikud erinevused tänu kapitalistlikule majandussüsteemile olnud määravad, siis Nõukogude Liidus olid majandusliku kapitali omamisest tulenevad erinevused riikliku planeerimise kaudu väheolulisteks teguriteks. Murray Yanovich ja Wesley A. Fisher (1973: xix) leiavad, et kommunistlikku ühiskonda on läbi ajaloo iseloomustanud eelkõige kaks eristust: intelligents *versus* teised valgekraed ning linna ja maa vaheline lõhe. Sellised erinevused sotsiaalses struktuuris Lääne-Euroopa ja endise Nõukogude Liidu vahel annavad põhjust oletada, et erinevused on üle kandnud ka tänapäeva, avaldudes uutes postkommunistlikes ühiskondades vähemalt mingil määral ning seetõttu ei saa nende ühiskondade sotsiaalset struktuuri uurides tugineda vaid Lääne-Euroopas juba olulistele lõhedele, vaid arvestada tuleb nii endise kommunistliku süsteemi omapära kui ka üleminekuga kaasnevate erisustega. Kuid järgnevalt lähemalt võimalikest lõhedest, mille seondumist vasak- ja parempoolsuse skaalal võiks üleüldse oodata.

Industriaalajastu vasak- ja parempoolsust iseloomustas vastandumine sotsiaalse klassi tasandil, kuid seoses praegu juba postindustriaalse ühiskonnastaadiumiga Läänes on leitud, et sotsiaalne klass on koos vasak-parempoolsuse majandusliku tähendusega kaotanud oma juhtiva rolli ühiskonna lõhestajana, kuid mõjutab siiski jätkuvalt vasak- ja parempoolsete vaadete eelistamist ning on piisavalt tähtis, et seda inimeste vaadete uurimisel alati kaasata (Kaase ja Klingemann 1982, Knutsen 2001).

Postkommunistlikud ühiskonnad ei ole läbinud Lääne-Euroopale sarnast arenguteed industriaalsest ühiskonnast postindustriaalsesse ning seetõttu ei ole imestama panev tulemus, et nendes on sotsiaalse klassi mõju vasak- ja parempoolsete vaadete kujunemisele vähemolulisem (nt Markowski 1997). Põhjuseid ja seletusi sellise seose nõrkusele või puudumisele on mitmeid. Esiteks on Markowski (1997) välja toonud, et seoses kommunismiaja klassidevaba ühiskonnaga ei ole selgeid klasse ka uutes demokraatlikes ühiskondades välja kujunenud ning sotsiaalse teadlikkuse tekkimist takistasid iseseisvumise alguses ka kiired muutused ja inimeste enda ettevõtlikkusel põhinev sotsiaalne mobiilsus (Daatland 1997). Selline olukord ei võimaldanud omakorda ka poliitilistel parteidel identiteedi kujundamisel sotsiaalsele klassile toetuda (Roskin 1993) ning tõigi kaasa sotsiaalse klassi selge eristuse puudumise. Ühe võimaliku põhjusena, miks erinev sissetulek kui positsiooni ja heaolu väljendaja ei vii erinevusteni vasak-parem vaadetes, on välja toonud Daatland (1997: 60) järgmise: ka vaesed leiavad sarnaselt rikastele, et esialgu on vaja raha koguda ja alles siis jagada. Sellise mõttega sobivad kokku ka hilisemad uurimused, mis viitavad sotsiaalmajandusliku dimensiooni tähtsuse tõusule ja lõhede tekkimisele ka noortes Ida-Euroopa demokraatlates (Jurkynas 2003, 2004). Sellest tulenevalt eeldan, et sotsiaalne klass ja ka eelkõige majanduslikku heaolu väljendav näitaja – sissetuleku suurus – ei mõjutanud taasiseseisvumise alguses vasak- ja parempoolsete vaadete kujunemist, kuid nende roll suureneb ajapikku uue ühiskondliku struktuuri välja kujunedes. Esitan järgmised hüpoteesid: kõrgema sotsiaalse positsiooniga inimesed on parempoolsed (H2.1.1) ja kõrgema sissetulekuga inimesed on parempoolsed (H2.1.2) eeldades, et sellised seosed on aja jooksul tugevnenud.

Sotsiaalse positsiooni kaudseks mõõtmiseks saab kasutada ka ametiühingusse kuulumist, kuhu üldjuhul kuuluvad töövõtjad, kes vastanduvad tööandjatele. Kui Lääne-Euroopas on ametiühingud tugevad ja tihedates sidemetes sotsiaaldemokraatlike ja vasakpoolsete parteidega, siis Ida-Euroopa ühiskondades ei ole ametiühingutesse kuulumine nii ulatuslik ja olemasolevad ametiühingud on vähemõjukad (Crowley 2004), rääkimata otsesest sidemest mõne parteiga. Sellest tulenevalt esitan ametiühingusse kuulumise mõju kontrollimiseks järgmise hüpoteesi: ametiühinguliikmed on vasakpoolsemad kui mittekuulujad (H.2.1.3) eeldades küllalt nõrka seost, mis siiski võiks aja jooksul selgemalt välja joonistuda.

Lisaks sotsiaalsele positsioonile ja sissetulekule on sotsiaalmajandusliku dimensiooni ja vasak- ja parempoolsuse majandusliku sisuga kaudsemalt seotud ka seda, kas inimene on riigi suhtes pigem võtja või andja. Nii on Richard Rose ja Toni Makkai (1995) leidnud, et inimesed, kes sotsiaalsest süsteemist kasu saavad või elatuvad, nt pensionärid, üliõpilased, töötud, koduperenaised kui mittetöötav osa elanikkonnast ning avalikus sektoris töötavad kui otse riigi leivast elatuvad inimesed kipuvad eelistama oma isiklikust vaatevinklist suuremat riigi rolli, mistõttu võiks eeldada ka vasakpoolsete vaadete toetamist. Era ja avaliku sektori eristamise olulisust tänapäeva suure riigi rolli juures on rõhutanud ja kinnitanud ka Knutsen (2001, 2005). Kuigi Eesti puhul saab rääkida pigem väiksest riigi rollist, leian, et suundumus, et riigile rohkem toetuvad elanikkonna kihid eristuvad oma positsiooni ja vaadete poolest neist, kel põhjust rohkem loota vaid enda tööle, on mõistlik oletus ka Eesti puhul. Seega esitan järgmised hüpoteesid: töötavad inimesed on parempoolsemate vaadetega kui mittetöötavad (H2.1.4) ja erasektoris töötavad inimesed on parempoolsemate vaadetega kui avalikus sektoris hõivatud inimesed (H2.1.5) eeldades jällegi, et aja jooksul on seosed tugevnenud.

Postkommunistlikele ühiskondadele väga iseloomulikuks on peetud seda, et seoses süsteemi vahetuse ja ühiskonna ümberkorraldamisega toimus positsioonide ümbermängimine. Ühed inimesed saavutasid parema positsiooni ja heaolu, seega võitsid, ja teiste positsioon ja heaolu halvenes järsku, seega nad kaotasid süsteemi muutusega. Kaotajateks on olnud maal elavad (Daatland: 1997, Whitefield 2002), põllumajanduses ja tööstuses hõivatud inimesed (Daatland 1997) ja ka uute demokraatlike riikide tekkides vähemusse jäänud venelased (Kitschelt 1995, Whitefield 2002). Daatland (1997: 55) leiab, et taasiseseisvunud Eestis avalduvad erinevused pigem majandusharude kui positsiooni lõikes, sest iseseisvumisega vähenes järsult vajadus nt rasketööstuses ja põllumajanduses hõivatava tööjõu järele. Kui arvestada tööstuse kokkutõmbamist ja töötuse suurenemist Ida-Eestis ja seda, et taasiseseisvunud Eesti esimest, Mart Laari juhitud valitsust on süüdistatud ka põllumajanduse väljasuretamises, siis on tõesti põhjust eeldada, et see, millises majandusharus inimene töötas, oli vastuolude allikaks, kuid samas on alust eeldada, et see vastuolu iseloomustas pigem taasiseseisvumise alguseaega kui kogu 16-aastat hilisemat perioodi. Viletsamat positsiooni on klassikaliselt seostatud vasakpoolsete vaadete toetamisega ja seetõttu

püstitan järgmise hüpoteesi: põllumajanduses ja tööstuses hõivatud inimesed on vasakpoolsemad kui teeninduses hõivatud inimesed (H2.1.6) ja eeldan, et seose tugevus on vaadeldava perioodi jooksul pigem vähenenud.

Maal ja linnas elavate inimeste vahelist lõhet on paljudes uurimustes (Whitefield 2002, Zarycki 2000, Jurkynas 2003, 2004, Lie 2006) peetud üheks olulisemaks postkommunistlikes ühiskondades, mis läbivalt iseloomustanud kogu kommunismist vabanemise järgset perioodi. Võib arvata, et maal elavate inimeste elujärje halvenemise põhjused on üldjuhul sarnased põllumajandusharus töötatavate inimestega ja seetõttu võiks maa elanikkond oma vaadetes kalduda vasakule. Selline suundumus on vastupidine industriaalsele lõhele maa ja linna vahel, kus linna koondunud töölised olid vasakpoolsed ning maaomanikud ja talupidajad parempoolsed. Siiski lähtun hüpoteesi esitamisel Eesti lähedusest pigem postkommunistlikele ühiskondadele: maa elanikkond on vasakpoolsemate vaadetega kui linna elanikkond (H2.1.7) ning eeldan, et seos on aja jooksul tugevnenud.

Etnilise ja keelepõhise lõhe olulisuse arenenud riikides on välja toonud Lijphart (1979, 1984) ning selle tähtsust postkommunistlikes riikides on kinnitanud mitmed uurimused (Kitschelt 1995, Whitefield 2002). Eriti oluline võib olla ühiskondades nagu Läti ja Eesti, kus rahvusvähemuse osakaal suur. Etnilisuse lõhe puhul Eestis ei peaks olema ka erilist kahtlust, sest viimaste kuude sündmused seoses Pronkssõduri teisaldamisega on viinud paljud inimesed selgele positsioonile, et just rahvusküsimus on see, mis Eesti ühiskonda kõige teravamalt lõhestab ja isegi ohustab. Ja kui lõhe olemasolus isegi mitte kahelda, on küsimuseks siiski see, kas tegemist on oma olemuselt poliitilise ja kultuurilise lõhega (tugevalt rõhutatud just viimasel ajal) või pigem olemuselt sotsiaalse tagapõhjaga lõhega (Daatland 1997). Lisaks on Eesti puhul põhjust uurida etnilise lõhe olemasolu nii rahvuse kui kodakondsuse kaudu, sest oma karmi kodakondsuspoliitika ja poliitilistest õigustest ilma jätmisega seati suur osa vene rahvusest just eriti taasiseseisvumise algperioodil raskesse olukorda. Etnilise lõhe uurimiseks esitan järgmised hüpoteesid: mitteestlased on vasakpoolsemad kui eestlased (H2.1.8) ja ilma Eesti kodakondsuseta isikud on vasakpoolsemad kui Eesti kodakondsusega isikud (H2.1.9) eeldades, et seos võiks pigem nõrgeneda seoses kohe pärast iseseisvumist vene vähemust tabanud eriti raske olukorraga ja hilisema stabiilsuse suurenemisega.

Nii Lääne-Euroopa kui postkommunistlikke ühiskondi uurides on leitud, et vasak- ja parempoolsete vaadete kujunemine on tugevalt seotud religiooniga (Kaase ja Klingemann 1982, Markowski 1997, Whitefield 2002, McAllister ja White 2007), kuid Eesti puhul on religiooni/religioossuse tasemel vastandumist raske oodata, sest eestlased on tuntud oma usuleigusega poolest, mida on kinnitanud ka Daatland (1997). Siiski, välistamaks võimalikku ekslikku mööda vaatamist, kontrollin ka religiooni seost vasak- ja parempoolsusega, ning järgmist hüpoteesi esitades lähtun nii Lääne- kui Ida-Euroopa suundumustest, kus usklikud inimesed kalduvad konservatiivsuse poole: usklikud inimesed on parempoolsemad kui mitteusklikud (H2.1.10) eeldades samas, et Eesti ühiskonnas võiks see seos kas väga nõrk või olematu olla.

Vasak- ja parempoolsusega on seotud ka selliseid sotsiaaldemograafilisi näitajaid nagu sugu, vanus ja haridustase. Lääne-Euroopas on traditsiooniliste soorollide tõttu, mis on väljendunud eriti tööjaotuses ja hõivatuses, naisi seostatud madalama ühiskondliku positsiooniga ja suurema sõltuvusega riigist; naiste suuremat vasakpoolsusse kaldumist arenenud Lääne ühiskondades kinnitavad ka andmed (Knutsen 2001). Kuid juba varem töös välja toodud nn kommunistliku pärandi tulemusena, kus sugude vahel valitses suhteline võrdus nii nende hõivemääras kui tegevusvaldkondades, on Ida-Euroopa ühiskondade puhul oodata väiksemat sugude vahelist lõhet. Samas on vägagi tõenäoline, et uue süsteemi kujunedes ja Lääne-Euroopale lähenedes on lõhe sugude vahel suuremaks kärisenud. Lisaks veel üks, ka feministidele peavalu põhjustav võimalus, mida peab tõenäoliseks ka Daatland (1997: 82), on see, et lõhe eksisteerib, kuid teadvustamata kujul. Eelnevast lähtudes püstitan järgmise hüpoteesi: naised on vasakpoolsemad kui mehed (H2.1.11) eeldades selle seose tugevnemist vaadeldava vahemiku jooksul.

Lääne-Euroopas on parempoolsusega seostatud tavapäraselt vanemaid inimesi, aluseks arusaam, et vanemaks saades muutub inimene konservatiivsemaks ja olles teatud vara kogunud, usub rohkem üksikisiku enda vastutusse. Postkommunistlikes ühiskondades on olukord aga teistsugune: vanemad inimesed ei ole jõudnud endale olulist materiaalist turvalisust tagada või on selle süsteemi vahetudes lausa kaotanud ja on seepärast sunnitud toetuma riigi poolt pakutavatele garantiidele. Seega on vanema elanikkonna jaoks sotsiaalkindlustus ja kõrged pensionid olulised, samal ajal, kui noored näevad uues süsteemis rohkem võimalusi (Daatland 1997, Tallo ja Terk 1998, Whitefield 2002,

McAllister ja White 2007). Vanust puudutav hüpotees on järgmine: vanemad inimesed on vasakpoolsemad (H2.1.12) eeldades, et seos on aastate jooksul tugevnenud.

Haridustaseme mõjus vasak- ja parempoolsete vaadete eelistamisele võib näha uut postindustriaalsele ja postmaterialistlikule ühiskonnale omast nähtust. Hariduse ja kõrghariduse mõju inimese positsioonile ja seetõttu ka enesemääratlusele on infoühiskonna ideed silmas pidades tõenäoline. Siinkohal on võimalikud kaks vastupidist seost lubavat seletust. Lääne-Euroopas on seoses kõrge heaolutaseme ja postmaterialistlike väärtuste tekkega kõrgema haridusega inividid postmaterialistlikumad (Inglehart 1990) ja kuna viimast on omakorda seotud vasakpoolsusega (Knutsen 1995), siis võiks sellest järeldada, et haritud inimesed on vasakpoolsemad: vähem materiaalsemad ja rohkem ühiskonna pärast südant valutavad. Samas, kui aluseks võtta (ka industriaalsele ajastule loomulikku suundumust), et kõrge haridustase tagab ühiskonnas parema positsiooni, siis oleks väga loomulik eeldada hoopis seda, et haritumad kui paremal positsioonil olevad, pooldavad parempoolsust. Kuna postmaterialistlike väärtuste tekkimise eelduseks on teatud heaolutaseme olemaolu ja majanduslik heaolu Eestis ei ole võrreldav Lääne-Euroopaga, siis eeldan, et Eesti ühiskonnas on haridustaseme seos vasak- ja parempoolsusega pigem sarnane teises variandis välja tooduga ning hüpotees kõlab järgmiselt: kõrgema haridustasemega inimesed on parempoolsemad (H2.1.13) eeldades seose tugevnemist vaadeldava perioodi jooksul.

1.4 Vasak-ja parempoolsuse seos väärtustega

Vasak-ja parempoolsuse tähendust ja sisu on väga tihti seotud just üldiste väärtustega ja hinnangutega selle kohta, kuidas ühiskond peaks toimima (Sani ja Sartori 1983, Inglehart 1984, Huber 1989).

Algselt oli vasak- ja parempoolsuse tähendus poliitiline, sisaldades endas süsteemi säilitamise ja sellele vastanduvat muutuste pooldamist, millele lisandus majanduslik tähendus, mis avaldus erinevates vaadetes ressursside jaotamise ja riigi rolli kohta ning millele kõige viimasena on lisandunud materialistlike-postmaterialistlike väärtuste eristamine ja selle alusel vastandumine. Sellisel moel järgib vasak- ja parempoolsusele antav sisu Lääne ühiskonna loomulikku arengut, kuigi siinkohal võib eristada neid autoreid, kes leiavad, et areng on olnud lineaarne ja materialistlikud-postmaterialistlikud

väärtushinnangud määravad järjest enam poliitilise vastandumise ja vasak- ja parempoolsuse sisu Läänes-Euroopas (Inglehart 1990), kui ka rohkem neid, kes usuvad, et vasak- ja parempoolsus on muutunud oma sisu poolest mitmekesisemaks, sisaldades kõiki või paari nimetatud eristustest (Kaase ja Klingemann 1982, Knutsen 1995).

Postkommunistlike riikide juhul on põhjust uurida kõikide eristuste võimalikku sisaldumist vasak- ja parempoolsuses, sest erinevalt Lääne-Euroopast ei ole areng neis ühiskondades olnud nii järjepidev ja seetõttu ei ole põhjust eeldada just ühe konkreetse tähenduse olemasolu.

Kuigi poliitilist tähendust võib vasak- ja parempoolsuse esimeseks tähenduseks pidada, on Lääne-Euroopas on sellest uue *versus* vana korra tähendusest arendatud libertaarse- autoritaarse telg (vabadus *versus* autoritaarsus), mida enamikul juhtudel käsitletakse majandusliku sisuga vasak- ja parempoolsusest hoopis eraldi vertikaalse teljena (Kitschelt 1992, Evans jt 1996). Vaatamata sellele, et poliitilist tähendust on hakatud ka iseseisva dimensioonina eristama, leian ma, et muutuste pooldamist või neile vastuolemist kajastavate seisukohtade vaatlemine potentsiaalse osana vasak- ja parempoolsuse dimensioonist on õigustatud. Seda ka seepärast, et süsteemi muutumise hetkel võivad just muutuseid puudutavad küsimused olla olulisemaks lõheks, määrates sel moel ka ideoloogilise enesemääratluse sisu. Poliitiline tähenduse olulisust just postkommunistliku perioodi algusaegadel Ida-Euroopas on kinnitanud ka Venemaad uurinud Evans ja Whitefield (1998). Ühed tavalisemad vastandused poliitilise vastuolu uurimiseks on järgmised: uute või vanade ja läbiproovitud ideede pooldamine, ning muutuste pooldamine või ettevaatlikkus muutuste suhtes. Seejuures on vasakpoolsus ühendatud muutuste pooldamisega ja parempoolsus ettevaatlikkuse ja vana säilitamisega. Selge on see, et sellise vastandumise puhul on parempoolsus defineeritud pigem konservatiivsuse kui liberaalsuse kaudu. Ja sellest kerkibki postkommunistlike ühiskondade erinevus. Nimelt, kui Lääne-Euroopas taheti suuri muutuseid monarhia ja tugeva hierarhia kaotamiseks ja vastukaaluks, siis Ida-Euroopas toimunud muutused demokraatliku riigikorra ja turumajanduse suunas olid vastukaaluks kommunismile. Seeläbi seostati muutustega liberaalsus ja parempoolsus ning vasakpoolsus kommunismi näol stagneerumise ja range korruga (Evans ja Whitefield 1998, Sitter 2002). Ka Eesti puhul, kus kiirete muutuste läbi viijaks olid uued parempoolsed jõud, ei

ole põhjust vastupidist seost eeldada. Esitan järgmise hüpoteesi: muutuste toetajad on parempoolsemad (H2.2.1) eeldades tugevamat seost taasiseseisvumise algperioodil.

Ka klassikaline filosoofiline vastuolu võrdsuse ja vabaduse vahel on võimalik siduda vasak- ja parempoolsuse majanduslikku tähendusega. Seda vastuolu peab nt Noelle-Neumann (1998) ka peamiseks ja tõeliseks vasak- ja parempoolsuse tähenduseks. Täpsemalt on vasaku ja parema majanduslikku tähendust defineerinud Robert Harmel ja Kenneth Janda (1982: 28), kes leiavad neli peamist vaidlusi tekitavat teemat: riigi või eraomandus, tugev või väike riigi roll majanduses, sotsiaalsfääri laiendamine või piiramine, ümberjagamise toetamine või sellele vastuolemine. Sarnasest eristusest lähtub ka nt Knutsen (1995, 1997) enda majandusliku vasak-parema defineerimisel. On ka neid, kes on lähtunud üksikutest eristustest, nt Downs (1957) riigi sekkumise suuruse ja Kitschelt (1995) sissetulekute võrdsuse pooldamisest.

Majandusliku sisuga vastandumise tähtsust vasak- ja parempoolsuse dimensioonis nii arenenud Läänes kui Ida-Euroopas on tõestanud mitmed autorid (Knutsen 1995, Markowski 1997). Eesti puhul võiks sotsiaalmajanduslike orientatsioonide ja vasak-parema telje seose puhul oodata sarnast mustrit, mis eelnevalt sotsiaalse struktuuri peatükis sotsiaalse klassi ja sissetulekuga seoses sai välja toodud. Trendi, et vasak- ja parempoolsusele antav majanduslik tähendus muutub aja jooksul olulisemaks, on kinnitanud Venemaa näitel ka Evans ja Whitefield (1998). Seega püstitan järgmise hüpoteesi: suuremat riigi rolli ja muid majandusliku vasakpoolsusega seonduvaid väärtuseid hindavad inimesed on vasakpoolsemad kui väikest riigi rolli ja muid majandusliku parempoolsusega seonduvaid väärtuseid hindavad inimesed (H2.2.2) eeldades seose tugevnemist vaadeldava perioodi jooksul.

Postmaterialistlike väärtuste tekkimise Lääne-Euroopas seoses hariduse ja heaolukasvuga on esimesena välja toonud Inglehart (1977, 1990) ning hiljem on leidnud materialismi-postmaterialismi eristamise kasulikkust ja põhjendatust ka teised (nt Van Deth ja Geurts 1989, Abramson ja Inglehart 1992, Knutsen 1995). Inglehart on välja töötanud ka 12-väärtusega mõõdetava indeksi, mida on *World Values Survey* raames korduvalt ka mõõdetud. Eristust kokku võttes sisaldab postmaterialism kaugenemist materiaalsusest, suuremat rõhku indiviidile ja vabadusele, sõnavabadusele, inimese rolli tähtsustamist ühiskondlikus elus ja otsustamises ning suuremat tähelepanu keskkonna

temaatikale.; materialism aga traditsioonilisemaid väärtuseid ja hoiakuid, austust autoriteedi vastu, ühiskonnas valitseva korra oluliseks pidamist ja suuremat rõhku materiaalsele küljele. Varem korra mainitud libertaarsuse-autoritaarsuse telg sisaldub seega ka osaliselt materialismi-postmaterialismi dimensioonis.

Materialismi ja postmaterialismi dimensiooni on Lääne-Euroopas ühe rohkem vasak- ja parempoolsusega seotud ja kinnitatud ka selle tugevat mõju vaadete kujunemisele (Van Deth ja Geurts 1989, Knutsen 1995), kusjuures postmaterialistlikud väärtused on seotud vasaku ja materialistlikud väärtused parema poolusega. Ida-Euroopa ühiskondades on selle vastandumise olemasolu ja seost vasak-parem skaalaga väga vähe uuritud, kuid neil vähestel kordadelgi on leitud, et postmaterialism ei ole oluline tegur (Jurkynas 2003: 36-8). Seda kindlasti juba põhjusel, et postmaterialistlike väärtuste esiletõus on seotud majandusliku heaolutasemega, milleni postkommunistlikud riigid kaugeltki veel jõudnud pole. Daatland (1997: 79) on leidnud, et näiteks keskkonna temaatika oli demokratiseerumise algjärgul Nõukogude Liidule vastandumisel oluline, kuid hiljem seoses majandusliku ellujäämisega ja majandusliku elujärje parandamise esmaseks eesmärgiks seadmisega enam mitte. Võib arvata, et niikaua, kui ühiskonna esmaseks eesmärgiks on majanduskasv ja rikkuse kogumine, jäävad postmaterialistlikud väärtused ja seega ka materialismi-postmaterialismi vastandus tahaplaanile, kuid igaks juhuks kontrollin ka materialismi-postmaterialismi seoseid vasak- ja parempoolsusega ning püstitan järgmise hüpoteesi: postmaterialistlike väärtuste hindajad on vasakpoolsemad kui materialistlike väärtuste toetajad (H2.2.3) eeldades väga nõrka seost, mis aja jooksul võiks olla pigem tugevnenud.

Kaudselt majandusvabaduse ja natsionalismi väärtustamise uurimiseks on võimalus määrata kindlaks, kuidas seostub suhtumine välismaise kapitali, toodangu ja tööjõu Eestisse toomisesse vasak- ja parempoolsusega. Natsionalismi ja majandusvabadust on mõlemat põhjust seostada pigem parempoolsete vaadetega, seda ka Eestis, kus parempoolsete rõhumine rahvusele ja rahvuslikkusele on kindlasti tugev. Kuid siinkohal lähevad huvid vastuollu. Väliskapitali lubamine on ühelt poolt majandusvabadusega seotud, suurendades majanduskasvu, teisalt ei sobi nii hästi kokku rahvusluse põhimõtetega. Seega võib selliste seisukohtade sidumine vasak- ja parempoolsusega viia mitte midagi ütleva seose puudumiseni, kuid seose ilmnemisel on ehk võimalik teha ka järeldusi selle kohta, kas parempoolsete jaoks Eestis on olulisem rahvusluse

põhimõtte või majandusarengu ja -vabaduse põhimõtte. Kuna Eesti parempoolsuse kujunemise seisukohalt on mõlemad põhimõtted olnud kesksed, on hüpoteesi esitamise jaoks valiku tegemine keeruline, kuid siinkohal võib aluseks võtta konservatiivse ja liberaalse suuna eristuse. Nimelt, taasiseseisvumise algusjärgus oli rahvuslus, millele rõhus ka sel ajal parempoolseid eestvedav Isamaa, tähtsam, kuid viimasel ajal on domineerinud Reformierakond, kes keskendub rohkem majandusküsimustele. Sellisest arengust lähtuvalt võiks püstida järgmise hüpoteesi: välismaise toodangu, kapitali ja tööjõu lubajad on parempoolsemad (H2.2.4), eeldades seose tugevnemist taasiseseisvumise perioodi jooksul.

1.5 Vasak-ja parempoolsuse seos hoiakute ja osalusega

Siin peatükis uurin poliitiliste ja üldiste hoiakute ja osaluse seoseid vasak- ja parempoolsusega, kuid erinevalt sotsiaalse struktuuri ja väärtuste osast, kus toetusin palju ka juba Lääne-Euroopas eksisteerivatele seostele, lähtun peamiselt postkommunistlikele ühiskondadele ja eelkõige Eestile omastest erisustest.

Postkommunistlikele riikidele omaseks nähtuseks on võimust kaugenemine, rahulolematuse ja ülemineku käigus selgete võitjate ja kaotajate eristumine. Kuigi valimisosaluse languse tõttu räägitakse võimust kaugenemisest ka Lääne-Euroopas, ei ole seal võimukaugust põhjendatult seotud vasak- ja parempoolsete vaadetega.

Kui vanades demokraatias on parteisüsteem väljakujunenud ja poliitiliste otsuste tegemisse on kaasatud vahelduva eduga nii vasak- kui parempoolsed parteid, siis on selge, et võib rääkida teatud osaluse langusest ja rahulolematusest vastavalt sellele, kas konkreetsel hetkel valitseb inimese jaoks sümpaatsema maailmavaatega valitsus või mitte, kuid pikaajalise demokraatliku kogemuse olemasolu ei anna põhjust süsteemis pettuda vaid seetõttu, et valimistega sai võimule vastaspool.

Uute demokraatiate puhul, kus võimu ja süsteemi suhtumise välja kujunemiseks on aega olnud küllalt vähe, on võimalik, et juhul, kui demokraatlikus ühiskonnas on ülekaalukalt valitsenud ühesuunaline (paremale või vasakule kalduv) poliitika, kipuvad teistsuguste vaadetega inimesed pettuma ja kaugenema laiemas plaanis. Kuna taasiseseisvunud Eestis on väga selgelt domineerinud parempoolsed parteid ja poliitika, siis võib arvata, et lõhed süsteemi toetamises ja osaluses võiksid olla üle kandunud ka vasak- ja parempoolsuse teljele. Vaatamata sellele, et Daatland (1997) on leidnud, et Eestis on

toetus uuele süsteemile ühtlaselt kõrge kogu elanikkonna seas, eeldan, et erinevad võimust kaugenemise märgid avalduvad selgemalt vasakpoolsete vaadetega elanikkonna seas.

Üheks võimaluseks süsteemi ja võimu toetamist või sellest kaugenemist uurida on poliitilise toetuse tase, mille on potentsiaalse ühiskonna lõhestajana välja toonud Lijphart (1984). Selget seost vasak-parem skaala ja institutsioonide usaldamise vahel, kus parempoolsete kui võitjate seas on usaldustase kõrgem, postkommunistlikes ühiskondades on kinnitanud Anton Steen (1996). Lisaks institutsioonide usaldamisele on poliitilise toetuse kontseptsiooni haaratud veel mitmed hoiakud. Pippa Norris (1999) eristab multidimensioonilist poliitilise toetuse mudelit, tehes vahet viiel toetuse tüübil: toetus kogukonnale, toetus süsteemi põhimõtetele, toetus süsteemi toimimisele, toetus poliitilistele institutsioonidele ja toetus poliitilistele tegutsejatele. Toetuse liikide täpsem eristus annab võimaluse uurida selle mõju ja suundumust üksikasjalikumalt. Nii näiteks võib inimene olla rahulolematu valitsuse tegevusega, kuid toetada demokraatlikke printsiipe. Selline eristus aitab ka vasak- ja parempoolsuse seostamisel poliitilise toetusega paremaid järeldusi teha, võimaldades uurida näiteks seda, kas parempoolse poliitika tulemusena on toetus institutsioonidele vasakpoolsete seas madalam, kuid demokraatliku süsteemi toetus samal tasemel parempoolsetega; või seda, kas institutsioonide usaldamine ei ole hoopis seotud sellega, milline on valitsuse maailmavaade (1995. aastal sai võimule nt Eesti mõistes vasakpoolne koalitsioon), kuid üldine toetus demokraatlikule süsteemile on vasakpoolsete seas madalam kui parempoolsete seas, väljendades sel moel üldisemat pettumust.

Töös uurin vasak- ja parempoolsuse seoseid kolme tüüpi toetusega: toetus demokraatia põhimõtetele, rahulolu demokraatia toimimisega ja usaldus poliitiliste institutsioonide vastu. Sellest lähtuvalt esitan järgmised hüpoteesid: toetus demokraatia põhimõtetele on kõrgem parempoolsete seas (H2.3.1), rahulolu demokraatia toimimisega on suurem parempoolsete seas (H2.3.2) ning usaldus poliitiliste institutsioonide vastu on suurem parempoolsete seas⁵ (H2.3.3) eeldades pigem seoste tugevnemist vaadeldava perioodi jooksul.

⁵ Siiski, nt ametiühingute usaldamise puhul eeldan seost vasakpoolsusega. Freire (2006) on leidnud, et ametiühingute usaldamine identiteedi näitajana võib vasakpoolsusega olla isegi selgemalt seotud kui organisatsiooniline näitaja ametiühingusse kuulumise näol.

Kuna võimust kaugenemist tõlgendatakse tihti ka valimistel osalemata jätmise kaudu – poliitikas pettunud ja apaatsed inimesed jätavad valimata – siis kontrollin ka selle seost vasak- ja parempoolsusega ja püstitan järgmise hüpoteesi: valimistel osalevad inimesed on parempoolsed (H2.3.4) eeldades jällegi seose tugevnemist perioodi jooksul.

Apaatsust süsteemi suhtes või poolehoidu süsteemile võib peegeldada ka huvi poliitika vastu. Seetõttu uurin ka poliitilise huvi seotust vasak- ja parempoolsusega, püstitades hüpoteesi, mille järgi vähem poliitikast huvituvad inimesed kalduvad vasakule (H2.3.5).

Üks just postkommunistlikele ühiskondadele väga omane lõhe on ülemineku tulemusel kaotajate ja võitjate olemasolu, mis ei tarvitse jälgida klassikalisi ühiskondlikke struktuure, vaid lähtub pigem sellest, kas inimese positsioon on muutustega seotult halvenenud või paranenud. Kaotajate ja võitjate lõhe olemasolu ja olulisust rõhutavad nii erinevad uurimused (Kitschelt 1995) kui ka Eestis tavaliseks saanud *Kahe Eesti*⁶ eristamine. Kaotajaid ja võitjaid võib eristada mitmel moel, nt valitseva *versus* opositsiooni partei eelistuse alusel, kuid leian, et subjektiivse rahulolu ja pessimismi/optimismi kaudu meelestatuse hindamine on üks asjakohasemaid ja peegeldab lisatahke otseste poliitiliste hoiakute kõrval. Nii lähtuvalt sellest, et nõrgema positsiooniga võiks üldjuhul siduda vasakpoolsust, kui ka Eesti eripärast, on põhjust eeldada, et uut parempoolset poliitikat toetavad need, kes sellest rohkem kasu said. Püstitan järgmise hüpoteesi: olukorraga rahulolevamad ja tuleviku suhtes optimistlikumad on parempoolsemad kui rahulolematud ja pessimistlikumad inimesed (H2.3.6), eeldades seose tugevnemist vaadeldavate aastate jooksul.

Juhul, kui ühiskonnas on süsteemi toetamise ja poliitilise usalduse tase seotud vasak- ja parempoolsete vaadete eelistamisega, siis on võimalik, et see kandub üle ka sotsiaalsele usaldusele. Võib arvata, et üldine usaldus võib väheneda, sest inimesed, kes on vähem rahul parempoolse poliitikaga ja tunnevad ennast ebakindlana, võivad oma pettumuse ka üldiselt teistele inimestele üle kanda. Seega kontrollin sotsiaalse usalduse seost vasak-parem vaadetega, oodates järgmist seost: teisi inimesi vähem usaldavad inimesed on vasakpoolsemad (H2.3.7).

⁶ 23.04.2001 Postimehes avaldatud sotsiaalteadlaste pöördumise tulemusena avalikku dialoogi jõudsalt sisenenud kujund.

Ka organisatsioonidesse kuulumine on võimaluseks kontrollida sotsiaalse kapitali ja ühiskondliku aktiivsuse seoseid vasak- ja parempoolsusega. Võimalikke seletusi on kaks. Esiteks on tõenäoline, et ühiskondlikult aktiivsed on need, kes tunnevad, et nende huvid ei saa riigi poliitika tasandil esindatud. Teiseks on võimalik, et üldine rahulolematuse viinud apaatsuseni ja ka ühiskondlik aktiivsus on suurem süsteemiga rahulolevate inimeste seas. Hüpoteesi püstitamisel otsustan esialgu totaalset lõhet kasuks: ühiskondlikult aktiivsemad inimesed on parempoolsete vaadetega (H2.3.8).

Ühiskondlikku aktiivsust võiks uurida ka ebakonventsionaalse poliitika mõjutamise – petitsioonidega liitumise, streikides ja demonstratsioonides osalemise – kaudu, mis oma selge avalikule poliitikale vastandumisega võiks tõesti olla rõhutute mängumaa. Kuid kahjuks on Eesti puhul selliste aktiivsete osalemisviiside populaarsus nii madal⁷, et selle alusel vaadete uurimine ei ole võimalik. Madalat taset aktiivses ülesastumises võib seletada peamiselt vähesel kogemusega ja harjumuse puudumisega, kuid mingil moel näitab see ka rahulolematuse vähest huvi ja lootusetust midagi muuta.

Lisaks rahulolu ja võimust kaugenemise seostele vasak- ja parempoolsusega, uurin ka teist tüüpi hoiakute ja identiteetide seoseid vasak- ja parempoolsusega. Lääne-Euroopas on osaluskomponenti eelkõige parteielistuse näol vasak- ja parempoolsete vaadete üheks olulisemaks mõjutajaks hinnatud (Inglehart, Klingemann 1976, Knutsen 1997). See tähendab seda, et inimeste vaated on selgelt seotud parteivalikuga: vasakpoolsed hääletavad sotsiaaldemokraatlike parteide poolt ning määratlevad ennast üha teadlikumalt vasakule. Postkommunistlikes riikides võib parteielistuse mõju olla väiksem seoses alles välja kujuneva parteisüsteemi ja parteiidentiteetidega, kuid väga võimalik, et selle roll on ühtlaselt kasvanud. Eesti ühiskonnas parteielistuse uurimist raskendab asjaolu, et parteide identiteedid ka nende endi poolt on üsna ähmased, kuid aluseks võib võtta selle, et praegustest parlamendierakondadest peavad parempoolseteks ennast Isamaa ja Res Publica Liit ning Reformierakond, pigem vasakule proovivad ennast määratleda Keskerakond ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond ning vahepeale jäävad Rohelised ja Rahvaliit. Samas on taasiseseisvunud Eestis aastate jooksul toimunud nii suured muutused parteimaastikul, et hüpoteesi püstitamisel on lihtsam toetuda parteidele üldiselt ja välja tuua pigem ennast parempoolsetena määratlevad parteid.

⁷ Nt streikides ja demonstratsioonides osalemise tase jääb vaadeldavas ajavahemikus kuskile 1-3%-i piirimaile.

Seega esitan järgmise hüpoteesi: parteieelistus on vasak- ja parempoolsusega ühe tugevamini seotud, sh Isamaaliidu, Reformierakonna ja Res Publica valijaskonnad on parempoolsemad (H2.3.9).

Lijphart on ühe võimaliku lõhena eristanud ka välispoliitilist vastandumist. Ka Eesti poliitikat on vähemal või rohkemal määral iseloomustanud Läände või Itta orienteerumine, kuigi üldiselt võib välispoliitikat suhteliselt konsensuslikuks poliitikavaldkonnaks pidada. Eesti Läände orienteerumisel on küsimuseks olnud pigem selle ulatus, nt kas Euroopa Liiduga peaks ühinema või piisab Euroopa kultuuri ja majandusruumi kuulumisest väiksemal määral, kui suuna õigsus. Andmete puudumine paneb välispoliitilise lõhe uurimisele siiski piiri. Venemaale ja Läänele orienteerumise toetamist saab hinnata vaid kaudselt mõne institutsiooni (Euroopa Liidu ja Vene armee) usaldamist hinnates. Lisaks on põhjust arvata, et välispoliitiline lõhe sisaldub selgelt ka parteieelistustes ja üldises hinnangus tehtavale poliitikale.

Kolmes viimases peatükis tõin välja tahke, mis võiksid vasak- ja parempoolsusega Eesti ühiskonna seostuda. Kuigi kõige otsesemalt võiks teise taseme teadlikkust ja vasak- ja parempoolsuse tähendust väljendada väärtused, on võimalik, et tähendus avaldub kaudsemalt ka sotsiaalses struktuuri, hoiakutes ja osaluses. Neid elemente ühendav uurimishüpotees kõlab järgmiselt: teise taseme teadlikkus, mis väljendub vasak- ja parempoolsuse skaalal enesemääratlemise seotuses sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osalusega, on kasvanud (H2).

Kui esimese taseme teadlikkus on seotud haritusega, siis samamoodi on nägemus vasak- ja parempoolsusest selgemini väljakujunenud haritumate seas. Lisaks on välja toodud suundumus, et vähemarenenud ühiskondades ja arenenud ühiskondades vähemharitute seas on vasak- ja parempoolsete vaadete olulisim määraja sotsiaalne struktuur, samas kui arenenud ühiskondades ja ka seal eelkõige harituma ühiskonnakihi seas seotakse vasak- ja parempoolsusega eelkõige väärtushoiakuid (Inglehart, Klingemann 1976, Fuchs ja Klingemann 1990, Kitschelt ja Hellemans 1990).

Sellest tulenevalt kontrollin harituse mõju teise taseme teadlikkusele, esitades järgmise hüpoteesi: vasak- ja parempoolsuse skaalal enesemääratlemise seos sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osalusega on suurem kõrgema haridustasemega

inimeste seas (H2.4.1), proovides võimalusel hinnata ka seda, kas sotsiaalse struktuuri ja väärtuste osas avalduvad mingid erinevused.

Kuna ka varasemad autorid (nt Van der Eijk jt 2005) on eristanud vanusegruppe kontrollimaks, kas vasak- ja parempoolsuse seos erinevate komponentidega varieerub selle alusel, siis kontrollin sarnaselt esimese teadlikkuse tasemele ka siin lisaks haridusele seda, kuidas mõjutab vanus vasak- ja parempoolsuse skaalal enesemääratluse seost erinevate teguritega, esitades järgmise hüpoteesi: vasak- ja parempoolsuse skaalal enesemääratlemise seos sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osalusega on suurem nooremate inimeste seas (H2.4.2).

Teise taseme teadlikkuse kasvu uurimisega paralleelselt saan selgitada välja selle, mis on vasak- ja parempoolsuse sisuks Eestis, milleks on siis rohkemal või vähemalt määral need erinevused, mis avalduvad vasak-parempoolsuse skaalal sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osaluse raames. Lähtudes varasemates peatükkides välja toodud arengutest postkommunistlikes riikides ja Eestile omasest parempoolse poliitika selgest domineerimisest, kõlab hüpotees vasak-ja parempoolsuse sisu kohta järgmiselt: esialgu tähtsad kaotajate ja võitjate, maa ja linna ning rahvuste vahelised lõhed on aja jooksul asendunud järjest tugevamini sotsiaalmajandusliku dimensiooniga ja süsteemitoetuse lõhega. (H3).

1.6 Töö hüpoteesid

Magistritöö eesmärgiks on kinnitada või ümber lükata järgmised hüpoteesid (↓ tähistab seose eeldatavat nõrgenemist vaadeldava perioodi jooksul, ↑ seose eeldatavat tugevnemist vaadeldava perioodi jooksul):

(H1) Esimese taseme teadlikkus vasak- ja parempoolsuse dimensiooni ära tundmise ja eristamise näol on kasvanud.

(H1.1) Enesepaigutamine vasak-parem skaalale on aastate jooksul kasvanud.

(H1.1.1) Kõrgema haridustasemega inimeste seas on vasak-parem skaalale enesepaigutamise suutlikkus suurem.

(H1.1.2) Nooremate seas on vasak-parem skaalale enesepaigutamise suutlikkus suurem.

(H1.1.3) Meeste seas on vasak-parem skaalale enesepaigutamise suutlikkus suurem.

(H1.2) Enesepaigutamine vasak-parem skaala keskossa on aastate jooksul vähenenud.

(H1.2.1) Kõrgema haridustasemega inimeste seas on vasak-parem skaala keskele paigutamise tase madalam.

(H1.2.2) Nooremate inimeste seas on vasak-parem skaalal keskele paigutamise tase madalam suurem.

(H1.2.3) Meeste seas on vasak-parem skaala keskele paigutamise tase madalam.

(H1.3.1) Ideoloogiline kaugus parteide valijaskondade vahel on suurenenud.

(H1.3.1.1) Ideoloogiline kaugus parteiblokkide valijaskondade vahel on suurenenud.

(H2) Teise taseme teadlikkus vasak- ja parempoolsuse dimensioonile teatud sisu andmise näol on kasvanud.

(H2.1.1) Kõrgema sotsiaalse positsiooniga inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.1.2) Kõrgema sissetulekuga inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.1.3) Ametiühinguliikmed on vasakpoolsemad. ↑

(H2.1.4) Töötavad inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.1.5) Erasektoris hõivatud inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.1.6) Põllumajanduses ja tööstuses hõivatud inimesed on vasakpoolsemad. ↓

(H2.1.7) Maa elanikkond on vasakpoolsem. ↑

(H2.1.8) Mitte-eestlased on vasakpoolsemad. ↓

(H2.1.9) Eesti kodakondsuseta isikud on vasakpoolsemad. ↓

(H2.1.10) Usklikud inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.1.11) Mehed on parempoolsemad. ↑

(H2.1.12) Vanemad inimesed on vasakpoolsemad. ↑

(H2.1.13) Kõrgema haridustasemega inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.2.1) Muutuste ja uuenduste toetajad on parempoolsemad. ↓

(H2.2.2) Suuremat riigi rolli ja sissetulekute võrdsust hindavad inimesed on vasakpoolsemad. ↑

(H2.2.3) Postmaterialistlike väärtuste hindajad on vasakpoolsemad. ↑

(H2.2.4) Välismaise toodangu, kapitali ja tööjõu lubajad on parempoolsemad. ↑

(H2.3.1) Demokraatia põhimõtteid tugevamalt toetavamad on parempoolsemad. ↑

(H2.3.2) Demokraatia toimimisega rohkem rahul olevad on parempoolsemad. ↑

(H2.3.3) Poliitilisi institutsioone rohkem usaldavad on parempoolsemad. ↑

(H2.3.4) Valimistel osalevad inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.3.5) Poliitikast rohkem huvituvad inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.3.6) Olukorraga rahulolevamad ja tuleviku suhtes optimistlikumad inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.3.7) Teisi inimesi rohkem usaldavad inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.3.8) Ühiskondlikult aktiivsemad inimesed on parempoolsemad. ↑

(H2.3.9) Parteieelistus on vasak- ja parempoolsusega ühe tugevamini seotud ning Isamaaliidu, Reformierakonna ja Res Publica valijaskonnad on parempoolsemad. ↑

(H2.4.1) Vasak- ja parempoolsuse skaalal enesemääratlemise seos sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osalusega on suurem kõrgema haridustasemega inimeste seas.

(H2.4.2) Vasak- ja parempoolsuse skaalal enesemääratlemise seos sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osalusega on suurem nooremate inimeste seas.

(H3) Vasak- ja parempoolsuse dimensioonis esialgu tähtsad kaotajate ja võtjate, maa ja linna ning rahvuste vahelised lõhed on aja jooksul asendunud järjest tugevamini sotsiaalmajandusliku dimensiooniga ja süsteemitoetuse lõhega.

Uurimusküsimusele *H1* on pühendatud peatükk 2.2, uurimisküsimustele *H2* ja *H3* on pühendatud peatükid 2.3–2.6.

2. Andmeanalüüs ja tulemused

2.1. Andmestike ja meetodite tutvustus

2.1.1 Andmestikud aastast 1991–2007

Uurimuse empiiriline osa toetub kaheksale küsitlusele aastast 1991–2007. 1991. aasta, 1992. aasta ja 1993. aasta küsitlused on teostatud EMORi poolt ja pärinevad Eesti Sotsiaalteaduste Andmearhiivist. 1996. aasta ja 1999. aasta küsitlused on tehtud ülemaailmse uuringu World Values Survey raames Saar Polli poolt. 2002. aasta, 2005. aasta ja 2007. aasta küsitlused on toimunud Tartu Ülikooli politoloogia osakonna projekti raames. 2002. aasta küsitluse teostajaks on osakond ise, kahe viimase küsitluse on läbi viinud Turu-uuringute AS.

Tabel 1. Andmestike olulisemad näitajad 1991–2007.

Aeg		1991 sept.	1992 dets.	1993 aprill	1996 nov.	1999 okt.	2002 mai	2005 okt.	2007 märts
Vastajate vanus		15–74	15–74	15–74	18–	18–	18–	18–	18–
Vastajate arv		958	1000	987	1021	1005	1000	1000	1008
Sugu	mees	46,9	– ¹	43,8	43,9	45,2	47,7	44,6	43,4
	naine	53,1	–	56,2	56,1	54,8	52,3	55,4	56,6
Rahvus	eestlane	65,6	62,8	66,4	59,4	69,7	72,2	66,5	83,5
	venelane	34,4	37,2	33,6	40,6	30,3	27,8	33,5	16,5
vanus	kuni 35	36,3	34,8	37,1	33,1	33,4	34,3	39,7	32,8
	36–50	32,9	30,9	29,4	33,9	27,7	33,0	17,8	26,3
	51 ja üle	30,7	34,3	33,5	33,0	38,9	32,8	42,5	40,9
Haridus	alla kesk	30,3	28,2	29,0	21,2	30,8	13,6	28,0	21,9
	kesk	52,5	53,2	55,1	57,0	51,2	49,1	49,0	49,7
	kõrg	17,3	18,6	15,9	21,8	18,0	37,3	23,0	28,3
Asula	Tallinn	34,4	33,0	33,0	21,6	38,3	33,0	32,0 ²	27,0
	linn	40,7	40,3	40,5	43,1	31,9	39,5	37,2	40,5
	maakoht	24,9	26,7	26,4	35,3	29,8	27,4	30,8	32,5

¹ 1992. andmestikus puudub soo muutuja. Kuid kuna tegemist on tõenäoliselt väikese apsigaga küsitluse läbiviinud firma poolt, kes konfidentsiaalset infot sisaldavad muutujad andmestikust ESTAle üle andmisel välja võttis, ei tähenda see kogu andmestiku kõlbmatust, vaid seda, et vastava aasta puhul ei saa soo muutujat arvestada.

² Asula suurus mõõdetud subjektiivse hinnanguna.

Kõigi küsitluste puhul on tegemist Eesti elanikkonna üldisi proportsioone jälgiva esindusliku valimiga, mis hõlmab ligi 1000 inimest. (vt tabel 1). 1991–1993. ja 2002. aastal läbi viidud andmestikud on moodustatud isekaaluvana, ülejäänud kaalutud. Välja toomist väärrib kaks erinevust. Kui 1991-1993. aasta andmestikes oli vastajate vanusevahemikuks 15–74 aastat, siis hilisemates küsitlustes on valimisse haaratud kõik alates 18-aastastest. See, et esimestes uurimustes on alla 18-aastased kaasatud, et tähenda uurimuse seisukohalt siiski suurt probleemi, sest eesmärgiks ei ole mitte Eesti valijaskonna, vaid elanikkonna vaadete uurimine.

2.1.2 Kasutatavad muutujad ja meetodid

2.1.2.1 Kasutatavad Muutujad

Kasutatavad muutujad ja nende kodeerimine gruppide kaupa: vasak ja parempoolsus, sotsiaaldemograafilised, väärtused, hoiakud.

Vasak- ja parempoolsus on mõõdetud enesemääratlemise 10-pallisel skaalal, kus 1 tähistab *vasakut* ja 10 *paremat*.⁸ 1991. aasta küsitluses on kasutatud 11-pallist skaalat, kus 1 tähistab *vasakut* ja 11 *paremat*.

Partei-eelistus

Tulenevalt parteide rohkusest ja väiksusest just taasiseseisvunud Eesti algusaegadel, on parteide kodeerimisel aluseks sel hetkel ühte valimisliitu kuuluvad parteid. Tulenevalt teoreetilisest eeldusest, et valijaskondade vahelise polariseerituse uurimisse on põhjust kaasata vaid poliitikategemisele mõju avaldavad parteid, ning praktilistest põhjustest on uurimusse on kaasatud konkreetsel ajahetkel Riigikokku kuulunud parteid ja nende valijaskonnad. Riigikogu ja valimisliitude koosseisude määramisel toetun Riigikogu kodulehele ja Eesti erakondade ajaloost ülevaate andvale interneti leheküljele

<http://erakonnad.instituut.ee/>.

Sotsiaalne struktuur

Rahvus on jagatud kaheks: eestlased ja mitteestlased (siia on arvatud nii venelased kui ka muud rahvusvähemused). 1996. aastal on rahvusliku kuulumise küsimuse asemel rahvuse määramise aluseks kodune keel, 1999. aastal intervjuu keel.

⁸ Kõigil aastatel, v.a. 2002. aasta on tegemist abstraktse ilma igasuguse täpsustuseta skaalaga, 2002. aasta küsitluses oli vasakule ja paremale lisatud mõned täpsustavad majanduslikku dimensiooni tähistavad märksõnad: plaanimajandus vs turumajandus, riigipoolne ulatuslik vs vähene sotsiaalkindlustus ning kontrollitud kaubavahetus vs vabakaubandus.

Sissetulek on mõõdetud leibkonna keskmise sissetulekuna. Kuid erinevused: 1991–1999. aastal on sissetulek mõõdetud skaalal (1991: 16ne, 1993: 12ne, 1996 ja 1999: 10ne) , 2002–2007. aastal aga leibkonna keskmiste sissetulekute reaalkväärtustena.

Ametialane positsioon. Eristan viite ametialast positsiooni: 1) lihttöölised, 2) teenistujad (kõik mitte käsitööd tegevad, kuid spetsialisti teadmisi mitte nõudvad ametikohad), 3) spetsialistid (nt arst, jurist), 4) juhid (nii allasutuste kui kogu asutuse juhid), 5) eraettevõtjad (siia kuuluvad nii talunikud, erafirma omanikud kui ka üksikisikust ettevõtjad).

Asula suurus. Asula suuruse määramise aluseks on üldjuhul intervjuueeri ja märge või küsimus selle kohta, mitme elanikuga asulas inimene elab, vaid 2005. aastal on tegemist subjektiivse küsimusega, kus vastajal on võimalik valida, maakoha, väikese/keskmise linna ja suure linna vahel. Asula suurus on kodeeritud järgmiselt: 1) maakoht või asula (alevik), kus elanike arv ei ületa 2000 või 1000⁹ inimest, 2) linn, alev / kuni 100 000 elanikku, 3) pealinn / alates 400 000 elanikust.

Vanus on mõõdetud aastates. Lisaks olen kognitiivse võimekuse eristajaks loonud lisamuutuja Vanusegruppide näol: 1) kuni 35-aastased (k.a.), 2) 35-50-aastased (k.a.), 3) üle 51- aastased (k.a.).

Usklikkus. Religioossust on mõõdetud mitmel moel: sellea kaudu, kui tihti osaletakse religioosel teenistusel, millisesse usulahku kuulutakse ja kas usutakse Jumalasse. Kuna käesolevates küsitlustes esines usklikkust mõõtvat küsimust kõige enam, on aluseks võetud just see küsimus ja mõõdetud binaarse tunnusega: need, kes ei usu ja need, kes usuvad Jumalasse.

Haridustase on kodeeritud järgmiselt: 1) kõik, kelle haridustase on madalam kui keskharidus, 2) kõik keskharidust omavad, 3) kõik lõpetamata ja lõpetatud kõrgharidust omavad. Lõpetamata kõrgharidust omavad on lisatud kõrghariduse gruppi esiteks seetõttu, et lõpetamata kõrgharidusega (3a ülikoolis) inimeste puhul on oodatav, et kõrgkooli osa nende sotsialiseerimisel on sarnane neile, kes selle lõpetanud on, ning teiseks seetõttu, et tagada suurem vastajate arvu võrdsus gruppide vahel.

⁹ Aluseks alevi mõiste, mis 1990ndatel tähendas vähemalt 2000 elanikuga asulat, kuid rahvaarvu vähenemisega väikeasulates tähendab nüüdseks 1000 elanikku. (Valitsuse määrus Asustatuse liigi, nime ja lahkmajoonte määramise alused ja kord, 25. novembri 2004, määrus nr 335)

Lisaks mõõdetud sugu (mehed ja naised); kodakondsus (kas eesti kodakondsus või mitte); ametiühingusse¹⁰ kuulumine (kas kuulub või mitte); töötamist (töötavad ja mittetöötavad: pensionärid, töötus, koduperenaised, õppurid), hõivatust era või avalikus sektoris; hõivatust majandussektoris (põllumajandus, tööstus, teenindus).

Väärtused

Majanduslikku sisu kandvatena on uuritud seisukohti järgmistes küsimustes:

Kas toetatakse sissetulekute võrdsust või peetakse kihistumist loomulikuks.

Kas pooldatakse riigi- või eraomandit.

Kas pooldatakse suuremat riigi või inimese enda vastutust.

Kas konkurentsi peetakse kahjulik või heaks.

Kas olulisemaks väärtuseks peetakse võrdsust või vabadust.

Seisukohad on mõõdetud 10-pallisel skaalal, kus 1 tähistab eeldatavalt vasakpoolsusega seotud seisukohti (võrdsus, suurem riigi roll ja vastutus) ja 10 eeldatavalt parempoolsusega seotud seisukohti (vabadus, inimese enda vastutus, eraomand). Vaid 2002. aastal on väärtushoiakud mõõdetud 4-pallisel skaalal ning 1999. aastal vabaduse ja võrdsuse küsimus binaarsena.

Lisaks uurin majandusliku dimensiooni selle kaudu, mida peetakse vaesuse põhjusteks: kas seda peetakse inimese enda süüks ja ebavõrdsust nähakse paratamatuna või arvatakse, et süüdi on ebaõiglane ühiskond. Lähtutud on küsimuse ja vastuste esialgselt kujust (1996. aastal on valida kahe, 1999. aastal 4 seisukoha vahel), mis on esitatud ka empiirilise osa tabelis.

Majandusvabadust ja natsionalismi mõõdan järgmiste muutujate abil:

Kas välismaise kapitali suhtes ollakse positiivselt või negatiivselt meelestatud.

Kas immigrantide suhtes ollakse positiivselt või negatiivselt meelestatud. (4-pallised skaalad)

Kas välisfirmade suhtes ollakse positiivselt või negatiivselt meelestatud.

Kas impordi suhtes ollakse positiivselt või negatiivselt meelestatud. (3-pallised skaalad)

¹⁰ 2007. aasta küsitluses on ametiühingute küsimusse haaratud ka erialaliidud

Kõik muutujad on kodeeritud nii, et väärtuse suurenemine tähistab positiivset meelestatust välismaise kapitali, firmade, toodangu ja tööjõu suhtes.

Poliitilist sisu kandvatena on uuritud seisukohti järgmistes küsimustes:

Kas pooldatakse uusi ideid või traditsioonilisi ajale vastu pidanud ideid.

Kas toetatakse muutuseid või arvatakse et igasuguste muutuste tegemisel tuleks olla ettevaatlik.

Seisukohad on mõõdetud 10-pallisel skaalal, kus 1 tähistab eeldatavalt vasakpoolsusega seotud seisukohti (uued ideed ja muutused) ja 10 eeldatavalt parempoolsusega seotud seisukohti (traditsioonilised ideed ja ettevaatlikkus). Vaid 2002. aastal on väärtused mõõdetud 4-pallisel skaalal.

Materialistlikke ja postmaterialistlikke väärtuseid väljendavatena on uuritud seda, kas inimesed toetavad järgmiseid postmaterialistlikke seisukohti:

Sooline võrdõiguslikkus poliitikas on hea.

Inimestel peaks olema sõnaõigust otsuste mõjutamisel.

Ideed on rahast väärtuslikumad.

Rahale tuleks vähem rõhku pöörata.

Kohaliku omavalitsuse roll peaks suurenema.

Puhas looduskeskkond on oluline.

Ja materialistlikku seisukohta, et vaja oleks suuremat austust autoriteedi vastu

Kõik seisukohad on mõõdetud 3- või 4-pallisel skaalal, kus 1 tähistab postmaterialistlikku seisukohta, ehk siis nõustumist ülaltoodud väidetega (va austus autoriteedi vastu) ja kõige suurem väärtus materialistlikku seisukohta.

Lisaks mõõdan materialismi ja postmaterialismi küsimusega, kus tuleb valik teha nelja variandi vahel, millest kaks on materialistlikud ja kaks postmaterialistlikud. Lähtutud on vastuste esialgsest kujust, mis on esitatud ka empiirilise osa tabelis.

Hoiakud ja osalus

Toetus demokraatia põhimõtetele on mõõdetud vastupidisele tugeva liidri pooldamise küsimusele toetudes. Tegemist on 4-pallise skaalaga, kus 1 tähistab tugeva liidri omamisele vastuseisu ja 4 tugeva liidri eelistamist.

Saavutamaks võrdlust varasema ajaga, olen mõõtnud 1991. aastal ka iseseisvumise pooldamist, kus 1 tähistab inimesi, kellele iseseisvumine ei meeldi, ning 5 inimesi, kellele iseseisvumine valmistab suurt rõõmu.

Regressioonanalüüsi jaoks on *tugeva liidri toetamise* muutuja kodeeritud binaarseks: need, kes toetavad (1–2) ja need, kes ei toeta (3–4).

Rahulolu demokraatia toimimisega on mõõdetud küsimusega, kui rahul ollakse demokraatia toimimisega Eestis, kus 1 tähistab rahulolematust ja 4 rahulolu.

Regressioonanalüüsi jaoks on *rahulolu demokraatiaga* muutuja kodeeritud binaarseks: need, kes rahul (3–4) ja need, kes ei ole rahul demokraatia toimimisega (1–2).

Usaldus poliitiliste institutsioonide vastu on mõõdetud 4-pallisel skaalal, kus 1 tähistab usaldamatust ja 4 kõrget usaldust. Vaid 2005. aastal on usaldus institutsioonide vastu mõõdetud 10-pallisel skaalal, kus 1 tähistab usaldamatust ja 10 kõrget usaldust. Regressioonanalüüsi jaoks on muutujad kodeeritud binaarseks: need, kes ei usalda (1–2 ja 1–5) ja need, kes usaldavad (3–4 ja 6–10).

Valimisosalus on mõõdetud selle kaudu, kas viimastel Riigikogu valimistel osaleti või mitte.¹¹

Huvi poliitika vastu on suurema hulga aastate haaramiseks mõõdetud kahe küsimusega. Esiteks on mõõdetud seda, kuivõrd on inimene poliitikast huvitatud 4-pallisel skaalal, kus 1 tähistab huvi puudumist ja 4 kõrget huvitatust. Teiseks on huvi olemasolu 1992. ja 199. aastal mõõdetud küsimusega, kui tihti inimene sõpradega poliitikat arutab, mis on mõõdetud 3-pallisel skaalal: 1 tähistab neid, kes ei aruta üldse, 2 neid, kes arutavad vahetevahel ja 3 neid, kes arutavad tihti. Regressioonanalüüsi jaoks on poliitikast huvitumine kodeeritud binaarseks: need, kes ei huvitu poliitikast (1–2), ja need, kes huvituvad (3–4).¹²

Rahulolu enda ja Eesti olukorraga on mõõdetud erinevate muutjatega, võimaldamaks mingitki võrdlust ajalises dimensioonis. Nii on küsitud enda subjektiivset heaolu, rahulolu leibkonna ja Eesti majandusliku seisuga, hinnangut sellele, kas Eestis tervikuna on elu muutunud paremuse suunas ning hinnangut sellele, kas aasta jooksul läheb elu

¹¹ Need, kes ei mäleta, kas nad osalesid või mitte, on analüüsist eemaldatud.

¹² Regressiooni kaasatud aastate puhul on küsitud otseselt huvi poliitika vastu.

paremuse suunas. Kuna mõni andmestik sisaldas mitmeid muutujaid, võimaldas see hinnata seda, kuivõrd seotud on erinevad hinnangud ja kas neid võib sarnase rahulolu hindamiseks kasutada. Nii 1991-1996. aasta andmestikes muutujaid seostades leidsin, et muutujate omavaheline korrelatsioon on tugev (korrelatsioon 0,5 lähedal) ning seega võib neid omavahelises võrdluseks kasutada. Siiski on need empiirilises osas toodud välja erinevatel ridadel ning kuna seal on arusaamise lihtsustamiseks täpsemalt välja toodud ka aluseks olevad küsimused ning skaala, siis olgu siinkohal öeldud, et kõik muutujad on mõõdetud nii, et 1 tähistab väiksemat rahulolu ja skaala suurim number (vastavalt siis 2, 4, 5, 10, 11) suurimat rahulolu.

Regressioonianalüüsis on 1996. aasta puhul kasutatud 10-palli skaalal mõõdetud rahulolu leibkonna majandusliku seisundiga, 2005. aasta andmestikus on 5-palli skaalal mõõdetud muutuja kodeeritud järgmiselt: 1) need, kes arvavad, Eesti majanduslik olukord on muutunud paremaks (4-5), 2) need, kes arvavad, et Eesti majanduslik olukord on muutunud halvemaks, 3) need, kes arvavad, et see on jäänud endiseks (3) (taustakategooria).

Inimestevaheline usaldus on mõõdetud küsimusega, kas pigem usaldatakse teisi inimesi või mitte. 1996 ja 1999. aastal on muutuja algselt binaarne ning seetõttu on ka teistel aastatel algselt 4-palline muutuja parema võrdluse eesmärgil binaarseks kodeeritud.

Ühiskondlik aktiivsus on mõõdetud organisatsiooni kuulumise alusel kaheks jaotatuna: need, kes kuuluvad ükskõik millisesse organsatsiooni ning need, kes ei kuulu ühtegi organsatsiooni.

2.1.2.2 Meetodid

Lisaks esmasele kirjeldavale statistikale jaguneb vasak- ja parempoolsuse ning sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osaluse vaheliste seoste leidmiseks kasutatavad meetodid kahte rühma.

Seoses sellega, et erinevate aastate andmestikes töö eesmärgi jaoks huvitavate muutujate olemasolu varieerub, kuid sooviks on haarata võimalikult palju vasak- ja parempoolsusega seostuda võivaid muutujaid, kasutan uuritavate seoste kindlaks määramiseks vasak- ja parempoolsuse skaala keskmiste positsioonide võrdlemist koos Eta ruudu väärtusega ja Pearsoni ja Spearmani korrelatsiooni olenevalt seostatava muutuja tüübist.

Teiseks kasutan paariviisilise kustutamisega lineaarset regressioonanalüüsi, kuhu on kaasatud vaid olulisemad muutujad ja vähesemad aastad täpsustamaks, täpsustamaks, millised muutujad on vasak- ja parempoolsuse kõige olulisemateks osisteks ja kui suure osa vasak-ja parempoolsuse variatsioonist suudavad valitud muutujad seletada.

Andmeanalüüs on teostatud SPSS 12.0 paketiga ning tulemuste illustreerimisel on kasutatud MS Excelit. Jooniste ja tabelite esitamisel olen lähtunud põhimõttest, et olulisemate (ka statistiliselt) näitajate alusel eristatud keskmised positsioonid vask-parem skaalal on toodud esile joonistel ja vähemoluliste tulemused on esitatud tabelites.

2.2 Vasak- ja parempoolse enesemääratluse teljele paigutamine Eestis

Käesolev peatükk koosneb neljast alapeatükist. Esimene alapeatükk annab ülevaate vasak- ja parempoolsuse enesemääratluse trendidest ja vaadete paigutamise jaotusest vasak-parem skaalale. Järgnevad alapeatükid käsitlevad erinevaid tahke elanikkonna ideoloogilisest teadlikkusest. Teine alapeatükk keskendub vasak-ja parempoolsuse teljele paigutamise suutlikkusele, kolmas toob välja skaala keskele paigutamise trendid, ning neljas alapeatükk lähtub elanikkonna ideoloogilise teadlikkuse määramisel parteide valijaskondade keskmiste vaadete omavahelise polaarsuse mõõtmisest.

2.2.1 Vasak- ja parempoolse enesemääratluse trendid Eestis

Enne elanikkonna ideoloogilise teadlikkuse uurimist on mõistlik anda ülevaade üldistest trendidest vasak- ja parempoolsete vaadetes 1991-2007. Ühtlasi annab vaadete jaotuse ja trendide väljatoomine võimaluse kinnitada või ümber lükata väga levinud seisukohta parempoolsete vaadete selgest ülekaalust Eestis, millest lähtudes on võimalik edaspidiseid tulemusi adekvaatsemalt tõlgendada.

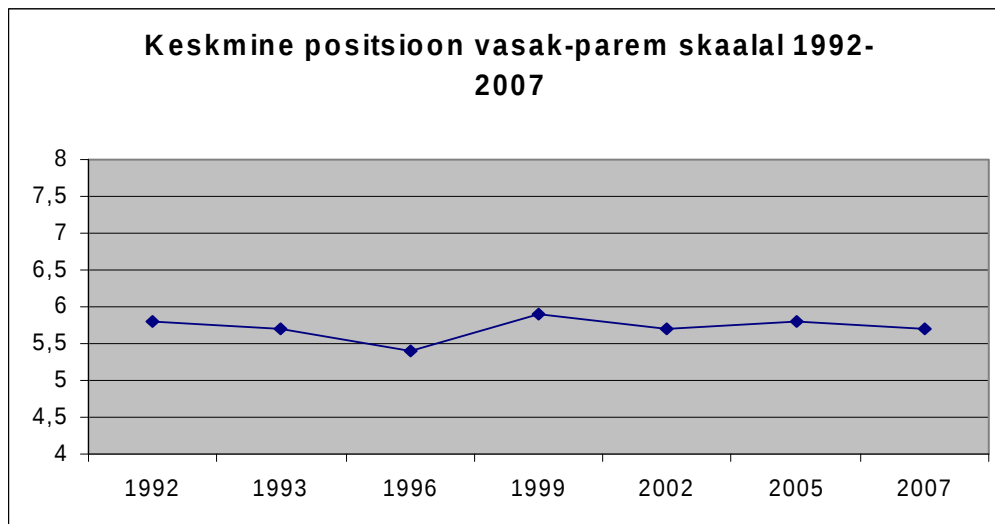
Esimesena uurin elanikkonna keskmist positsiooni vasak-parem skaalal aastate lõikes: milline on Eesti elanikkonna keskmine ideoloogiline positsioon ja kuidas on see muutunud aastate lõikes?

Elanikkonna aritmeetiline keskmine aastate lõikes on välja toodud joonisel 1(täpsemaid andmed vt lisast 1). Joonisel ei kajastu andmed 1991. aasta kohta, sest oma erineva skaala tõttu võiks selle kaasamine moonutada üldpilti. Eesti elanikkonna vaadete keskmine on kõikunud skaalal vahemikus 5,4st kuni 5,9ni. Kui skaala keskmiseks arvestada väärtuse 5,55..., siis on tähelepanndav asjaolu, et kergelt vasakule jääb

elanikkonna keskmine positsioon vaid 1996. aastal. Ülejäänud aastatel jääb keskmine positsioon 5,7 ja 5,9 vahele, mis märgistab selget kallet paremale poole.

Ka võrdlus teiste Euroopa ühiskondadega kinnitab Eesti elanikkonna parempoolsust, sest nt 1999. aastal olid vaadeldavast 10 riigist¹³ Eestiga sarnase tugevalt paremale kalduva keskmise positsiooniga vaid Soome ja Tšehhi elanikkonnad.

Joonis 1.

Kui üldjuhul skaalal suuri erinevusi ei esine, siis seda enam hakkab silma kaldumine vasakule 1996. aastal ja veel järsem kalle paremale 1999. aastal. Võib täheldada, et elanikkonna keskmine positsioon perioodi lõikes on küllalt hästi kooskõlas paralleelselt valitsuskabinetide ideoloogilise orientatsiooniga. Kui taasiseseisvunud Eestit on iseloomustanud pigem liberaalsele majanduspoliitikale rõhuvad parempoolsed valitsused, siis siia maani üheks suurimaks erandiks on olnud 1995. aastal valimised võitnud Koonderakonna ja Maarahva Ühenduse (KMÜ) eestvedamisel moodustatud valitsus. Tõenäoliselt tuli KMÜ võit inimeste meelsuse muutusest, mis oli reaktsiooniks sotsiaalse ebakindluse suurenemisele 1992–1995 majanduses tehtud kiirete muutuste tagajärjel. 1999. aasta kiiret suundumust paremale võib vaadelda käsikäes parempoolse koalitsiooni võidu ja valitsuse loomisega. Põhjuseks võib olla nii tollase Kolmikliidu selge ideoloogilise eristuse sissetoomine kui ka pettumine eelmises valitsuses ja uskus, et kiire arengu ja heaolu kasvu tagavad pigem parempoolsed erakonnad.

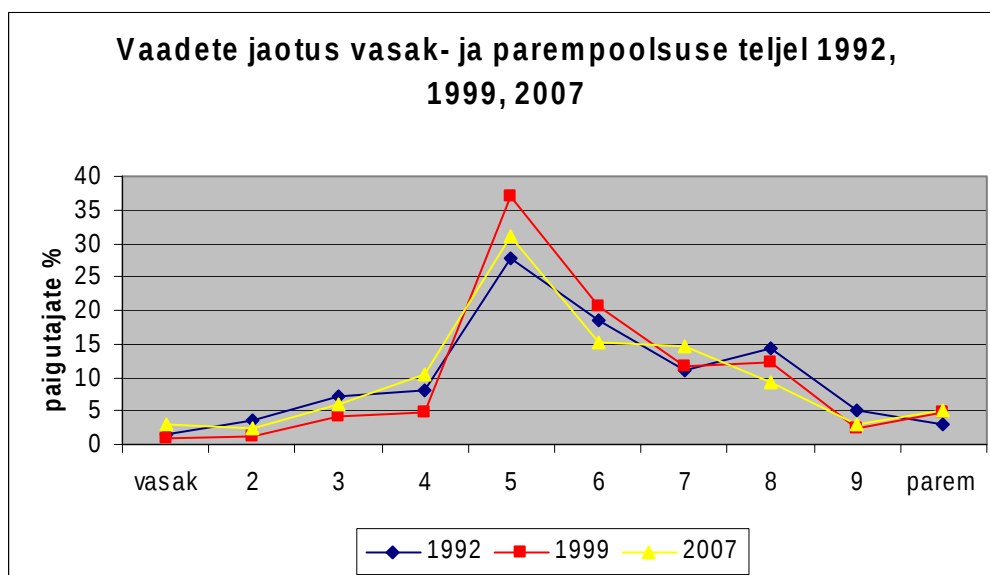
¹³ Analüüsi kaasatud riigid nii Põhja- Lääne-, Lõuna- kui Ida-Euroopast. Täpsemad andmed lisas 2.

Vasak- ja parempoolsete vaadetest üldpildi tekkimiseks on lisaks keskmisele positsioonile oluline teada ka elanikkonna vaadete jaotust vasak-parem skaalal.

Jaotuse suundumust peegeldab joonisel 2 välja toodud jaotused kolme aasta kohta.

Vaadete jaotus aastate lõikes järgib küllaltki sarnast struktuuri. Kõige populaarsem positsioon on 5, mis tähistab vasaktsentrismi, kuid selle positsiooni selge ülekaal tuleneb kindlasti ka lihtsalt soovist ennast keskele paigutada. Seega võiks skaala tegeliku keskmise nihutada vähemalt mõttes 5le lähemale. Skaala äärtele suundudes võib täheldada selget erinevust. Paremale (6-10) paigutajate osakaal ületab selgelt vasakule paigutajate osakaalu, muutes vasakule (1-4) paigutajad selgeks vähemuseks.

Joonis 2.

Vaadete jaotuse alusel võib isegi tugevamalt väita, et Eesti elanikkonna vaated kalduvad paremale, sest peamine nn vasakpoolne positsioon tähistab skaalal 5te, mida võib vähemalt osaliselt pidada ka skaala tegelikuks keskmiseks.

Statistiline analüüs keskmise positsiooni ja vaadete paigutamise kohta kinnitab seega üldlevinud arvamust Eesti elanikkonna paremale kaldumise kohta vasak- ja parempoolsuse dimensioonis.

2.2.2 Vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutamise suutlikkus

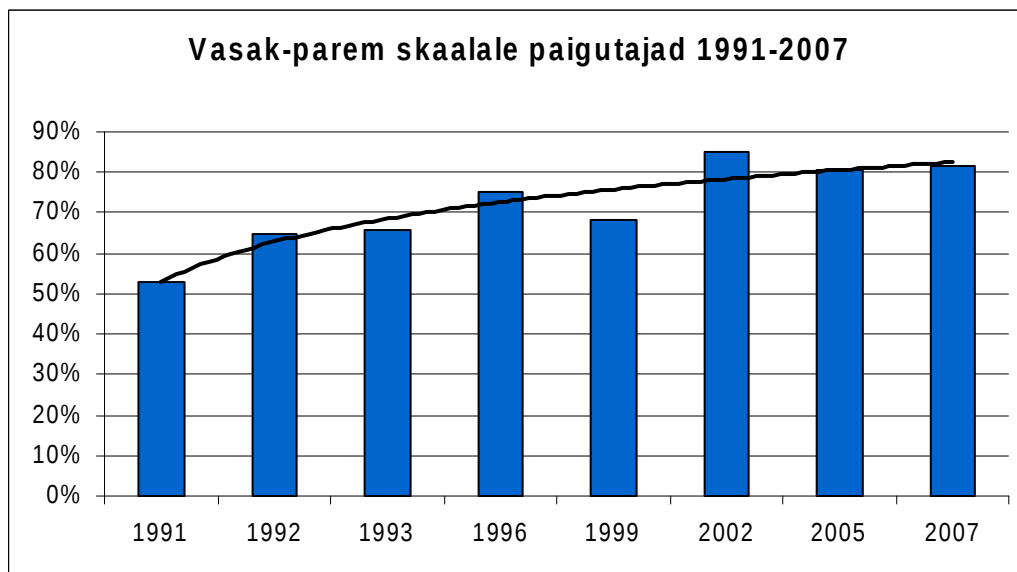
Üks enam kasutatavaim võimalus elanikkonna ideoloogilise teadlikkuse mõõtmiseks on näitaja selle kohta, kui suur osa inimestest suudab ennast vasak- ja parempoolsuse

skaalal määratleda. Praktiliselt tähendab siis seda, kui suur osa vastajatest on ennast skaalale paigutanud ja kui suurele osale on see raskusi valmistanud.

Lähtudes eeldusest, et Eesti ühiskonnas on taasiseseisvumisest alates toimunud elanikkonna poliitilise teadlikkuse kasv, on põhjust oodata järjest suurema skaalale paigutajate osakaalu.

Joonis 3-lt võib välja lugeda, et vasak-parem skaalale paigutamise suutlikkus on aastate jooksul selgelt kasvanud ning seega on alust väita, et Eesti elanikkond tajub seda poliitilist dimensiooni järjest selgemini. Kui 1991. aastal paigutasid end skaalale vaid ligi 53% elanikkonnast, see tähendab napp enamus, siis 2007. aastaks on skaalale paigutamine jõukohane juba ligi 82%-le. 2002. aasta kõrge osakaal on seotud tõenäoliselt sellega, et vastajatele oli ette antud ka mõned võimalikud vasak-parempoolusust tähistavad märksõnad.

Joonis 3.

Kui Eesti elanikkonna paigutamise suutlikkust võrrelda arenenud demokraatiade elanikkonna tasemega, siis ei ulatu see 90%-ni nagu mitmetes Põhja-Euroopa riikides, kuid on võrreldav Lõuna- ja Lääne-Euroopa riikidega, kus vasak-parem skaalale paigutamise suutlikkus oli 1999. aastal 80%-i piirimail (vt lisa 2). Seega on Eesti elanikkonnal, eriti kui arvata ta pigem Põhjala kultuuriruumi, arenguvõimalust skaalal äratundmise osas, kuid igati kohane on väita, et 16 aasta jooksul on teadlikkus skaalast tõusnud tasemele, mis on ühele demokraatlikule ühiskonnale täiesti sobiv.

Tuvastamaks seda, kas vasak-parem skaalale paigutamist võib pidada ka üldist poliitilist teadlikkust peegeldavaks näitajaks ja samas uurimaks, millised on peamised teadlikkuse kasvu mõjutajad, kontrollin enesepaigutamise suutlikkust hariduse, soo ja vanusegruppide alusel, eeldades seda, et vasak-parem skaalale paigutavad ennast meelsamini kõrgemini haritud, mehed ja nooremad isikud.

Tabel 2. Vasak-parem skaalale paigutajate osakaalu erinevus haridustaseme, soo ja vanusgrupi alusel, 1991–2007

	1991	1992	1993	1996	1999	2002	2005	2007
Haridustase	+	+	+	+	+	+	+	+
Sugu	+		–	–	–	+	+	–
Vanusgrupid	–	–	+	+	–	+	–	+

+ tähistab statistiliselt olulisi erinevusi kui $p < .05$, – statistiliselt mitte olulisi erinevusi ; täpsemad andmed erinevate positsioonide kohta lisas 3.

Andmed kinnitavad hariduse seotust enese skaalale paigutamise suutlikkusega (tabel 2). Eranditult kõikide aastate lõikes on haridus selgelt seotud sellega, kas inimene määratleb end skaalal või mitte ja seda eeldatud suunas: kõrgesti haritud vastajad määratlevad end skaalal ligi 20 protsendipunkti võrra enam kui vastajad, kelle haridustase jääb alla keskhariduse.

1991. aastal oli erinevus haridustasemete eriti suur: kui kõrgharidusega isikutest paigutas ennast skaalale ligi 70%-i, siis keskhariduseta isikutest, paigutas ennast skaalale vaid ligi 40%. Saadud tulemus kinnitab uskumust, et vasak-paremskaalale paigutamine peegeldab poliitilise ruumi mõtestamist ja seetõttu on alust käsitleda skaalale paigutamist kui laiemat näitajat poliitilise harituse kohta üleüldse.

Tabel 3. Vasak-parem skaalale paigutajate osakaal haridustaseme, soo ja vanusgrupi alusel, 1991, 1999, 2007, %

		1991	1999	2007
Haridustase	alla keskhariduse	40,7	69,9	68,5
	keskharidus	53,9	74,4	86,3
	kõrgharidus	70,1	84,9	86,9
Sugu	mees	62,3	77,8	84,5
	naine	44,5	72,4	81,1
Vanusgrupid	–35	54,7	73,4	85,8
	35–50	52,9	76,4	84,0
	51–	50,9	74,8	79,0

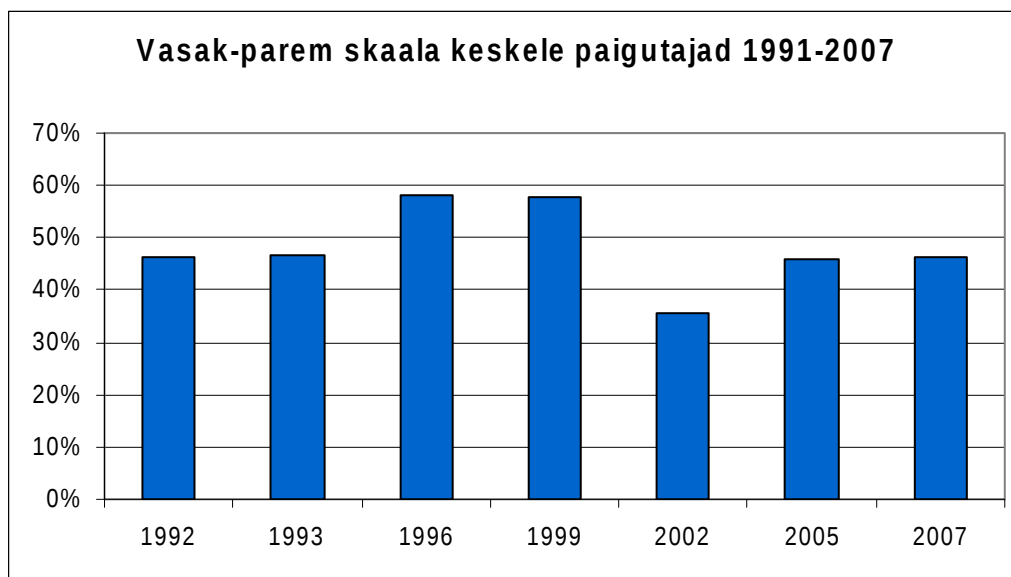
Sugu osutus oluliseks vaid kolmel juhul kaheksast, seega ei saa kinnitada selle mõju enesepaigutamise suutlikkusele. Vanus oli oluline neljal juhul kaheksast, seejuures kaldub suundumus olema pigem selline, et üle 50-aastaste seas on paigutamise osakaal

väiksem. Seega on vanemate inimeste jaoks vasak-parem skaala mingil määral vähem eritav.

2.2.3 Vasak- ja parempoolsuse skaala keskele paigutamine

Lisaks vasak- ja parempoolsuse skaalale paigutamise suutlikkusele kasutatakse skaala tähenduslikkuse mõõtmiseks ka skaala keskele (5-le ja 6-le) paigutamise populaarsust. Poliitilise teadlikkuse kasvu võiks tähistada üha selgem ideoloogiline eristumine ja väiksem keskele koondumine. Vaadeldava ajaperioodi jooksul (1991. aasta on välja jäetud oma erineva skaala tõttu) on keskele paigutamise osakaal küll kõikunud, kuid ajalist mõõdet silmas pidades jäänud küllalt sarnasele tasemele, 40-50%-i vahele (joonis 4). Võrreldes Eesti tulemust teiste Euroopa riikidega, võib öelda, et 1999. aasta tulemus on küllaltki sarnane sama perioodi Ida-Euroopa riikidele ning viimaste aastate keskele paigutamise trend on juba võrreldav 1999. aastal kõige madalama keskele paigutamise osakaaluga riikidega, kusjuures välja võib tuua jälle nt Tšehhi ja Soome (vt ka lisa 2).

Joonis 4.

Üldiselt on levinud kaks seletust keskele paigutamise kohta. See võib tuleneda kas suutmatusest otsustada, ehk siis tähendada sisuliselt peaaegu sama, mida paigutamata jätmine; või anda edasi vastajate tegelikke eelistusi, mis lihtsalt paratamatult kipuvad tsentrite lähedal olema ja seeläbi tähistada ideoloogiliselt mõõdukust.

Esimest seletust toetab 2002. aasta eristumine üldisest pildist. Kuna 2002. aasta puhul on põhjust arvata, et keskele paigutamise väiksem osakaal tuleneb kaasaantud

märksõnadest, viitab erinevus selgelt võimalusele, et teistel juhtudel on suurema keskele paigutamise taga teadmatuse skaala tähendusest. Samas, kui võrrelda erinevuse suurust, siis jääb see ligi veerandi piirimaile, millest omakorda on alust järeldada, et teatud osa keskele paigutajatest moodustavad need, kes ei oska end teadmatuse tõttu paigutada, samal ajal kui suurema osa moodustavad need, kes paigutavad end keskele muudel (oletatavasti maailmavaatelisel) põhjustel.

Selgitamaks seda, kumba enese skaala keskele määratlemise põhjust eelistada, on kontrollin keskele paigutamise seost sarnaselt enese üldse paigutamata jätmisega. Juhul, kui keskele paigutamine tähendaks vaid teadmatuse teist avaldumisvormi, oleks loogiline eeldada, et vastaja haridusel, sool ja vanusel on sellele sarnane mõju, mis neil oli mittepaigutamise korral.

Tabelist 4 selgub, et hariduse mõju enese keskele paigutamisele on oluline kolmel korral seitsmest, rääkimata soost ja vanusegruppidest, mille eristamine on statistiliselt

Tabel 4. Vasak-parem skaala keskossa paigutajate osakaalu erinevus haridustaseme, soo ja vanusgrupi alusel, 1992–2007

	1992	1993	1996	1999	2002	2005	2007
Haridustase	–	–	+	–	+	–	+
Sugu		–	+	–	–	–	–
Vanusgrupid	–	+	–	–	–	–	–

+ tähistab statistiliselt olulisi erinevusi kui $p < .05$, – statistiliselt mitte olulisi erinevusi

oluline vaid ühel juhul. Selliste tulemuste põhjal võib järeldada, et enese keskele paigutamine ei allu päris samasugustele reeglipärasustele nagu enese paigutamata jätmine ja seetõttu ei saa seda käsitleda kui vaid teist teadmatuse vormi, vaid tuleb lähtuda pigem sellest, et on olemas nn tõeline keskmine: inimesed määratlevad ennast teadlikult tsentrisse.

2.2.4 Valijaskondade vastandumine vasak- ja parempoolsuse teljel

Kui lähtuda sellest, et parteide valijaskondade ideoloogiline kaugus ehk polaarsus peegeldab vasak- ja parempoolsuse selgemat eristamist valijaskonna seas, siis võiks eeldada, et valijaskondade vaheline ideoloogiline vastandumine on muutunud üha tugevamaks.

Parteide valijaskondade polaarsust uurin kahel moel. Esiteks määran kindlaks üksikute parteide valijaskondade keskmiste positsioonide võrdluses kõige vasakpoolsema ja

parempoolsema valijaskonna vahelise ideoloogilise kauguse aastate lõikes. Teiseks uurin kahe Eesti poliitikas väljakujunenud parteibloki valijaskondade omavahelist kaugust aastate lõikes.

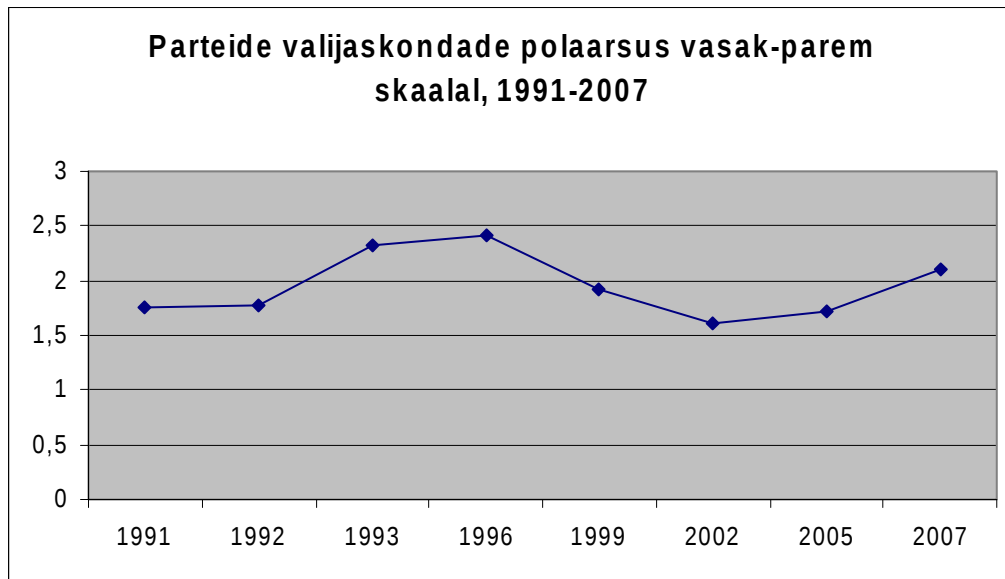
2.2.4.1 Parteide valijaskondade polaarsus

Parteide valijaskondade polaarsuse arvestamisse on kaasatud vaid potentsiaalselt mõjutamisjõudu omavad parteid, mida tihti piiritletakse selle ringiga, kes kuuluvad parlamenti. Selline eristus tagab üldjuhul piisavalt suurte ja oluliste parteide valijate omavahelise võrdluse. Kuid Eesti taasiseseisvumisperioodi iga hetke puhul see paraku ei kehti. Uue parteisüsteemi kujunemine ja sellest tulenev parteide suur hulk ja ebastabiilsus eelkõige iseseisvuse algperioodil toob kaasa teatud raskusi parteide valijaskondade keskmiste määramisel. Parteide rohkus (ka parlamendis) viib selleni, et kasutatud küsitluste vastajate seas on paljude parteide toetajaid vaid üksikuid. Lähtudes sellest, et paari vastaja alusel ei ole võimalik järeldusi teha ja sellest, et taasiseseisvunud Eestis oli parteimaastikul valimisliidud parteide vahel väga populaarsed, võrdlen parteidena parlamendi kandideerivaid ja edukaks osutunud nimekirju, mille seas on nii üksikuid parteisid kui ka valimisliite.

Joonis 5 näitlikustab kaugust kõige parempoolsema valijaskonna ja kõige vasakpoolsema valijaskonna vahet punktides vasak- ja parempoolsuse skaalal, täpsemad tabelid parteide valijaskondade keskmiste positsioonide kohta on välja toodud lisas 3. Jooniselt selgub, et parteide valijaskondade vahelist polaarsust ei saa sugugi lineaarse trendina kirjeldada. Pigem iseloomustab 16 aasta jooksul ideoloogilises kauguses toimunud muutuseid laineline trend. Alates taasiseseisvumise hetkest valijaskondade polaarsus suurenes¹⁴, saavutades 1990ndate keskpaigas kõrgeima vahe, et siis järgneva viie-kuue aasta jooksul väheneda ja 2007. aastaks taas suureneda.

¹⁴ Võib arvata, et 1991. aastal kasutatava 11-pallise skaala puhul on joonisel näidatud väärtus võrreldes järgnevate aastatega mõnevõrra ülehinnatud.

Joonis 5.

Kui võtta polaarsust ideoloogilise teadlikkuse peegeldajana, siis võib tekkida küsimus, kas elanikkonna teadlikkus on tõesti nii muutlik. Samas, kui siduda see alternatiivsete parteide olemasoluga, siis on muutuste sisu ka mõistetavam. Nimelt, polaarsuse suurenemine on tugevalt seotud eelkõige vasakpoolsete parteide suurema esile toomise ja tulemisega. Nii 1990ndate keskel pärast esimest parempoolsuse võimalolemist kui ka viimastel aastatel võib täheldada rohkem rõhumist vasakpoolsele ilmavaatele. 1996. aasta kõrge polaarsuse taga seisab venekeelseid esindava partei vasakpoolseima ilmavaatega valijaskond. Seega, Eesti puhul ei ole põhjust polaarsust vaid teadlikkuse kasvuga seostada, sest parempoolse maailmavaate ülekaalust tulenevalt tähendab parempoolsete suurem läbikukkumine või vasakpoolse tiiva suurem mobiliseerimine vasakpoolsete vaadete teatud tõusu ja seetõttu suuremat ideoloogilist polaarsust.

Kui hinnata aga polaarsuse tugevust, siis võib öelda, et Eesti valijaskondade vaated kõiguvad mõõduka polaarsuse piirimail, ületades kõrgematel hetkedel mõõduka polaarsuse (2 skaala punktilise vahe) piiri. Kuigi valijaskondade polaarsus ei näita selget tõusvat trendi, mis võiks peegeldada vasak- ja parempoolsuse üha selgemat eristamist, viitab üldine suund siiski pigem teadlikkuse kasvule ja sellele, et Eesti on lähenemas arenenud riikidele, kus keskmise polaarsus jääb umbkaudu 2,5 punkti piirile (Lühiste 2004a).

2.2.4.2 Parteiblokkide valijaskondade polaarsus

Eesti parteimaastiku muutlikkusest tulenevalt on mõistlik ka üldisem parteide klassifitseerimine. Nimelt on Eestis kujunenud välja väga spetsiifiline vastandumine, mis jaotab parteid laias laastus kahte leeri. Esiteks nn parempoolsed jõud, kuhu lisaks Reformierakonnale ja Isamaa ja Res Publica Liidule kuulub oma poliitilise käitumise tõttu ka Sotsiaaldemokraatlik Erakond; teiseks Keskerakond ja sellega lähemates suhetes nn vasakpoolsed erakonnad. Küsimuseks ongi see, kas sellel tugeval vastandumisel on ka ideoloogiline sisu ja kas kahe parteibloki ideoloogiline kaugus teineteisest võimaldab väita ideoloogilise teadlikkuse kasvust.

Erinevalt parteide vahelisest polaarsusest võib parteiblokkide vahelist polaarsust kirjeldada kui pidevalt kasvavat vahet. Kui 1991 aastal olid keskmised positsioonid vasak-parem skaalal väga lähestikku asetsevad ja tegemist ei olnud statistiliselt olulise erinevusega (tabel 5) siis 2007 aastaks on vahe kerkinud juba üle 1,4 punkti ja Eta ruudu väärtus tähistab ka seda, et valijaskonna eristamine kahe parteibloki raames seletab küllalt suurt mõju vaadetele vasak- ja parempoolsuse teljel.

Tabel 5. Valijaskondade keskmiste positsioonide polaarsus vasak-parem skaalal, jaotatuna kaheks parteibloki, 1991–2007

	1991	1992	1993	1996	1999	2002	2005	2007
Polaarsus skaala punktides	0,34	0,87	1,26	1,33	1,01	1,36	1,03	1,43
<i>Eta ruudus***</i>		0,051	0,095	0,131	0,083	0,107	0,058	0,119

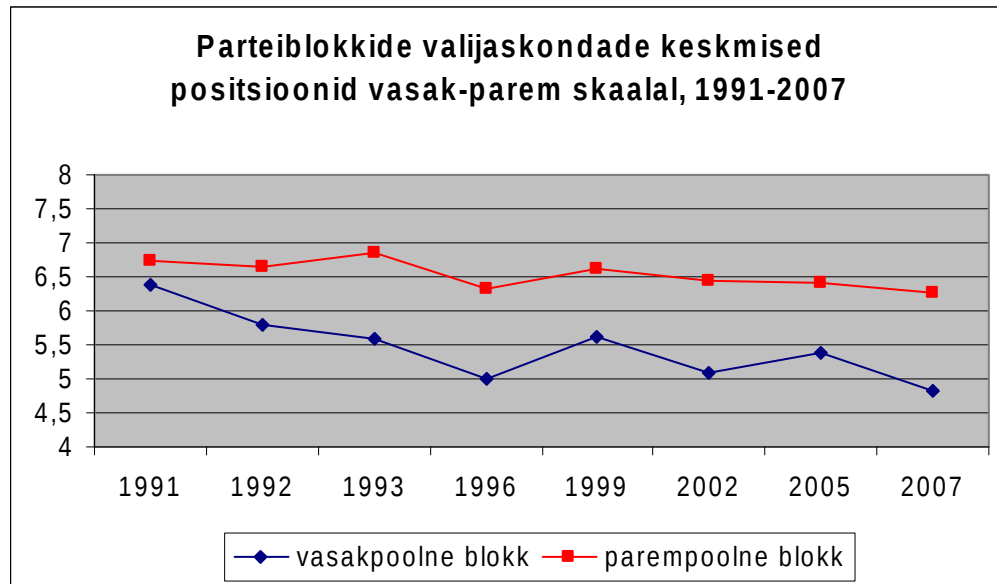
***Eta ruudus on välja toodud vaid juhul, kui erinevus on oluline $p < .001$ tasemel

Leid tähendab seda, et leeride vastandumine on üha enam ideoloogilise sisuga. Lisaks peab arvestama, et SDE on eraldiseisvalt suhteliselt vasakule kalduv partei, kes kisub parempoolse bloki keskmist positsiooni vasakule, seega oleks ilma SDE kaasamiseta kahe bloki vaheline ideoloogiline vastandumine veelgi selgem.

Juba eelnevalt välja toodud ideoloogilise polaarsuse ja eristamise kasvu sidumine vasakpoolsete jõudude aktiivsusega saab kinnitust, kui vaadata kahe parteibloki keskmist positsiooni ja selle muutumist vasak- ja parempoolsuse skaalal (Joonis 6). Kui parempoolsete bloki positsioon teeb ajas vaid väikeseid muudatusi, siis vasakpoolsete bloki keskmist ideoloogilist positsiooni vaadeldava perioodi jooksul iseloomustab selgem dünaamika: taasiseseisvumise järgsest parempoolse blokiga peaaegu sarnaselt positsioonilt on kaldutud vasakule ning sellele on järgnenud küllaltki hüplik, kuid siiski selge vasakpoolsema positsiooni omistamine. Seega võib eeldada, et teadlikkus vasak-

ja parempoolsuse dimensioonist ja kahe pooluse eristamise suutlikkus võiks oluliselt suureneva vasakpoolse rõhutamisega ja tugevate vasakparteide kujunemisega.

Joonis 6.

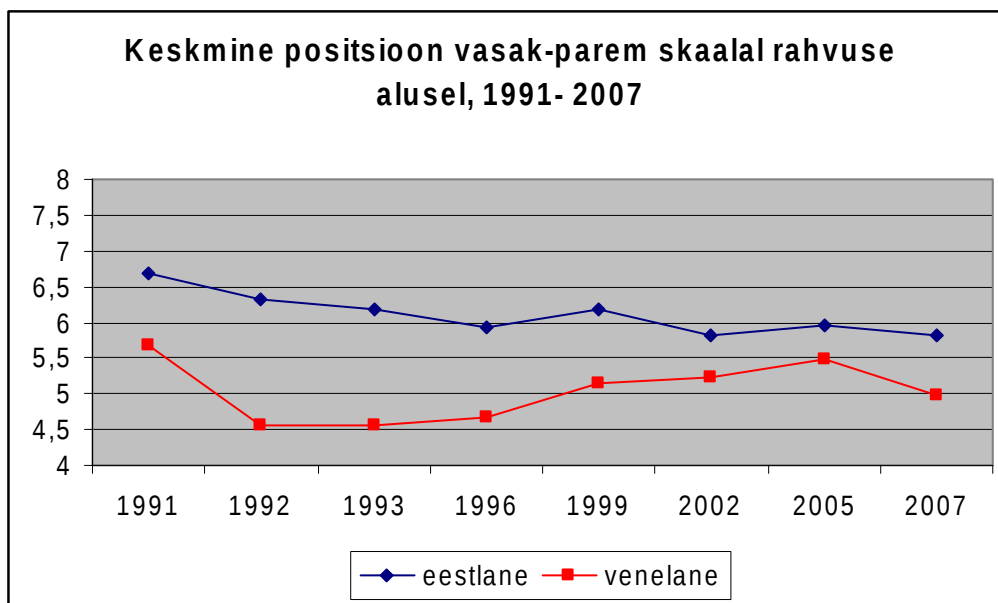
2.3 Vasak- ja parempoolsuse seos sotsiaalse struktuuriga Eestis

Käesolevas peatükis uurin seosed vasak- ja parempoolsuse ja erinevate sotsiaalse struktuuri osiste vahel. Tähelepanu tuleb pöörata sellele, et kaasatud on ka 1991. aasta andmed, sest eesmärgiks tuvastada erinevused vaadetes. Seega ei tohi unustada, et kerge langus vahemikus 1991–1992 võib seotud olla lihtsalt skaala erinevusest.

2.3.1 Rahvus ja kodakondsus

Vaadates keskmisi positsioone vasak-parem skaalal (joonis 7), saab kinnitust hüpotees ideoloogiliste vaadete seotuse kohta rahvusega. Venelased on vasakpoolsemad kui eestlased, kuid perioodi jooksul erinevus pigem väheneb. Kui 1990ndate alguses omas rahvuse eristamine vasak-ja parempoolsete vaadete ennustamisele tugevat mõju, siis 15 aastat hiljem on mõju pigem nõrk.

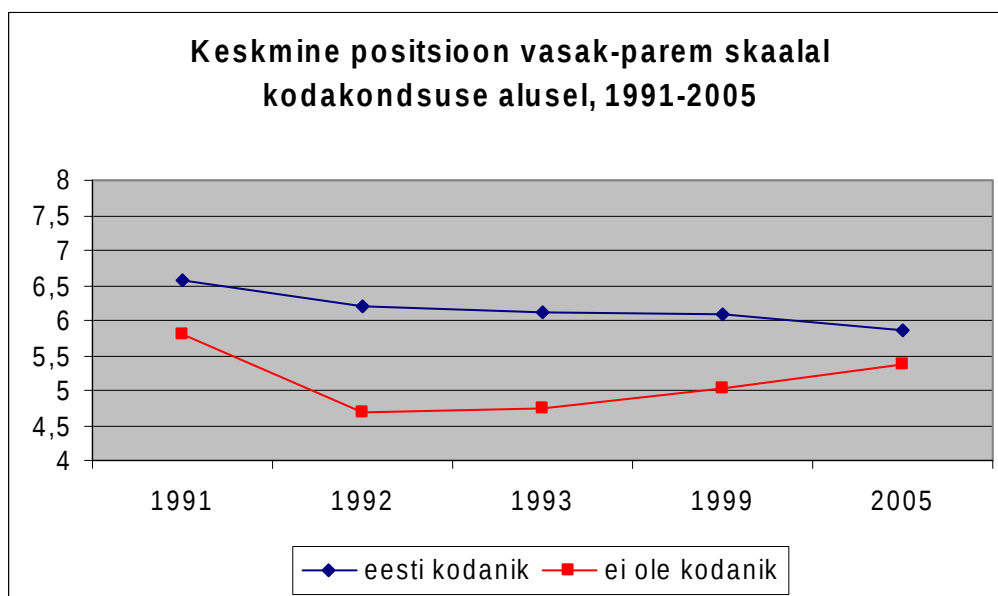
Joonis 7.

Küsimusele, kas tegemist on pigem sotsiaalmajandusliku või kultuurilise iseloomuga lõhega, rahvuse eristamine sel moel paraku vastust ei anna.

Lisaks rahvusele on Eesti rahvusküsimustes olulisel kohal olnud ka mittekodanike probleem ja seetõttu on oluline kindlaks teha, kas Eesti kodakondsuse omamise alusel eristamisel on lisaväärtust. Sarnaselt rahvusele on vahe kodakondsust omavate ja mitteomavate isikute vahel suurim 1990ndate alguses, seejärel ühtlaselt vähenedes, seletades vasak-parempoolsete vaadete kujunemist väga minimaalselt (joonis 8).

Joonis 8.

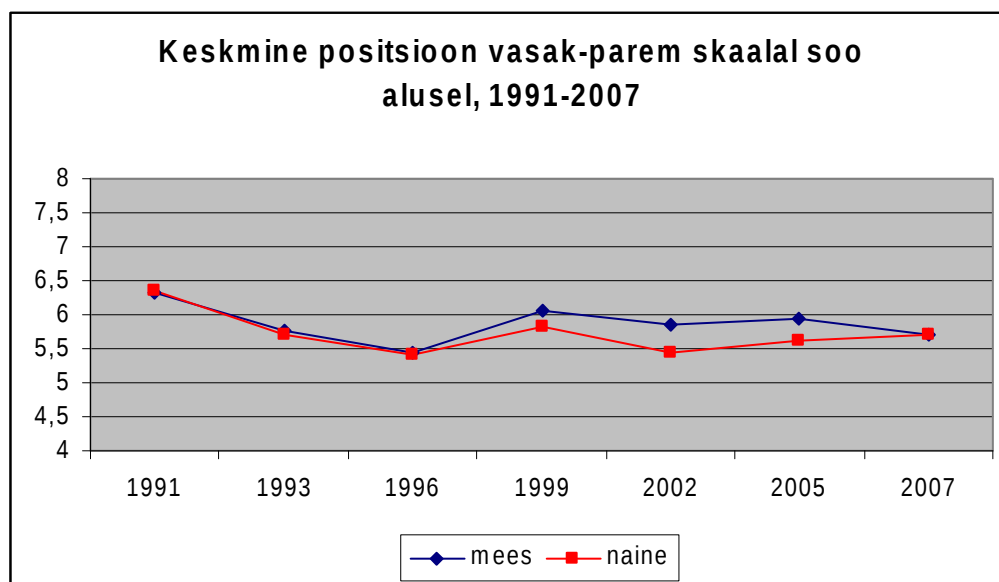

Kodakondsuse omamise mõju ja selle vähenemine on seletatav sellega, et vahetult pärast iseseisvust kerkis kodakondsuse puudumise probleem kõige teravamalt päevakorrale, kuid mittekodanike arvu vähenemisega on selle vahetegemise olulisus vähenenud, seda võib-olla ka tulenevalt sellest, et varasemad mittekodanikud on hilisemad kodanikud ja säilitades on vasakpoolsed vaated, aitavad kaasa keskmiste lähenemisele.

2.3.2 Sugu

Andmed Eesti kohta kinnitavad, et kuigi Lääne-Euroopas on naiste ja meeste vahelised erinevused suured ja naised selgelt vasakpoolsemate vaadetega, siis postkommunistlikes ühiskondades ei ole sugudevahelised erinevused väga suured või siis teadvustatud, igal juhul võib öelda, et need ei väljendu poliitilistes orientatsioonides.

Joonis 9.

Kuigi joonis 9-lt võib välja lugeda selle, et mehed on natuke parempoolsemad kui naised, ei ole erinevus üldjuhul (va 2002 ja 2005) statistiliselt oluline. Samas, asjaolu, et erinevus on selgem pigem viimaste aastate jooksul, annab võimaluse oletada, et sugudevaheline erinevus alles hakkab tasapisi inimeste teadvusesse ja igapäevaellu tungima.

2.3.3 Vanus

Vanuse mõju vasak- ja parempoolsetele vaadetele proovin tuvastada mitmel moel. Esiteks uurin isiku vanuse seotust vasak-parem skaalaga, eeldades negatiivset seost kahe muutuja vahel. Andmed kinnitavad (tabelis 6), et Eesti puhul võime rääkida ka

teistele postkommunistlikele ühiskondadele omasest nähtusest, kus erinevalt Lääne-Euroopast on noored parempoolsemad kui vanad. Võimalikke seletusi on mitmeid.

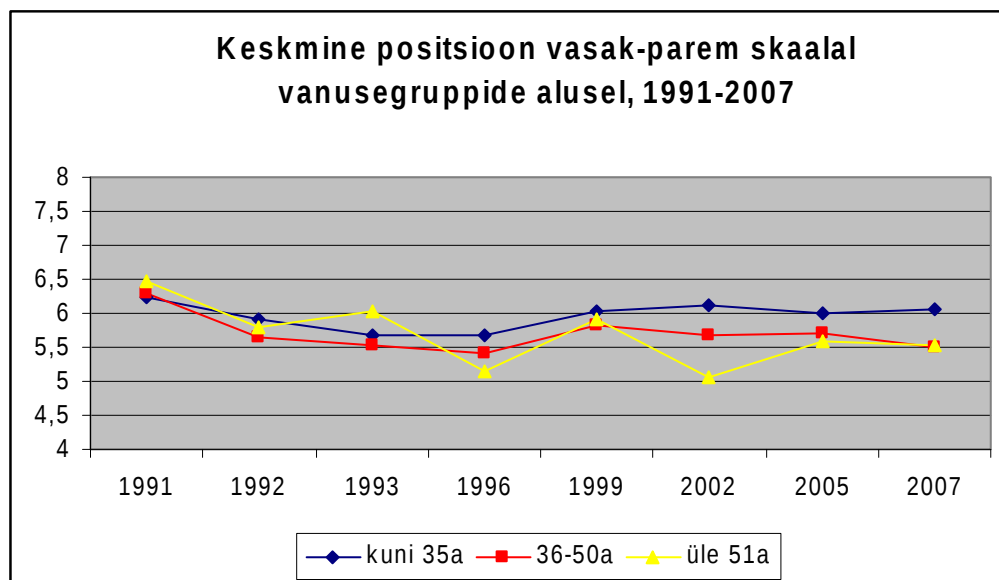
Tabel 6. Vanuse seos vasak-parem skaalaga 1991–2007, Pearsoni korrelatsioonikordaja

1991	1992	1993	1996	1999	2002	2005	2007
0,062	-0,043	0,085*	-0,118*	-0,033	-0,221*	-0,098*	-0,101*

*p<.05

Esiteks on võimalik, et vanemad inimesed on sotsialiseeritud kommunismiajal ja neil on säilinud pigem vasakpoolsed vaated. Kuid selle seletuse kahjuks räägib seik, et taasiseseisvumise alguses ei ole seos vanuse ja vasak- ja parempoolsuse vahel täheldatav ja joonis 10-lt võib välja lugeda, et vanemad vanusgrupid kippusid alguses isegi pigem paremale. Selgemad erinevused on välja kujunenud 1990ndate keskel ja seega toetavad andmed pigem seletust, mis rõhub vanemate inimeste suuremale kaotusele ja üha viletsamale sotsiaalmajanduslikule olukorrale iseseisvas Eestis. Kõige selgemalt eristuvad just nooremad, olles teistest parempoolsemad. Sellist suundumust seletavad individualistlikud väärtused ja edukultus, mida võib pidada Eesti ühiskonnale väga iseloomulikuks nähtuseks.

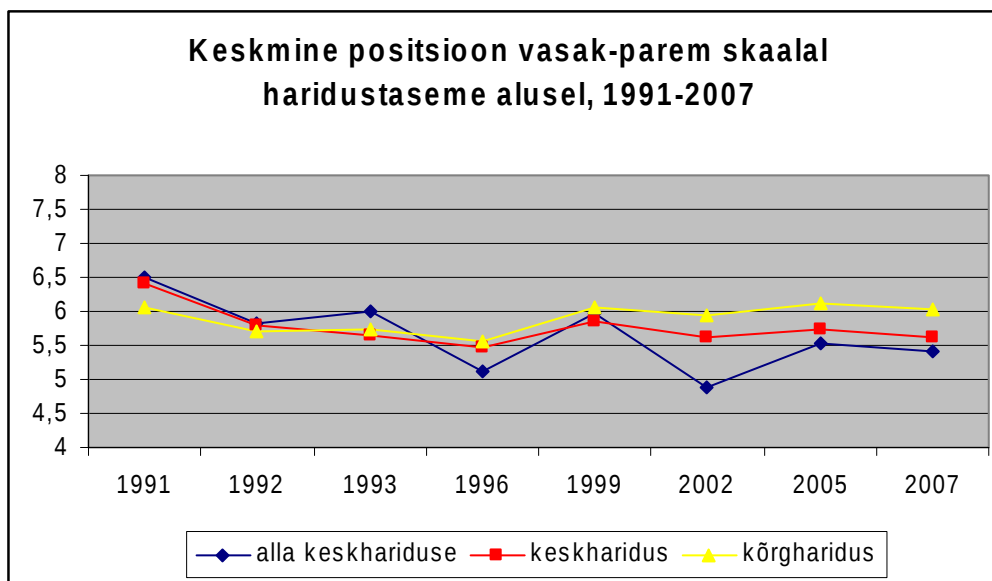
Joonis 10.

2.3.4 Haridustase

Haridustaseme puhul on selgesti märgatav trend, et alles 2002. aastast alates on haridustasemete võrdluses välja kujunenud ka statistiliselt oluline suundumus (joonis 11), et haritumad on parempoolsemad, kuigi, tõsi, erinevused ise on väikesed.

Joonis 11.

Selline seos räägib selle kasuks, et Eestis on haridus seotud sotsiaalse positsiooniga ja ning kõrgharidus on hinnatud ressursid parema positsiooni saavutamiseks. Vähem on põhjust rääkida Lääne-Euroopale omasest olukorrast, kus hariduse rolliks on ka sotsiaalse närvi suurendamine. Selge on ka see, et haridustaseme roll vaadete kujunemises on perioodi jooksul selgemalt välja kujunenud.

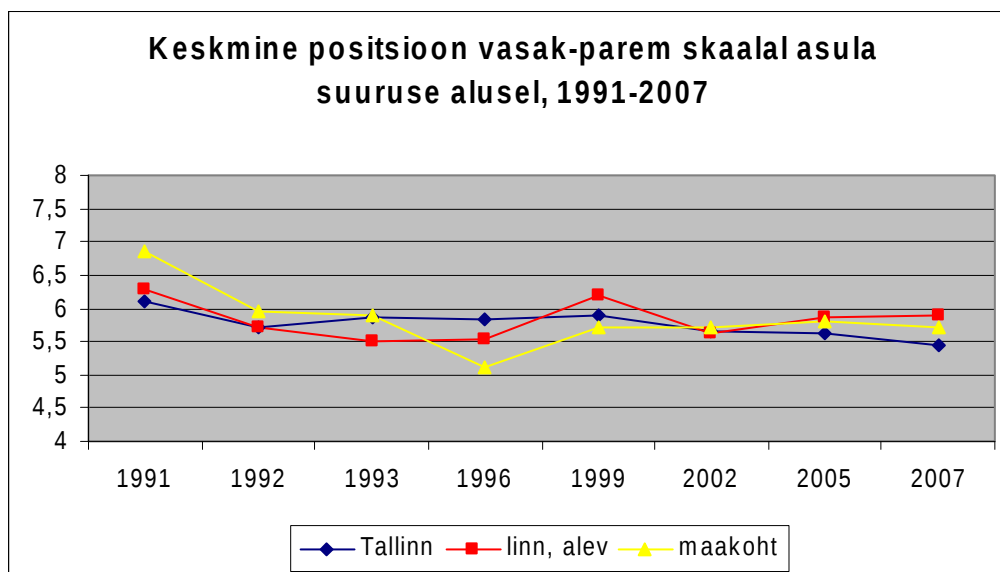
2.3.5 Asula suurus

Kui maa ja linna vahelist lõhet on Ida-Euroopas oluliseks peetud, siis käesolevad andmed Eesti puhul sellist selget vastuolu ei kinnita (joonis 12). Erinevused vasak-ja parempoolsetes vaadetes asula suurus eristamisel on väikesed ja ilma selge trendita. Jooniselt võib välja lugeda, et taasiseseisvumise alguses olid maaelanikud pigem parempoolsed, mida võib seostada nt klassikalise talupidaja positsiooniga.

Pealinna elanikkond on ehk natuke vasakule kalduv, aga kui arvestada, et seal on vene rahvuse esindatus suurem kui nt maakohtades, siis vahe väike. Seega, lihtsalt asula suuruse võrdlemisel ei saa rääkida olulistest erinevustest vasak-parem vaadetes.

On võimalik, et maa-linna erinevused avalduvad parteielistuses, nt Rahvaliidu valijate seas on rohkem maainimesi, kuid elukoha mõju ideoloogilisele enesemääratlusele on minimaalne.

Joonis 12.

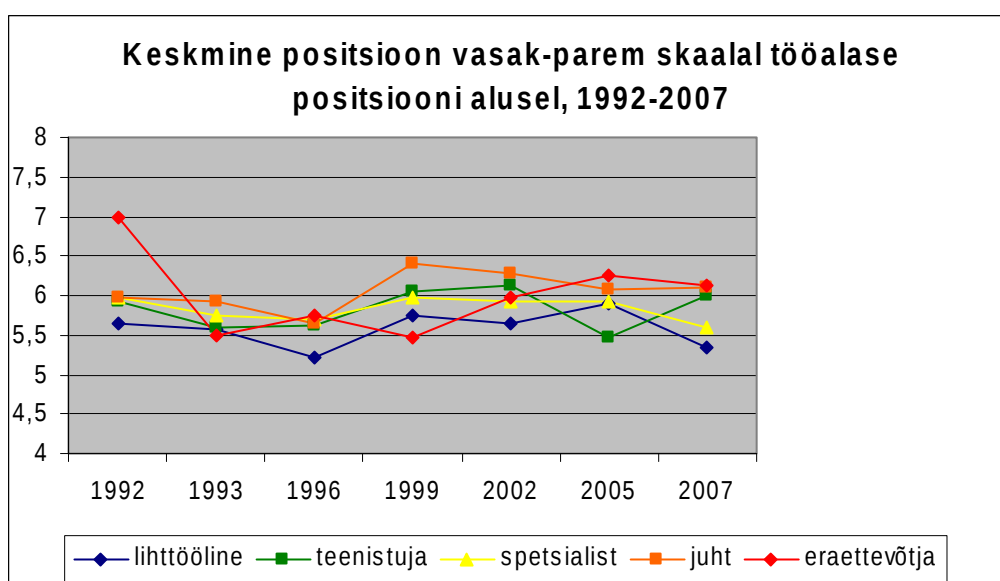

2.3.6 Positsioon töökohal

Sotsiaalsed klassid on peetud üheks olulisemaks vasak-parem vaateid määravaks teguriks, kuid ametialast positsiooni eristades ei saa selle mõju ideoloogilisele enesemääratlusele Eesti ühiskonnas küll märkimisväärselt pidada (joonis 13). Vaatamata sellele, et suundumus, kus juhid ja eraettevõtjad on parempoolsemad kui lihttöölised ja spetsialistid, on just viimastel aastatel kergelt täheldatav, on erinevused niivõrd

väikesed ja statistiliselt mitteolulised, et hüpotees tööalase positsiooni ja vasak- ja parempoolsuse vahel seose olemasolu kohta jääb kinnitamata.

Joonis 13.

2.3.7 Sissetulek

Sissetuleku suurust võib ka vaadelda sotsiaalse klassi näitajana, kuigi see väljendab ametialasest positsioonist erinevalt puhtalt majanduslikku heaolu ja positsiooni.

Tabelist 7 võib välja lugeda trendi, et taasiseseisvumise alguses sissetuleku mõju enesemääratlusele pigem puudus, muutus siis kümne aasta jooksul küllaltki oluliseks, kuid viimastel aastatel on mõju hakanud vähenema. Teadlikkuse seisukohalt pole ka mitte vähetähtis asjaolu, et 1991. aastal oli sissetuleku seos enesemääratlusega pigem vastupidine järgnevale, mis võib märku anda vasak- ja parempoolsuse uudsusest ja sellega kaasnevast segadusest.

Tabel 7. Sissetuleku seos vasak-parem skaalaga 1991–2007, *Pearsoni korrelatsioonikordaja*

1991	1993	1996	1999	2002	2005	2007
-0,077	0,108**	0,165**	0,187**	0,197**	0,091*	0,019

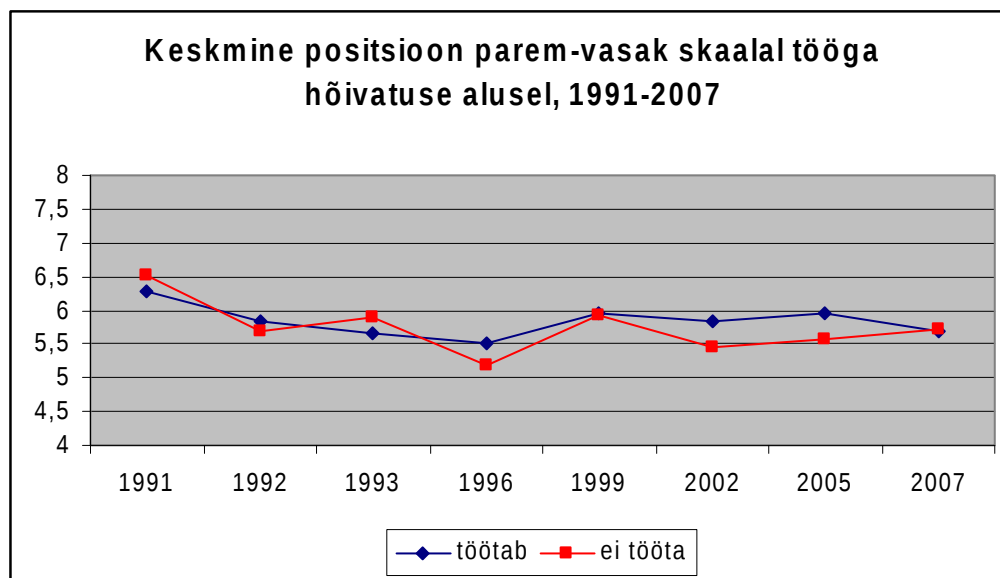
** p<.01, *p<.05

Edaspidine järgib oodatut seost, et rikkamad kipuvad ennast paremale määratlema. Seda, kas sissetuleku mõju on viimastel aastatel tõesti enesemääratlemisel vähem tähtis, ei julgeks täielikult kinnitada enne järgmiste aastate tulemusi kõrvutades, kuid ei ole võimatu, et sissetulek on asendumas mingite olulisemate teguritega, kas siis hariduse või hoopis mingite väärtuste näol.

2.3.8 Tööga hõivatus ja töötamise sektorid

Tööga hõivatuse seostamisel vasak-ja parempoolsusega võtsin aluseks selle, et tööl käijad on rohkem enese eest vastutavad kui tööturul passiivsed inimesed, kes toetuvad pigem riigi pakutavatele ressursidele. Kuid joonis 14 annab selge pildi, et töötavate tööturul passiivsete inimeste enesemääratlustes suuri erinevusi ei ole. Kuigi väikesed erinevused on statistiliselt olulised mõnel juhul ja pigem viimastel aastatel, viidates sellele, et töötavad inimesed kalduvad natuke paremale, ei saa siiski kinnitada töötamise teguri tähtsust vasak-parem vaadete eelistamisel.

Joonis 14.

Avaliku ja erasektoris hõivatus võiks sarnaselt üldisele hõivatusele peegeldada inimese sõltuvust riigiressurssidest, kuid statistiliselt oluline erinevus avaldub vaid 2002. aastal (tabel 8). Seega võib järeldada, et inimese enda sõltuvus riigist ja riigi toetusest vähemalt sotsiaalse struktuuri tasandil vasak- ja parempoolse enesemääratlusega ei seostu.

Tabel 8. Keskmine positsioon vasak-parem skaalal sektorite alusel 1991–2007

		1991	1992	2002	2005	2007
Era või avalik	avalik	6,31	5,704	5,654	5,78	5,65
Sektor	era	6,24	6,04	6,17	5,90	5,62
	<i>Eta ruudus</i>	<i>PO</i>	<i>PO</i>	<i>0,015</i>	<i>PO</i>	<i>PO</i>
Majandussektor	põllumajandus			5,61	5,74	5,40
	tööstus			5,91	5,93	5,57
	teenindus			5,94	5,77	5,75
	<i>Eta ruudus*</i>			<i>PO</i>	<i>PO</i>	<i>PO</i>

*Eta ruudus on välja toodud vaid juhul, kui erinevus on oluline vähemalt $p < 0.05$ tasemel

Kui arvestada, et majandussektori rolli inimese ideoloogilise enesemääratlusega on seostatud eelkõige ülemineku aja varasema staadiumiga, kus põllumajanduse ja tööstuse osakaalu vähenemisega olid neis hõivatud inimesed suuremateks kaotajateks, siis on kahju, et hõivatuse kohta majandussektori alusel andmed varasema aja kohta puuduvad. Kui kuna andmed aastast 2002–2007 ei kinnita oluliste ja selgesuunaliste erinevuste

olemasolu, siis ei saa majandusharus mõju vasak- ja parempoolsuse skaalal enesemääratlemisele kinnitada. Erinevuste puudumine hilisemas staadiumis vähendab mingil määral ka alust eeldada selle seose olulisust varasematel aastatel.

2.3.9 Ametiühingu liikmelisus ja usklikkus

Ametiühingusse kuulumine on lääne-eurooplaste seas tugevalt vasakpoolsusega seotud, kuid oodatult on selline seos Eesti ühiskonnas pea olematu (tabel 9). Kuigi ametiühingusse kuulujad on enamikul juhul pisut vasakpoolsemad, on 2005. aastal seos hoopis vastupidine. Seega, Eestis on ametiühingu liikmelisus alles lapsekingades ning ideoloogilise enesemääratlusega mitte seotud. Vaadeldud aastate põhjal ei saa rääkida ka väikeste erinevuste suurenemisest.

Tabel 9. Keskmine positsioon vasak-parem skaalal ametiühingusse kuulumise ja usklikkuse alusel 1996–2007

		1996	1999	2005	2007
Ametiühingusse kuulumine	ei kuulu	5,43	5,94	5,71	5,70
	kuulub	5,383	5,70	6,04	5,66
	<i>Eta ruudus*</i>	<i>PO</i>	<i>PO</i>	<i>PO</i>	<i>PO</i>
Usklikkus	ei usu	5,47	5,92	5,76	5,81
	usub	5,26	5,87	5,76	5,47
	<i>Eta ruudus</i>	<i>PO</i>	<i>PO</i>	<i>PO</i>	0,006

*Eta ruudus on välja toodud vaid juhul, kui erinevus on oluline vähemalt $p < .05$ tasemel

Religiooni ja religioossust on nii Lääne- kui Ida-Euroopas üheks oluliseks teguriks ideoloogilisel enesemääratlemisel. Kui arvestada usu väheolulisust Eesti ühiskonnas, ei ole käesolev tulemus ootamatu. Usklikkuse seos vasak- ja parempoolsusega on väga nõrk ning vaid viimasel aastal on erinevus statistiliselt oluline (tabel 9). Pole võimatu, et usu roll Eesti ühiskonnas on kasvanud ja kasvab edasi. Kuigi erinevused usklike ja mitteusklike vasak-parem enesemääratluses on väikesed, on siiski oluline välja tuua üks pisiasi. Nimelt, kui nii Lääne- kui Ida-Euroopas on usklikud parempoolsemad, siis Eestis räägivad tulemused pigem vastupidise kasuks. Seletus sellele võiks tuleneda sellest, et kui mujal on religioon seotav konservatiivsuse ja traditsioonilise moraaliga ja seeläbi parempoolsusega, siis Eestis, kus ajaloolisi traditsioone ei ole kinnistunud, seondub usklikkusega pigem empaatia ja lohutuse otsimine, mille järgi võiks vajadus olla suurem suuremaid kaotusi ja kannatusi läbi elanud inimestel. Samas, veel tõenäolisem seletus on rahvuste erisustele rõhumine, sest venelased on traditsioonilisemalt usuga tihedamates suhetes kui eestlased ning seega võiks usklikkuse

seostumine ideoloogilise enesemääratlusega väljendada lihtsalt üht osa venelaste vasakpoolsusest.

Kokkuvõtvalt on sotsiaalse struktuuri mõju vasak-parempoolsele enesemääratlusele taasiseseisvunud Eesti ühiskonnas pigem nõrk. Kõige tugevamalt tulevad erinevused vasak-parem teljel välja rahvuse, kodakondsuse olemasolu ja sissetuleku alusel, vähesemal määral ka vanust ja haridustasemeid eristades. Ülejäänud muutujate mõju võib hinnata väga minimaalseks.

2.4 Vasak- ja parempoolsuse seos väärtustega Eestis

Käesolevas peatükis uurin seosed vasak- ja parempoolsuse ja erinevate väärtushoiakute vahel, viimaseid on peetud ka kõige olulisemaks teguriks ideoloogilise enesemääratlemise kujunemisel.

2.4.1 Klassikalist majanduslikku ja poliitilist sisu kandvad väärtused ja ideoloogiad

Tabel 10-s on välja toodud majanduslikku ja poliitilist tähendust kandvate väärtuste seos vasak-ja parempoolsusega. Selgub, et mõlemat sisu kandvad väärtused on vasak- ja parempoolsuse skaalaga seotud. Kuna kodeerimisel on aluseks võetud suunad, mida Lääne-Euroopa põhjal võiks oodata, selgub tõsiasi, et kõik majanduslikku võrdust ja vabadust puudutavad seisukohad on vasak- ja parempoolsusega seotud sarnaselt arenenud demokraatiatele: sissetulekute ebavõrdsust loomulikuks pidajad, eraomandi eelistajad, inimese enda vastutust ja konkurentsi pooldavad inimesed on parempoolsemad. Seega võib öelda, et Eestis avaldub vasak- ja parempoolsuses majanduslik dimensioon. Samas, oodatud seoste tugevnemist andmed ei kinnita. Majanduslik dimensioon oli juba 1992. aastal vasak-parem skaalaga tugevalt seotud.

Juba varem postkommunistlikele ühiskondadele iseloomulikuks peetud Lääne-Euroopast erinevat muutuste ja vana juurde jäämise dimensiooni avaldumist kinnitavad andmed ka Eesti ühiskonnas. Uusi ideid ja muutuseid toetavad parempoolsed, mitte vasakpoolsed. Seega võib kinnitada, et kui sotsiaalmajandusliku dimensiooni

Tabel 10. Vasak- ja parempoolsuse seotus väärtustega 1991–2007, Pearsoni korrelatsioonikordaja

	1992	1996	1999	2002 ¹	2005
Sissetulekute võrdsus vs kihistumine	0,210**	PO	0,175**	0,187**	0,134**
Riigi- vs eraomand	0,218**	0,214**	0,177**		
Riigi vs inimese vastutus	0,205**	0,202**	0,085*		
Konkurents on kahjulik vs hea		0,106**	PO	0,172**	
Võrdsus vs vabadus ²			0,209**		0,094**
Uued vs vanad ideed		−0,118**		−0,149**	−0,130**
Muutused vs ettevaatlikkus		−0,212**	−0,148**		

** p<.01, *p<.05

¹ 2002. aastal on väärtused mõõdetud 4-pallisel skaalal ja kasutatud Spearmani korrelatsioonikordajat

² 1999. aastal on muutuja mõõdetud 2-pallisel skaalal ja kasutatud Spearmani korrelatsioonikordajat

avaldumine on mingil moel universaalne, siis muutuste telje seostumine vasak- ja parempoolsusega on tugevalt seotud sellega, milline on taustsüsteem: kas kunagi Läänes eksisteerinud konservatiivne suure kihistumisega või vasakäärmuslik klasside ja eraomanduseta Nõukogude Liidus eksisteerinud ühiskond.

Vasak- ja parempoolsuse majandusliku dimensiooni üheks aluseks oleva suhtumise, kas vaesus on inimese enda süü ja ebavõrdsus ühiskonnas paratamatu või ühiskondlikku ebaõigluse tulemus, kontrollimine kinnitab taas selget erinevust vasak- ja parempoolsete vahel. Nii 1996. kui 1999. aastal on vasakpoolsemad just need inimesed, kes leiavad, et vaesuse on seotud ebaõiglase ühiskonnaga, mitte enda poolse väikese panusega (tabel 11). Samas on sellist seisukohta jagavate inimeste hulk suurem kui neil, kes arvavad, et inimene ise on enda viletsa hakkamasaamise eest vastutav.

Tabel 11. Keskmine positsioon vasak–parem skaalal selle alusel, mida peetakse vaesuse põhjuseks, 1996 ja 1999

	1996		1999	
<i>Vaesuse põhjused</i>	<i>Keskmine</i>	<i>Vastajate arv</i>	<i>Keskmine</i>	<i>Vastajate arv</i>
Laiskus ja tahtejõu puudumine	5,98	196	5,99	105
Ebaõiglane ühiskond	5,13	519	5,49	261
Ebaõnn			6,00	64
Loomulik osa tänapäeva ühiskonna progressist			6,33	230
<i>Eta ruudus*</i>	<i>0,049</i>		<i>0,045</i>	

*Eta ruudus on välja toodud vaid juhul, kui erinevus on oluline vähemalt p<.05 tasemel

Huvitav aga on see, et 1999. aastal pooldab kõige arvukam osa elanikkonnast vaadet, et ebavõrdsuse olemasolu on loomulik, olles samal ajal ka kõige parempoolsamad. Selline suund on küll kooskõlas sotsiaalmajandusliku dimensiooni ja vasakparempoolsuse seost arvestades, kuid seik, et nii suur osa ühiskonnast näeb ebavõrdsust ja vaesust asjade loomuliku käiguna, näitab ühiskonna teatud pragmaatilisust.

Tabelist 12 võib välja lugeda selle, et välismaise kapitali, firmade ja toodangu suhtes on pooldavamad parempoolsed, märkides seda, et majanduslikud huvid domineerivad natsionalistlike huvide üle. Samas, välismaise tööjõu ja immigrantide lubamise puhul on

Tabel 12. Vasak- ja parempoolsuse seos välismaise kapitali ja tööjõu Eestisse lubamisega 1991–2002, Spearmani korrelatsioonikordaja

	1991	1996	1999	2002
Väliskapitali lubamine				0,161**
Välisfirmade lubamine	PO			
Impordi lubamine		0,106**		
Immigrantide lubamine		–0,163**	PO	

** $p < .01$, PO: pole statistiliselt oluline

seos vastupidine. Parempoolsus seondub selgema pragmaatilisusega ning kui immigrantide lubamine ei ole majanduslikult vajalik ja kasulik, siis seda toetata. Võib eeldada, et selliste seisukohtade muutumine võib käia käsikäes vajadustega, mitte seonduda vasak- ja parempoolsusega läbi aja ühtemoodi.

2.4.2 Materialistlikud ja postmaterialistlikud väärtused

Postmaterialistlike väärtuste alla kuuluvad suurem rõhk võrdsetele õigustele, mure keskkonna pärast ja inimestele suurema sõnaõiguse andmine, nt detsentraliseerimise kaudu.

Tabel 13. Vasak-ja parempoolsuse seotus postmaterialistlike väärtustega 1996–2007, Spearmani korrelatsioonikordaja

	1996	1999	2002	2005	2007
Sooline võrdõiguslikkus				PO	–0,101**
Õigus mõjutada otsuseid	–0,084*		–0,123**		
Austus autoriteedi vastu	–0,124**	PO			
Ideede väärtustamine			PO		
Väiksem rõhk rahale	PO	PO			
Kohaliku omavalitsuse suurem roll		PO	PO	PO	
Puhas looduskeskkond			0,084*		

** $p < .01$, * $p < .05$

Tabelist 13 võib välja lugeda, et postmaterialistlikud väärtused ei ole olulisel määral vasak-parem teljega seotud, kuid kui on, siis pigem kalduvad postmaterialistid

enesemääratluse teljel paremale. Ainsa postmaterialistliku väärtusena eristub keskkonna temaatika, kus keskkonda väärtustab pigem vasakpoolsem osa elanikkonnast.

Tabel 14. Keskmine positsioon vasak–parem skaalal materialistlike ja postmaterialistlike väärtuste eelistamise alusel, 1996 ja 1999

		1996		1999	
		<i>Keskmine</i>	<i>Vastajate arv</i>	<i>Keskmine</i>	<i>Vastajate arv</i>
Materialistlikud väärtused	Korra säilimine riigis	5,50	397	5,90	387
	Hinnatõusu vastu võitlemine	5,20	162	5,59	123
Post-materialistlikud väärtused	Inimestele suurema sõnaõiguse andmine	5,28	180	6,18	149
	Sõbavabaduse kaitsmine	6,80	25	6,00	12
<i>Eta ruudus*</i>		<i>0,027</i>		<i>0,012</i>	

*Eta ruudus on välja toodud vaid juhul, kui erinevus on oluline vähemalt $p < .05$ tasemel

Ka tabelis 14 välja toodud positsioonide põhjal ei saa päris kindlalt väita, et materialistid oleksid vasakpoolsemad kui postmaterialistid, kuid andmed kinnitavad pigem sellist suundumust, et Eestis on ka see telg seotud vasak- ja parempoolsusega Lääne-Euroopast erinevalt: postmaterialistid kalduvad pigem paremale. See omakorda viib mõttele, mis seisukohti vaadates veel selgineb, et see telg on suuremal või vähemal määral seotud muutuste ja korra vastandumisega.

2.5 Vasak-ja parempoolsuse seos hoiakute ja osalusega Eestis

Käesolevas peatükis kontrollin seoste olemasolu vasak- ja parempoolsuse ning hoiakute ja osalemise vahel Eesti elanikkonna seas. Esimesena tulevad vaatluse alla ideoloogilise skaala seosed hoiakutega ja seejärel osalemisega poliitikas ja laiemalt.

Hoiakutest uurin kõigepealt vasak- ja parempoolsuse seotust süsteemi toetamise ja usaldamise näitajatega ning seejärel seotust erinevate rahulolu näitajatega, mida võib siduda ka võitjate–kaotajate lõhega. Osalusega seoses uurin valimisosalust, osalust ühiskondlikes organisatsioonides. Tulenevalt sellest, et mingil määral andis valijaskondade polaarsuse uurimine parteieelistuse mõju osas juba teatud selgust, lisan parteieelistuse muutujate ühisanalüüsi ilma seda eelnevalt üksikasjalikult käsitlemata.

2.5.1 Toetus iseseisvumisele, demokraatia põhimõtetele ja rahulolu demokraatia toimimisega

Kui Eesti puhul võis eeldada, et taasiseseisvumise protsessis aktiivsemad majandusliberaalsed jõud aitavad kaasa iseseisva riigi ja demokraatliku süsteemi sidumisele parempoolsusega, siis seda kinnitavad ka andmed (tabel 15): 1991. aastal seostus iseseisvumise pooldamine parempoolsusega. Toetus demokraatlikele printsiipidele on käesolevas töös mõõdetud tugeva liidri eelistamisega. Seega tuleb tulemusi tõlgendada vastupidi. Need, kes eelistavad tugeva liidriga poliitilist süsteemi, toetavad demokraatlikku süsteemi vähem. Kuigi klassikaliselt võiks eeldada, et toetus tugevale liidriks võiks olla tugevam pigem parempoolsete seas (autoriteedile rõhumine), on Eesti puhul põhjust eeldada vastupidist seost, seda tulenevalt sellest, et taasiseseisvumisega kaasnes demokraatliku korra sidumine uute parempoolsete parteidega ja varem eksisteerinud poliitiline kord tähistas vasakpoolsust. Andmed aastast 1996–2007 kinnitavad seda, et tugeva liidri eelistamise ja vasak- ja parempoolsete vaadete vahel on negatiivne seos, mis tähendab seda, et parempoolsemad toetavad vähem mõtet tugeva liidriga poliitilisest süsteemist, toetades seega demokraatlikku süsteemi.

Tabel 15. Vasak- ja parempoolsuse seos iseseisvumise pooldamise, tugeva liidri eelistamisega ja rahuloluga demokraatia toimimisega 1991–2007, Spearmani korrelatsioonikordaja

	1991	1996	1999	2005	2007
Iseseisvumise pooldamine	0,116**				
Tugeva liidri eelistamine		-0,160**	-0,163**	0,083*	-0,184**
Rahulolu demokraatia toimimisega		0,256**	0,211**	0,154**	0,152**

** p<.01, *p<.05

Kui tugeva liidri eelistamine/mitteelistamine tähistab üldisemat toetust demokraatia põhimõtetele, siis rahulolu demokraatia toimimisele tähistab juba selgemat toetust sellele, et süsteemi toimimisega ollakse rahul. Seos vasak- ja parempoolsuse ja demokraatia toimimisega rahulolu vahel kinnitab, et parempoolsed kalduvad rohkem rahul olema ka demokraatia toimimisega tegelikkuses. Seega avaldub selge suundumus, et parempoolsed on rahulolevamad, nii süsteemi aluseks olevate põhimõtete kui ka toimimisega.

2.5.2 Usaldus institutsioonide ja teiste inimeste vastu

Vasak- ja parempoolsete vaadete seost usaldusega institutsioonide vastu võiks kirjeldada sama suundumus, mis üldisema toetuse ja rahulolu puhul. Tabel 16 kinnitab väga tugevalt tendentsi, et kui seos muutjate vahel eksisteerib, siis on parempoolsemad peaaegu iga institutsiooni suhtes usaldavamad. Silma paistab vaid üks erand. Usaldus presidendi vastu on 2002. ja 2007. aastat võrreldes vastandlik. Kõige loogilisem seletus peitub presidendi isikus. 2002. aastal oli EV Presidendiks Arnold Rüütel, kes oli pigem nn vasakpoolsete esindajaks, 2007. aastal aga on presidendiks Toomas Hendrik Ilves, kes oli sügisel selgelt nn parempoolse bloki kandidaadiks. Isikutel põhinev seletusvõimalus toetab arvamust, et usaldus presidendi institutsiooni vastu on seotud selgelt ka ametisoleva isikuga, samas kui usalduses valitsuse ja parlamendi vastu ei avaldu selgelt täheldatavat seost ametisoleva valitsuse või koalitsiooni ideoloogilise suunaga. Siiski võib arvata, et seose puudumine või nõrkus 1996. ja 2002. aastal on vähemalt osaliselt seotud samal ajal valitsevate nn vasakpoolsete jõududega, tõsi küll 2002. aastal oli valitsuses lisaks Keskerakonnale ka Reformierakond.

Tabel 16. Vasak- ja parempoolsuse seos usaldusega institutsioonide ja teiste inimeste vastu 1992–2007, Spearmani korrelatsioonikordaja

	1992	1996	1999	2002	2005 ¹	2007
Valitsus	0,135**	PO		PO	0,170**	0,214**
Parlament	0,118**	0,100**	0,188**	PO	0,222**	0,191**
Parteid	0,200**	PO		PO		
President				–0,105**	PO	0,252**
Kirik	PO	0,075*	0,090*	PO	0,112**	
Armee	0,138**	0,136**	0,100**	PO		
Vene armee	–0,322**					
Suured erafirmad	PO	PO				
Kohalik omavalitsus	PO			PO		
Ametnikud	PO	0,088*	PO			
Politsei	PO	0,112**	PO	PO		
Ametiühingud	PO	PO	PO	PO		
Õigussüsteem	PO	0,106**	0,082*			0,121**
Haridussüsteem	PO		0,079*			
Ajakirjandus	PO	0,084*	0,125**	PO		0,069*
Televisioon		0,140**				
Keskkonnaühendused		0,132**				
EL		PO	PO		0,249**	0,102**
NATO			0,247**			
Teised inimesed ²		PO	0,104**		PO	PO

** p<.01, *p<.05

¹ 2005. aastal on usaldus institutsioonide vastu mõõdetud 10-pallisel skaalal, teistel aastatel 4-pallisel skaalal.

² Usaldus teiste inimeste vastu on mõõdetud 2-pallisel skaalal.

Siiski tõik, et vasakpoolsemate valitsuses osalemisega ei kaasne seose muutust, on tähelepanuväärne, viidates sellele, et üldine usaldus, toetus ja rahulolu on parempoolsemate seas selgelt suurem.

Asjaolu, et 1992. aastal on usaldus Eesti armee vastu seotud parempoolsetega ja usaldus Vene armee vastu tugevalt seotud vasakpoolsetega, annab põhjust uskuda, et taasiseseisvumise alguses oli iseseisvumise meelsus väga tugevaks lõheks ühiskonnas, kajastudes niivõrd selgelt vasak-parem skaalal. Vene armee usaldamise tugev seos vasakpoolsusega on suures osas seletatav ka venelaste reaktsiooniga Eesti iseseisvumisele ja eelmises peatükis kinnitatud kahe rahvuse vahelise ideoloogilise kauguse suurusega just 1990ndate alguses.

On oluline märkida, et mõned oodatud seosed ei avaldu. Kinnitust ei leia vasak- ja parempoolsuse ja suurte firmade vahel eeldatud positiivne seos ning ametiühingute kui traditsiooniliselt vasakpoolsete jõududega otseselt seotud institutsioonide seos ideoloogilise dimensiooniga. Huvitav on ka see, et kui usklikkus sotsiaalse struktuuri peatükis ei mõjutanud vasak-parempoolsete vaadete kujunemist kuidagi, siis kiriku usaldamise mõju on traditsiooniline: kiriku usaldamine seostub parempoolsusega kui traditsiooniliste väärtuste austamisega. On võimalik, et kiriku usaldamine käib lihtsalt käsikäes üldise institutsioonide usaldamisega, kuid seda ei kinnita andmed, mis näitavad puuduvat seost näiteks kohaliku omavalitsuse vastu.

Kui usaldus poliitiliste institutsioonide vastu pigem seostub vasak-ja parempoolsete vaadetega, siis sotsiaalse usalduse olemasolu seos ideoloogilise enesemääratlusega on pigem olematu. Vaid 1999. aastal on seos teiste inimeste usaldamise ja vasak- ja parempoolsuse vahel statistiliselt oluline, viidates sellele, et parempoolsed usaldavad teisi rohkem kui vasakpoolsed. Seega võib öelda, et sotsiaalse kapitali olemasolu üldise usalduse näol ei erista vasak- ja parempoolseid Eestis.

2.5.3 Rahulolu majandusliku olukorraga ja ootused tulevikuks

Seda, kuidas rahulolu enda ja Eesti majandusliku seisundiga on mõõdetud, küll varieerub aastate lõikes, kuid selge on ka see, et ei oma erilist tähtsust, kas rääkida

Tabel 17. Vasak- ja parempoolsuse seos rahuloluga praeguse olukorraga, lootusega elu paranemise suunas ja kindlusetundega 1991-1007, Spearmani korrelatsioonikordaja

	1991	1992	1993	1996	1999	2005	2007
Leibkonna majanduslik seisund ¹	PO	0,162**	0,240**	0,280**	0,180**		
Eesti majanduslik Seisund ²	PO	PO	0,304**			0,182**	
Elu edasine majanduslik paranemine ³	0,135**	0,135**	0,286**				0,208**
Kindlustunne ⁴			0,228**		0,159**		

** p<.01, PO: pole statistiliselt oluline

¹ 1999. aastal küsitud rahulolu enda eluga ja mõõdetud 4-pallisel skaalal, 1991-1993 11-palline ja 1996-aastal 10-palline skaala.

² 2005. aastal küsitud, kas Eesti majanduslik seisund on muutunud paremaks, muutujad mõõdetud 5-pallisel skaalal.

³ 2007. aastal on küsitud, kas elu Eestis areneb üldiselt paremuse poole, muutujad mõõdetud 5-pallisel skaalal.

⁴ 1993. aastal on 4-palline skaala, 1999. aastal 2-palline skaala.

Eestist üldiselt või enda heaolust, hetkeolukorrast või tulevikunägemusest, rahulolevamad on selgelt parempoolsemad (tabel 17). Seega võib arvata, et subjektiivne rahulolu asjade seisuga määrab üsna tugevalt inimese enesemääratluse: need, kel ei lähe hästi ja kes on ebakindlad, on vasakpoolsemad.

2.5.4 Huvi poliitika vastu

Kuigi huvi poliitika vastu käsitletakse tavaliselt kognitiivse võimekuse näitajana, võib selle huvi taga näha ka teatud positiivset hoiakut süsteemi suhtes, sest võib arvata, et pettunud võib inimestel on kombeks kalduda pigem apaatsusse kui aktiivselt huvituda poliitikast.

Tabel 18. Vasak- ja parempoolsuse seos poliitikast huvitumisega 1992–2007, Spearmani korrelatsioonikordaja

	1992 ¹	1996	1999 ¹	2002	2005	2007
Poliitikast huvitumine	PO	0,129**	0,114**	PO	0,152**	0,116**

** p<.01; PO: pole statistiliselt oluline

¹ 1992. ja 1999. aastal on huvi poliitika vastu mõõdetud 3-pallisel skaalal selle kaudu, kui tihti oma sõpradega poliitika üle arutatakse

Poliitilise huvi teatud rahulolu ja toetuse näitajana analüüsi kaasamine on põhjendatud, kui vaadata tulemusi tabelist 18. Enamikel juhtudel on seos olemas, kusjuures poliitikast rohkem huvituvad on parempoolsemad.

2.5.5 Osalemine valimistel ja ühiskondlikus elus

Kui süsteemi rohkem toetavad inimesed on selgelt parempoolsed, siis osaluse uurimine annab vastuse, kas erinevus vasak-parem skaalal avaldub nii hoiakute kui osaluse tasandil, või ei ole lõhe vasak- ja parempoolsete seas nii ulatuslik.

Tabel 19. Keskmise positsioon vasak-parem skaalal viimastel Riigikogu valimistel osaluse alusel 1993–2007

	1993	2002	2005	2007
Osales viimastel RK valimistel	6,18	5,85	5,90	5,79
Ei osalenud viimastel RK valimistel	5,89	5,49	5,61	5,38
<i>Eta ruudus*</i>		0,007	0,005	0,007

*Eta ruudus on välja toodud vaid juhul, kui erinevus on oluline vähemalt $p < .05$ tasemel

Tabelis 19 on toodud keskmised positsioonid vasak-parem skaalal selle alusel, kas viimastel Riigikogu valimistel osaleti või mitte. Kuigi erinevused ei ole suured, on nad statistiliselt olulised ja seega võib kinnitada, et sarnaselt suuremale poolehoiule süsteemi suhtes, on parempoolsemad ka aktiivsemad selles osalema.

Lisaks valimistel osalemisele saavad inimesed ühiskondlikus elus kaasa lüüa ka teisel moel ning mingil määral oleks ka põhjust oletada, et poliitikas pettunud inimesed suunavad oma energia teistesse ühiskondlikke tegevustesse. Kuid tabelis 20 esitatud tulemused kinnitavad valimisosalusega sama suunda. Ühiskondlikult aktiivsemad, mõnda organisatsiooni kuuluvad inimesed on vaadete poolest parempoolsemad.

Tabel 20. Keskmise positsioon vasak-parem skaalal organisatsiooni kuulumise alusel 1996–2007

	1996	1999	2007
Kuulub mõnda organisatsiooni	5,68	6,11	5,92
Ei kuulu ühtegi organisatsiooni	5,22	5,83	5,49
Erinevus skaalapunktides			
<i>Eta ruudus*</i>	0,018	0,006	0,012

*Eta ruudus on välja toodud vaid juhul, kui erinevus on oluline vähemalt $p < .05$ tasemel

Käesolevas peatükis kinnitatud seosed viitavad väga selgelt sellele, et igasugune rahulolu, nii enda kui Eesti, toetus, usaldus ja osalus seostub väga selgelt parempoolsusega. Just hoiakutes ja osaluses väljenduv selge lõhe võib olla Eesti kui väga parempoolse riigi eripära tulemus. Pidev parempoolne poliitika on viinud selleni, et pettunud ja vähemrahul inimesed on vasakpoolsemad. Ning oluline on see, et madalam toetus ja osalus ei varieeru koos konkreetse valitsuse koosseisuga (sest Eestis on olnud ka mõned vähem parempoolsemad valitsused, nt KMÜ näol 1990ndate keskel), vaid avaldub ühtlaselt koos vasakpoolsemate vaadetega.

2.6 Sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osaluse mõju vasak- parempoolsele enesemääratlusele

Kui eelmistes peatükkides said välja toodud seosed üksikute muutujate ja vasak- ja parempoolsuse vahel ning erinevused vasak- ja parempoolsetes positsioonides, siis käesolev peatükk võtab kokku olulisemate muutujate mõju vasak- ja parempoolsusele.

2.6.1 Vasak- ja parempoolsust mõjutavate tegurite ühisanalüüs

Ühisanalüüs on teostatud kahe aasta kohta – 1996 ja 2005 –, kuhu on kaasatud võimalikult palju eelnevalt vasak- ja parempoolse enesemääratlusega seostuvatest teguritest ja mis katab üheksa-aastase perioodi. Regressioonianalüüsi tulemused on esitatud tabelis 21.

Mudeli seletusjõud ei ole väga suur ja kahte aastat võrreldes see isegi langeb. 1996. aastal seletavad olulisemad sotsiaalse struktuuri, väärtuste, ning hoiakute ja osaluse näitajad ligi 26% (kohandatuna 23%) vasak- ja parempoolsuse variatiivsusest, 2005. aastal aga vaid ligi 19% (kohandatuna 16%) ideoloogilise enesemääratluse muutusest.

Seega on valitud muutujate näol seletatav väga väike osa vasak- ja parempoolse enesemääratluse alustest. Kuigi üheks madala seletusjõu põhjuseks võib olla tõsiasi, et mõned eelmistes peatükkides oluliseks osutunud muutujad on välja jäänud seetõttu, et võimaldada võrdlust kahe aasta vahel, ei ole põhjust arvata, et nende lisamine oleks mudeli seletusvõimet palju tõstnud. Mudeli seletusvõimet suurendaks kindlasti ka teadlikult vasak- ja parempoolsuse uurimiseks valmistatud küsimustele toetuv analüüs, kuid kuna nt Lääne-Euroopas ei ole uurimustesse enamikul juhtudel kaasatud sugugi rohkem ega erinevaid muutujaid, mis ometigi seletavad palju suurema osa vasak- ja parempoolsuse variatiivsusest, siis usun, et käesoleva analüüsi tulemus viitab sellele, et Eesti ühiskonnas on enesemääratlemine ideoloogilisel teljel küllalt juhuslik, sõltudes vähem teadlikest või ratsionaalsetest kaalutlustest.

Konkreetsete muutujate juurde asudes on selge, et sotsiaalse struktuuri ja väärtuste mõju jääb võrreldes hoiakute ja osaluse osa muutujatega tagasihoidlikuks. Sotsiaaldemograafilistest näitajatest on oodatult kõige olulisem rahvus ning selle mõju avaldub samuti juba eelnevalt kinnitatud moel: mitte-eestlased, kellest suurema osa moodustavad venelased, on vasakpoolsemad kui eestlased. Kinnitust leiab ka trend, et

rahvuse tegur on aja jooksul oma mõju kaotanud. 2005. aastal on rahvuse mõju nõrgem, jäädes ka statistilise olulisuse piirimaile.

Tabel 21. Lineaarne regressioonanalüüs vasak- ja parempoolsuse tegurite kindlaks määramiseks, 1996. ja 2005. aasta, esitatud β koefitsiendid.

		1996	2005
Sotsiaalne struktuur			
	Vanus	-,079'	,005
	Mitte-eestlased	-,180*	-,080'
	Naised	,006	-,042
Haridustase <i>taust: alla keskhariduse</i>	Keskharidus	-,013	,012
	Kõrgharidus	-,035	,034
Asula suurus <i>taust: maakoh</i>	Linn	,067'	-,008
	Tallinn	,045	-,030
	Sissetulek	,028	,045
Väärtushoiakud			
	Sissetulekute võrdsus vs erinevused	,033	,071'
	Riigi vs eraomandus	,040	,005
	Uued vs vanad ideed	-,014	-,057
Hoiakud ja parteieelistus			
	Demokraatia põhimõtted	,061'	-,002
	Rahulolu demokraatiaga	,026	,029
Usaldus institutsioonide vastu	Parlament	,029	,113*
	Euroopa Liit	-,035	,112*
	Kirik	,070*	,090*
	Poliitikast huvitatud	,085*	,057
	Rahul maj.seisundiga	,196*	
Eesti majanduslik seisund <i>taust: ei ole muutunud</i>	Paremaks muutunud		,097*
	Halvenenud		,058
Parteid <i>taust: väiksemate parteide toetajad ja eelistuseta</i>	IL	,114*	,120*
	RE	,039	,127*
	M/SDE	,058'	-,069'
	KE	-,085*	-,084*
	MKOE	-,117*	
	KMÜ	-,014	
	ERL		-,016
	RP		,012
Kontsant		4,691	4,996
R ruudus		,257	,188
Kohandatud R ruudus		,232	,158
N: sõltuvale muutujale vastajad		769	804

* $p < ,05$; ' $p < ,10$

Lisaks rahvusele on 1996. aastal statistilise olulisuse lähedal ka kaks teist näitajat: vanus ja asula suurus. Mõju suundasid kinnitavad ka juba varem välja toodud seosed. Vanemad inimesed kalduvad vasakule, samas kui linnas (va Tallinnas) elavad inimesed kalduvad paremale.

Väärtushoiakutest jääb ainsana statistilise olulisuse piirimaile sissetulekute võrdsust ja kihistumist puudutav seisukoht, kus 2005. aastal on kihistumise loomulikuks pidajad parempoolsed. Väärtuste mõju võiks avalduda natuke selgemini, kui nad oleksid kodeeritud kaheväärtuselistel muutujatena, kuid leian, et nii suure infomahu kaotamine ei ole põhjendatud, seda, enam, et vahe kahe tulemuse vahel oleks siiski väga väike. Samas võib märgata, et uute *versus* vanade ja traditsiooniliste ideede pooldamist näitav muutuja on aastate jooksul pigem tähtsamaks muutunud ning seda juba kinnitatud suunal: uusi ideid ja muutuseid toetavad Eestis pigem parempoolsed.

Hoiakute ja osaluse näitajate mõju vasak- ja parempoolsete vaadete seletamisel on suhteliselt suur. Kõigepealt võib teha üldistuse, et 1996. aastal oli ideoloogilise enesemääratlusele mõju suurem abstraktsematel süsteemi toetuse näitajatel. Nt toetus demokraatia printsiipidele tugeva juhi mittetoetamise kaudu oli 1996. aastal lähedal statistilise olulisuse piirile ning mõju avaldas ka see, kas inimene oli või ei olnud poliitikast huvitatud.

Demokraatia põhimõtete toetajad ja poliitikast huvitujad kaldusid parempoolse enesemääratluse poole, seega võib öelda, et suurem poolehoid demokraatlikule süsteemile oli seotud parempoolsusega. 2005. aastal on aga olulisemad selgemalt süsteemi toimimisega seotud hinnangud, nimelt usaldus erinevate institutsioonide vastu.

Kui 1996. aastal avaldas ideoloogilise enesemääratlusele mõju vaid kiriku usaldamine, siis 2005. aastal on nii Euroopa Liidu kui parlamendi usaldamine selgelt parem-vasak skaalaga seotud. Euroopa Liidu tähtsust võrreldes varasemaga on kerge seletada, sest 1996. aastal oli vastav temaatika üldsuse jaoks alles ebamäärane, 2004. aastal Eesti astumisega Euroopa Liitu sai see organisatsioon aga tõelisuseks. Osaliselt peegeldab Euroopa Liidu toetamine/usaldamine üleüldist Lääne-meelsust ning põhjust parempoolsuse ja Läände kuulumise seostamiseks on ka seetõttu, et erinevalt Eesti nn vasakpoolsest tiivast ei ole suuremad parempoolsed erakonnad Eestis Euroopa Liitu kuulumise vajadust kunagi eriti kahtluse alla seadnud.

Inimeste subjektiivne hinnang enda leibkonna majanduslikule olukorrale ja sellele, kas Eesti majanduslik olukord on paranenud, on oluline tegur mõlema aasta puhul. Kui seda siduda kaotajate-võitjate lõhega, siis on selge, et võitjad, kes on rahul ja näevad asju paremuse poole liikumas, on parempoolsemad kui rahulolematumad ühiskonna liikmed.

Parteieelistuse mõju vasak-parempoolsele ilmavaatele võib muude tegurite kõrval üsna arvestatavaks pidada. Parteisid omakorda võib aga eristada selle alusel, kui ideoloogiliselt väljakujunenud nad on. Ideoloogiliselt mitteeristuvateks on 1996. aastal Koonderakonna ja Maarahva Ühendus (KMÜ) ning 2005. aastal Rahvaliid (ER) ning Res Publica (RP). Kahe esimese puhul võib rääkida selge ideoloogilise kallaku puudumisest ja tsentrismi koondumisest. Res Publica mitteeristumist võib ka põhjendada sellega, et nende seisukohad poliitikasse tulles ei olnud niivõrd ideoloogilise orientatsiooniga, kuivõrd uuele parteile omaselt eelnevatele parteidele pigem poliitika tegemise viisi poolest vastanduvad.¹⁵ Tõsi, oma tugeva korrale rõhumise tõttu võinuksid nad sobida hästi konservatiivse maailmavaatega, kuid siinkohal võib põhjus olla nii selles, et Eesti ühiskonnas ei seendu kord ja tugev juht mitte niivõrd parempoolsuse, kuivõrd vasakpoolsusega, kui ka selles, et Res Publica enesemääratlus kõikus sotsiaalsemale küljele rõhumisest konservatiivse erakonnana esinemiseni välja.

Kõige ideoloogilisemaks erakonnaks võib pidada Isamaaliitu, kes seotud selgelt parempoolsete vaadetega. Ka Keskerakonna toetamine on aastate lõikes olnud seotud vasakpoolsusega, erinevalt Mõõdukatest, kelle ideoloogiline nihe (koos erakonna nimevahetusega Sotsiaaldemokraatideks) paremalt vasakule käesolevas töös selgelt väljendub. Kui Reformierakond oli 1996. aastal üsna väljakujunemata, siis üheksa aastat hiljem on seos parempoolsusega selge nagu Isamaaliidu puhulgi. Meie Kodu on Eestimaa (MKOE) selgestieristuva vasakpoolsuse taga on vasakule kalduvad vene erakonnad ja Eesti üks väheseid tugevalt vasakpoolseid erakondi: Demokraatlik Tööpartei (EDTP, praegune Vasakpartei).

Vasak- ja parempoolsuse tegureid kokku võttes võib öelda, et suur mõju on parteideelistusel ning majanduslikul rahulolul, süsteemi toimimisega rahulolul ja rahvusel.

¹⁵ Res Publica valimisloosungiks oli Vali kord!, mis viitas korra majja toomisele ja ausale poliitikategemisele.

Lähtudes sellest, et vasak- ja parempoolsuse näol on tegemist abstraktse dimensiooniga ning sellel enesemääratlemise suutlikkuse sõltumine kognitiivsest võimekusest, mõõdetuna hariduse, soo ja vanuse läbi, on eelpool juba kinnitatud, on igati põhjust kontrollida kognitiivsest võimekusest tulenevaid erinevusi ka vasak- ja parempoolsuse ja seda seletavate tegurite juures. Kognitiivse võimekuse mõju kontrollimine täidab ühtlasi lisaülesannet selle näol, et võimaldab täpsustada mudeli sobivust ja analüüsida selle vähese seletusvõime põhjuseid. Selline analüüs võiks anda vastuse küsimusele, kas ideoloogiline enesemääratlemine on Eesti ühiskonnas tervikuna suhteliselt juhuslik ja välja kujunemata või ilmnevad mingid olulised erinevused vastavalt inimese suutlikkusele. Kognitiivse võimekusega seotud dimensiooni sissetoomine võimaldab anda hinnangut sellele kuivõrd õigustatud on vasak- ja parempoolsuse pidamine kõrgemat lahtimõtestamist eeldavaks kontseptsiooniks. Ja viimaks, täpsemad eristused viivad lähemale ka teadmisele selle kohta, kui suur osa seoste nõrkusest tuleneb sellest, et erinevate gruppide jaoks seonduvad vasak- ja parempoolsusega erinevad arusaamad või kui suures ulatuses võivad nõrgad seosed olla seotud vastandlike seostega erinevate gruppide seas.

Kuigi vasak-parem skaalal enesemääratlemise suutlikkust kontrollisin nii haridustaseme, soo kui vanusegruppide alusel, siis praegu jätan soo alusel eristuse tegemata, seda peamiselt seetõttu, et sugu osutus eelnevalt kõige vähemoluliseks eristusalusel ja pole ka piisavalt alust arvata, et see siinkohal väga olulisi erinevusi võiks välja tuua. Kui hariduse mõju enese skaalale paigutamise suutlikkusele oli selgesti eristatav kõikide aastate raames ja seega võib seda arvestada rahuliku südamega teatud teadlikkust ja võimekust peegeldavaks näitajaks, siis vanusegruppide alusel seoste kontrollimisel ei ole praegu niivõrd eesmärgiks kontrollida kognitiivset erinevust ja seetõttu mudeli seletusvõime erinevust gruppide lõikes, kuivõrd võimalike erisuste olemasolu olulistest tegurites tulenevalt sellest, et vanus võib mõjutada seda, mida inimesed oluliseks peavad ja milliseid teemasid vasak- ja parempoolsusega seostavad.

2.6.2 Vasak- ja parempoolsust mõjutavate tegurite ühisanalüüs haridustaseme lõikes

Vasak- ja parempoolsust mõjutavate tegurite mudelid haridustaseme lõikes on esitatud tabelis 22. Mudelite seletusvõimet hinnates torkab kohe silma, et kõrgema haridustasemega elanikkonna seas on mudeli sobivus selgelt suurem kui vähemharitute

seas. Kohandatud *R* ruutu hinnates eristuvad mudeli väikese seletusvõime poolest eelkõige need, kellel ei ole keskharidust, kusjuures mudel on ka kõigest statistilise olulisuse piirimal.

Tabel 22. Lineaarne regressioonanalüüs vasak- ja parempoolsuse tegurite kindlaks määramiseks haridustasemete lõikes, 1996. ja 2005. aasta, esitatud β koefitsiendid.

		1996			2005		
		Haridustasemed					
		Vähem kui kesk	Kesk	Kõrg	Vähem kui kesk	Kesk	Kõrg
Sotsiaalne struktuur							
Vanus		,013	-,077	-,176*	-,099	,017	,023
Mitte-eestlased		-,197	-,159*	-,250*	,004	-,165*	,082
Naised		,034	-,053	,090	-,009	-,060	-,061
Asula suurus <i>taust: maakoh</i>	Linn	,167	,044	,051	-,074	,011	,044
	Tallinn	,120	,044	-,004	-,105	,020	-,084
Sissetulek		,014	,014	-,001	,038	,038	,030
Väärtushoiakud							
Sissetulekute võrdsus vs erinevused		,160	,020	-,023	,128	,021	,089
Riigi vs eraomandus		-,111	,075	,044	-,083	,001	,067
Uued vs vanad ideed		,092	-,025	-,016	,052	-,028	-,142´
Hoiakud ja parteielistus							
Demokraatia põhimõtted		-,090	,078´	,108	,010	,014	-,013
Rahulolu demokraatiaga		,075	,050	-,063	-,030	,023	,126
Usaldus institutsioonide vastu	Parlament	,050	,007	,036	,101	,120*	,103
	Euroopa Liit	,077	-,090´	,077	-,020	,146*	,150´
	Kirik	,054	,085´	,017	,279*	,103´	-,030
Poliitikast huvitatud		,086	,070	,156*	,044	,038	,042
Rahul majandusliku seisundiga		,283*	,189*	,121			
Eesti majanduslik seisund <i>taust: ei ole muutunud</i>	Paremaks muutunud				,019	,127*	,120
	Halvenenud				-,110	,145*	-,018
Parteid <i>taust: väiksemate parteide toetajad ja eelistuseta</i>	IL	,127	,093´	,153´	,155*	,115*	,126
	RE	-,024	,014	,077	,140	,096´	,119
	M/SDE	,034	,056	,048	,073	-,081	-,159´
	KE	-,092	-,047	-,151*	,101	-,169*	-,058
	MKOE	-,057	-,131*	-,164*			
	KMÜ	,054	-,033	,010			
	ERL				,016	-,039	,013
RP				,163*	-,068	,091	
Konstant		3,005	5,160	5,073	4,798	5,143	5,034
R ruudus		,260	,254	,383	,188	,212	,329
Kohandatud R ruudus		,098´	,213*	,295*	,070´	,156*	,222*
N: sõltuvale muutujale vastajad		134	448	187	198	400	206

* $p < ,05$; ' $p < ,10$

Kui vaadata vasak- ja parempoolsusega seotud muutujaid, siis ilma keskhariduseta elanikkonna seas mõjutab enesemääratlust vasak- ja parem teljel 1996. aastal vaid rahulolu oma majandusliku seisundiga, ning 1999. aastal usaldus kiriku vastu (kuigi siin on statistilise olulisuse piirile lähedal ka Isamaaliidu toetamine).

Kuigi haridustaseme lõikes eristuvad teistest gruppidest kõige selgemini kõige vähesema haridusega elanikkonna jaoks olulised muutujad ja kesk- ja kõrgharitud elanike seas avalduvaid muutujaid on raskem eristada, proovin mõned tähelepanekud siiski välja tuua.

Keskharidusega inimeste jaoks on vasak- ja parempoolse enesemääratluse olulisteks teguriteks nii rahvus kui ka erinevad toetavad hoiakud süsteemi ja institutsioonide suhtes. Kiire pilk tabelile kinnitab ka seda, et just keskharidusega elanikkonna seas on statistiliselt oluliste muutujate hulk kõige suurem.

Kõrgharitudel on 2005. aastal statistilise olulisuse piirimail (tasemel $p < 0,1$) vaid kolm muutujat, sh uuenduste ja Euroopa Liidu toetajad on parempoolsemad ning Sotsiaaldemokraatliku erakonna eelistajad vasakpoolsemad. Siin avaldub seos Sotsiaaldemokraatidega võib tähendada seda, et erakonna uus vasakule kaldumine on kõige paremini tajutud ja omaks võetud kõrgema haridusega inimeste seas. Kui veel 1996. aastal olid kõrgemini haritud mitteeestlased vasakpoolsemate vaadetega, siis 2005. aastal on selline eristus oma tähtsuse kaotanud. Veel selgem on ka haridustaseme lõikes erakondliku eelistuse mõju ideoloogilisele enesemääratlusele, kus väljendub veel selgemini see, et ideoloogiliselt kõige eristuvamaks parteiks võib pidada Isamaaliitu.

Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi oluliste muutujate avaldumise eristamine on mõnevõrra piiratud valimite suurustega, viitavad suured erinevused mudelite üldises seletusvõimes sellele, et vasak- ja parempoolsete vaadete tähenduse uurimisel on väga oluline kaasata kognitiivse võimakuse muutujaid, sest mudelite kohandatud seletusvõimet võrreldes on erinevused kõrgeima ja madalaima haridustaseme vahel ligi kolmekordsed.

2.6.2 Vasak- ja parempoolsust mõjutavate tegurite ühisanalüüs vanusegruppide lõikes

Mudelid kolme vanusegrupi kohta on esitatud tabelis 23. Selgub, et mudeli seletusjõud on kõige suurem kõige nooremate (kuni 35a) puhul, ja kõige nõrgem keskmise

Tabel 23. Lineaarne regressioonanalüüs vasak- ja parempoolsuse tegurite kindlaks määramiseks vanusegruppide lõikes, 1996. ja 2005. aasta, esitatud β koefitsiendid.

		1996			2005		
		Vanusegrupid					
		– 35a	36–50a	51a –	– 35a	36–50a	51a –
Sotsiaalne struktuur							
	Vanus	,022	-,074	-,036	,005	,012	-,058
	Mitte-eestlased	-,104	-,248*	-,255*	-,175*	,012	-,018
	Naised	-,022	-,022	,043	-,069	-,070	-,001
Haridustase taust: alla keskhariduse	Keskharidus	,173'	,060	-,069	,051	-,007	,004
	Kõrgharidus	,147	,023	-,054	,079	,065	,001
Asula suurus taust: maakoht	Linn	,040	,057	,104	-,054	-,026	,043
	Tallinn	,045	,016	,035	-,051	-,087	-,004
	Sissetulek	,009	-,042	,031	,125*	-,074	,074
Väärtushoiakud							
	Sissetulekute võrdsus vs erinevused	-,069	,047	,129'	,105'	-,017	,054
	Riigi vs eraomandus	,110'	,006	-,030	-,083	,115	,057
	Uued vs vanad ideed	,093'	-,040	-,126'	-,086	-,045	-,020
Hoiakud ja parteielistus							
	Demokraatia põhimõtted	,073	,117'	,008	,106'	-,114	-,013
	Rahulolu demokraatiaga	,024	,014	,033	-,069	-,059	,168*
Usaldus institutsioonide vastu	Parlament	,024	-,006	,026	,152*	,119	,068
	Euroopa Liit	-,008	-,111'	,047	,096	,230*	,094
	Kirik	,056	,027	,085	,098	-,059	,130*
	Poliitikast huvitatud	,138*	,091	,027	,055	,198*	,032
	Rahul majandusliku seisund	,281*	,101	,215*			
Eesti maj. seisund taust: ei ole muutunud	Paremaks muutunud				,113	,090	,079
	Halvenenud				,078	-,001	,082
Parteid taust: väiksemate parteide toetajad ja eelistuseta	IL	,109'	,092	,085	,012	,077	,243*
	RE	,012	-,064	,125'	,113	,002	,112'
	M/SDE	,089	-,024	,109'	-,110'	-,158	,015
	KE	-,133*	-,044	-,102	-,108'	-,093	-,054
	MKOE	-,254*	-,114	,013			
	KMÜ	-,171*	,045	,097			
	ERL				-,013	,098	-,008
	RP				-,053	-,036	,138*
Konstant		2,966	6,654	4,651	5,434	5,559	4,643
R ruudus		,429	,215	,306	,261	,262	,239
Kohandatud R ruudus		,366*	,136*	,220*	,185*	,075	,168*
N: sõltuvale muutujale vastajad		256	278	235	321	151	332

* $p < ,05$; ' $p < ,10$

vanusegrupi seas. Seega on tulemus mõnevõrra vastuolus oodatavaga, nimelt eeldasin, et kõige vanema vanusgrupi seas on mudeli seletusvõime kõige madalam, sest nende

jaoks on vasak- ja parempoolsuse kontseptsioon kõige hägusem. Samas on mudeli seletusvõime kõige nooremate seas just 1996. aastal päris hea.

Oluliste muutujate eristamine vanusegruppide raames on mõnevõrra huvipakkuvam kui haridustaseme raames. Nii näiteks selgub, et kõige nooremate jaoks on 2005. aastal oluline tegur vaadete kujundamisel ka leibkonna sissetulek. Lisaks selgub, et nooremate seas on väärtuste seosed ideoloogilise enesemääratlusega tugevamad kui kogu elanikkonna seas. 1996. aastal on parempoolsemad eraomanduse toetajad ja 2005. aastal ebavõrdse sissetuleku loomulikuks pidajad. Kuid üks huvitav vastuolu avaldub uute ja vanade ideede toetamises: siin on noorte seas avalduv seos vastupidine vanima vanusgrupi ja Eestis tervikuna avalduvale seosele: nooremas vanusgrupis on uute ideede ja muutuste pooldajad hoopis vasakpoolsemad, mitte parempoolsed, nagu eelnevalt korduvalt välja toodud. Võimalik, et just noorte seas võiks kõige esimesena ilmned nn poliitilise tähenduse muutumine, sest mida noorem on inimene, seda suuremal määral on tema jaoks praegune demokraatlik ühiskond juba taustsüsteem, millele suurte muutuste sooviga vastanduda. Kuigi selline areng oleks üsna tõenäoline, ei ole siiski põhjust arvata, et see juba 1996. aastal oleks alanud.

Keskmise vanusegrupi puhul ei ole 2005. aasta mudel statistiliselt oluline, kuid huvitav on see, et on 1996. aastal olid Euroopa Liitu usaldavad vasakaule kalduvad, 2005. aastal aga selgelt paremale kalduvad. See tõenäoliselt peegeldab lihtsalt asjaolu, et Euroopa Liidu temaatika ei olnud varasematel aastatel selgepiiriliselt välja kujunenud ja parempoolsete parteidega seotud.

Torkab silma ka asjaolu, et keskmise vanusegrupi seas ei ole parteieelistus vasak- ja parempoolsusega seotud. Samas, noorematel on pigem vasakpoolsete parteide ja vanemate seas parempoolsete parteide eristumine ilmsem.

Kokku võttes võib öelda, et ka vanusegruppide eristamine vasak- ja parempoolsuse komponentide uurimisel on oluline, kuigi tulemused ei ole nii selgelt ühesuunalised kui haridustaseme puhul. Kui arvestada nii haridustaseme kui vanusegruppide eristusi, siis võiks arvata, et noorte kõrgesti haritud inimeste seas võiks nii praegu esitatud mudel, kui üldse vasak- ja parempoolsuse tähenduslikkus olla palju selgemalt välja kujunenud, kui ülejäänud elanikkonna jaoks. Keskendumine sellisele piiratud grupile aga ei ole

antud töös võimalik, põhjuseks nii andmete ebapiisavus kui ka töö mitte nii spetsiifiline eesmärk.

Ühisanalüüside tulemusi kokku võtte võib kinnitada nelja olulise näitaja(grupi) mõju vasak- ja parempoolsele enesemääratlusele. Esiteks, ainsa struktuuri näitajana omab vasak-parem skaalal määratlemisel mõju rahvuslik kuuluvus, mis on samas oma tähtsust kaotamas. Teiseks avaldavad ideoloogilisele enesemääratlusele järjest selgemat mõju erinevad süsteemi vastu poolehoidu toetavad näitajad, eriti usaldus institutsioonide vastu. Kolmandaks mõjutab enesemääratlemist inimese subjektiivne majanduslik rahulolu, ning neljandaks, parteieelistuse seotus vasak-parem skaalaga ei ole küll klassikalises mõttes väga tugev, kuid on Eesti ühiskonnas üks olulisemaid enesemääratluse suunajaid.

2.7 Töö hüpoteeside paikapidavus

Siin peatükis toon välja selle, millised töös esitatud hüpoteesid said kinnitatud, millised ümberlõkatud ja millised jäid lahtiseks.

(H1) Esimese taseme teadlikkus vasak- ja parempoolsuse dimensiooni ära tundmise ja eristamise näol on kasvanud. *leidis kinnistust nii paigutamise suutlikkuse kui valijaskondade ideoloogilise kauguse mõõtmise kaudu.*

(H1.1) Enesepaigutamine vasak-parem skaalale on aastate jooksul kasvanud. *leidis kinnitust.*

(H1.1.1) Kõrgema haridustasemega inimeste seas on vasak-parem skaalale enesepaigutamise suutlikkus suurem. *leidis kinnitust*

(H1.1.2) Nooremate seas on vasak-parem skaalale enesepaigutamise suutlikkus suurem. *ei leidnud selgelt kinnitust ega ka ümberlõkkamist.*

(H1.1.3) Meeste seas on vasak-parem skaalale enesepaigutamise suutlikkus suurem. *ei leidnud kinnitust.*

(H1.2) Enesepaigutamine vasak-parem skaala keskossa on aastate jooksul vähenenud. *ei leidnud kinnitust, kuid kuna keskele paigutamine ei sõltu haridustasemest, siis ei ole põhjust seda käsitleda ka teadlikkuse näitajana.*

(H1.2.1) Kõrgema haridustasemega inimeste seas on vasak-parem skaala keskele paigutamise tase madalam. *ei leidnud kinnitust.*

(H1.2.2) Nooremate inimeste seas on vasak-parem skaalal keskele paigutamise tase madalam suurem. *ei leidnud kinnitust.*

(H1.2.3) Meeste seas on vasak-parem skaala keskele paigutamise tase madalam. *ei leidnud kinnitust.*

(H1.3.1) Ideoloogiline kaugus parteide valijaskondade vahel on suurenenud. *leidis kinnitust, kuigi tegemist on pigem lainelise trendiga.*

(H1.3.2) Ideoloogiline kaugus parteiblokkide valijaskondade vahel on suurenenud. *leidis kinnitust.*

(H2) Teise taseme teadlikkus vasak- ja parempoolsuse dimensioonile teatud sisu andmise näol on kasvanud. *leidis osalist kinnitust. Nimelt on vasak- ja parempoolsusega seostuvate muutujate seas toimunud vahetused (mõned seosed on nõrgenenud, teised tugevnenud) ja vähesemad selged seose tugevnemised, mille tulemusi kokku võttes võib väita, et teise taseme teadlikkus on kasvanud väga vähesel määral.*

(H2.1.1) Kõrgema sotsiaalse positsiooniga inimesed on parempoolsemad. *↑ ei leidnud statistiliselt olulist kinnitust.*

(H2.1.2) Kõrgema sissetulekuga inimesed on parempoolsemad. *↑ leidis kinnitust, kuid seose tugevus teeb pigem esialgu tõusu ja seejärel langeb, mitte ei tugevne ühtlaselt.*

(H2.1.3) Ametiühinguliikmed on vasakpoolsemad. *↑ ei leidnud statistiliselt olulist kinnitust.*

(H2.1.4) Töötavad inimesed on parempoolsemad. *↑ ei leidnud statistiliselt olulist kinnitust.*

(H2.1.5) Erasektoris hõivatud inimesed on parempoolsemad. *↑ ei leidnud statistiliselt olulist kinnitust.*

(H2.1.6) Põllumajanduses ja tööstuses hõivatud inimesed on vasakpoolsemad. *↓ andmed varasemate aastate kohta puuduvad, kuid hilisemate alusel võib öelda, et seost majandusharu ja ideoloogilise enesemääratluse vahel ei ole.*

(H2.1.7) Maa elanikkond on vasakpoolsem. *↑ ei leidnud kinnitust, pigem on pealinna elanikkond vasakpoolsem, kuid erinevused ei ole olulised.*

(H2.1.8) Mitte-eestlased on vasakpoolsemad. ↓ *leidis kinnitust nii seos kui ka see, et rahvuste vahelised erinevused on aja jooksul vähenenud.*

(H2.1.9) Eesti kodakondsuseta isikud on vasakpoolsemad. ↓ *leidis kinnitust nii seos kui ka see, et kodakondsuse omamisest tulenevad erinevused on aja jooksul vähenenud.*

(H2.1.10) Usklikud inimesed on parempoolsemad. ↑ *inimese usklikkuse mõju on piiratud ja mõju avaldub pigem vastupidises suunas, kuid kuna kiriku usaldamine võib samamoodi väljendada suhet religiooni, siis võib kiriku usaldamise toel pidada kinnitada hüpoteesi nii seose kui seose tugevnemise osas.*

(H2.1.11) Mehed on parempoolsemad. ↑ *erinevused sugude vahel pigem ebaolulised, ja aja jooksul kasvanud, kuid siiski üliväikesed.*

(H2.1.12) Vanemad inimesed on vasakpoolsemad. ↑ *leidis kinnitust seos, ning vanusegruppide eristamisel võib kinnitada, et seose tugevus pigem kasvab.*

(H2.1.13) Kõrgema haridustasemega inimesed on parempoolsemad. ↑ *leidis kinnitust, et viimaste aastate jooksul on haridustase vähesel määral vasak-parem skaalaga seotud.*

(H2.2.1) Muutuste ja uuenduste toetajad on parempoolsemad. ↓ *leidis kinnitust küll seos, kuid mitte seose nõrgenemine.*

(H2.2.2) Suuremat riigi rolli ja sissetulekute võrdsust hindavad inimesed on vasakpoolsemad. ↑ *leidis kinnitust küll seos, kuid mitte selle tugevnemine.*

(H2.2.3) Postmaterialistlike väärtuste hindajad on vasakpoolsemad. ↑ *leidis ümberlükkamist. Kuigi postmaterialistlikud vaated on vasak-parem skaalaga väga nõrgalt seotud, on seos vastupidine esialgsele hüpoteesile: postmaterialistlike väärtuste jagajad on parempoolsed.*

(H2.2.4) Välismaise toodangu, kapitali ja tööjõu lubajad on parempoolsemad. ↑ *leidis kinnitust, et välismaise toodangu ja kapitali pooldajad on parempoolsed, kuid tööjõu lubajad hoopis vasakpoolsed. Seose tugevnemise kohta ei saa hinnangut anda.*

(H2.3.1) Demokraatia põhimõtteid tugevamalt toetavamad on parempoolsemad. ↑ *leidis kinnitust seose olemasolu, kuid seose tugevnemist ei saa kinnitada.*

(H2.3.2) Demokraatia toimimisega rohkem rahul olevad on parempoolsemad. ↑ *leidis kinnitust seose olemasolu, kuid kui mingit trendi kindlaks määrata, siis toimub pigem seose nõrgenemine.*

(H2.3.3) Poliitilisi institutsioone rohkem usaldavad on parempoolsemad. ↑ *leidis kinnitust, et kõigi oluliste institutsioonide vastu on usaldus suurem parempoolsemate seas ning seos on aja jooksul pigem tugevnenud.*

(H2.3.4) Valimistel osalevad inimesed on parempoolsemad. ↑ *leidis kinnitust, et kõrgema valimisosaluse võib siduda parempoolsetega, kuid seose tugevnemist ei saa kinnitada.*

(H2.3.5) Poliitikast rohkem huvituvad inimesed on parempoolsemad. ↑ *leidis kinnitust, ei poliitika vastu huvi tundvad inimesed on natuke parempoolsemad, kuid seose tugevnemist ei saa kinnitada.*

(H2.3.6) Olukorraga rahulolevamad ja tuleviku suhtes optimistlikumad inimesed on parempoolsemad. ↑ *leidis kinnitust nii seos kui ka seose tugevnemine võrreldes algusaastatega.*

(H2.3.7) Teisi inimesi rohkem usaldavad inimesed on parempoolsemad. ↑ *ei leidnud statistiliselt olulist kinnitust.*

(H2.3.8) Ühiskondlikult aktiivsemad inimesed on parempoolsemad. ↑ *leidis kinnitust küll seos, kuid mitte selle tugevnemine.*

(H2.3.9) Parteieelistus on vasak- ja parempoolsusega ühe tugevamini seotud ning Isamaaliidu, Reformierakonna ja Res Publica valijaskonnad on parempoolsemad. ↑

leidis kinnitust, et parteieelistus on ideoloogilise enesemääratlusega tugevalt seotud. Seejuures kõige selgemalt on parempoolsusega seotud Isamaaliidu eelistajad, viimasel ajal on ka Reformierakonna valijaskond üha selgemalt parempoolsetena eristunud, kuid Res Publica eelistamine ei väljendu vasak- ja parempoolse enesemääratlemises. Vasakpoolse enesemääratlusega seonduvad kõige järjekindlamalt aga Keskerakonna valijaskonna vaated.

(H2.4.1) Vasak- ja parempoolsuse skaalal enesemääratlemise seos sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osalusega on suurem kõrgema haridustasemega inimeste seas.

leidis kinnitust, et erinevate tegurite mõju vasak- ja parempoolsele enesemääratlusele on seda tugevam, mida kõrgema haridustasemega inimene on.

(H2.4.2) Vasak- ja parempoolsuse skaalal enesemääratlemise seos sotsiaalse struktuuri, väärtuste, hoiakute ja osalusega on suurem nooremate inimeste seas. leidis kinnitust, et erinevate tegurite mõju vasak- ja parempoolsele enesemääratlusele on kõige tugevam noorte seas, kuid samas kõige nõrgem keskmises vanusegrupis (35-50. a).

(H3) Vasak- ja parempoolsuse dimensioonis esialgu tähtsad kaotajate ja võitjate, maa ja linna ning rahvuste vahelised lõhed on aja jooksul asendunud järjest tugevamini sotsiaalmajandusliku dimensiooniga ja süsteemitoetuse lõhega. Leidis osaliselt kinnitust. Rahvuste vahelised lõhed on aja jooksul vähenenud, kuid maa ja linna vaheline lõhe ei ole vask-parem skaalal olulist rolli mänginud. Kaotajate ja võitjate ja sellega seonduv süsteemitoetuse lõhe on aja jooksul tugevnenud ning sotsiaalmajanduslik dimensioon ei avaldu esialgu ideoloogilises enesemääratluses olulisel määral.

3. Arutlus ja järeldused

Eesti ühiskonnas on vasak- ja parempoolsuse äratundmine ja eristamine alates taasiseseisvumisest kiiresti kasvanud. Kui 1991. aastal suutis ennast vasak-parem skaalale paigutada vaid napilt üle 50%-i inimestest, siis viimastel aastatel on enesemääratlemine jõukohane vähemalt 80%-le elanikkonnast. Ka valijaskondade keskmistes positsioonides enesemääratluse teljel on toimunud üha selgem eristumine. Võib öelda, et parteide eristamine ning jagamine kaheks, vasakpoolseks ja parempoolseks parteiblokiks oli igati põhjendatud, peegeldades valijaskondade ideoloogist eristumist veelgi selgemalt. Kui 1991. aastal oli kahe bloki valijaskondade vaheline ideoloogiline kaugus vaid ligi 0,3 skaalapunkti, peegeldades põhimõtteliselt eristamise puudumist, siis aastate jooksul on vahe kasvanud ligi 1,4 skaalapunktini, mis kaheparteisüsteemi paigutatuna oleks juba kõrge tulemus. Selline kiire teadlikkuse kasv viitab sellele, et vähemalt vasak- ja parempoolsuse esmasele eristamisele ühe ideoloogilise maailmavaate domineerimine olulist (piiravat) mõju ei avalda.

Skaalale paigutamise suutlikkus on väga selgelt seotud ka kognitiivse võimekusega, haritumate inimeste seas on enesemääratlemise suutlikkus ligi veerandi võrra kõrgem kui vähemharitute seas. See, tähendab, et sellise abstraktse dimensiooni, nagu seda on vasak- ja parempoolsus, uurimisel on kognitiivse võimekuse kaasamine analüüsi äärmiselt oluline, saamaks terviklikumat pilti dimensiooni tajumisega seotud küsimustes.

Samas tuli välja, et vasak- ja parempoolsuse skaala keskossa paigutamist ei ole põhjust varjatud teadlikkuse puudumisena käsitleda. Andmed Eesti kohta viitavad sellele, et teatud osa enese keskele paigutajatest võib motiveerida tõesti teadmatus ja segadus selles suhtes, mida vasak-parem skaala üldse tähendada võiks, kuid suurema osa moodustavad need, kes tegutsevad siiski suuremal või vähemal määral teadlikult ennast mõõdukaks/tsentristiks määratledes.

Kui skaala äratundmine ja enesemääratlemine on 16. aasta jooksul väga kiiresti ja selgelt kasvanud, kusjuures lõige kiiremat kasvu võib fikseerida just 1992. aastal ja siduda seda uute parteide tekke ja valimistega, siis skaala tähenduslikkuse juures ei ole sääraseks heameeleks põhjust.

Kuna uurimusse on kaasatud väga palju erinevaid vasak- ja parempoolsusega potentsiaalselt seostuda võivaid positsiooni, hoiakuid ja väärtuseid peegeldavaid osiseid, siis on üldistusi ka raskem teha. Hinnangu andmist raskendab ka see, et mitmed vasak- ja parempoolse enesemääratlusega seotud muutujad on kaotanud oma mõju, teised aga olulisemaks muutunud.

Väga üldist hinnangut andes on erinevad sotsiaalse struktuuri tegurid, väärtused, hoiakud ja osalusviisid vasak- ja parempoolsuse skaalaga aja jooksul tugevnenud, kuid samas on paljud praegu vasak- ja parempoolsusega seotud elemendid olulised olnud juba esimestest taasiseseisvumise aastatest alates.

Igatahes on selge see, et vasak- ja parempoolsuse tähenduslikkuse kasv ei käi käsikäes selle skaalal enesemääratlemise suutlikkusega. Vasak- ja parempoolsuse tähenduse kujunemine on pikemaajalisem protsess ning võimalik on ka see, et tegemist on selles mõttes elitaarse kontseptsiooniga, et selle tähendus on kujundatud ja mõistetud ainult eliidi, kõrge kognitiivse võimekusega elanikkonna seas. Selline väide seab omakorda mõneti kahtluse alla selle, kas vasak- ja parempoolsust saab pidada keerulist poliitikamaastikku lihtsustavaks määratluseks, kui inimeste jaoks, kes sellest kasu võiksid saada, ei näe sellel mingit sisu ega seosta sellega vastuolulisi seisukohti.

Kuid nüüd kõige olulisema juurde – mis on parem- ja vasakpoolsuse sisuks Eestis. Millised on need sotsiaalse struktuuri osised, väärtused, hoiakud ja käitumisviisid, mis eristavad vasak- ja parempoolsete vaadetega inimesi Eestis?

Uurimise eesmärgiks oli selgitada välja see, kas Eestis on sarnaselt teistele postkommunistlikele ühiskondadele avaldunud vasak- ja parempoolsuse teljel kommunistliku süsteemi kadumisega kõige pealt vastuolu maa ja linna ning kaotajate ja võitjate vahel ning kas see on asendunud järjest olulisemaks muutuva sotsiaalmajandusliku dimensiooniga ja Eesti omapärast tuleneva süsteemitoetuse lõhega. Võib öelda, et hüpotees sai osaliselt kinnitatud. Kui kaotajaid ja võitjaid eristada laiemalt subjektiivse rahulolu alusel või defineerida neid parteieelistuse kaudu, võib öelda, et see lõhe avaldus vasak- ja parempoolsuse teljel tõesti taasiseseisvunud ühiskonnas peaaegu algusest peale, kuid samas on see aja jooksul veelgi tugevnenud. Üldiselt postkommunistlikes ühiskondades oluliseks vasak- ja parempoolsusega seostuvaks maa ja linna lõhet aga käesolevas uurimustöös kasutatud andmed ei kinnita.

Seega seaksin kahtluse alla vähemalt selle, et maa ja linna vaheline lõhe Eestis vasak- ja parempoolses enesemääratluses avaldub.

Mis puudutab rahvusepõhist lõhet, siis siinkohal võib öelda, et andmed kinnitavad algselt esitatud hüpoteesi vastavust tegelikkusele. Kuigi rahvuslik kuuluvus on üks kõige suuremaid erinevusi kaasa toovaid sotsiaalse struktuuri osistest, on selle mõju nii kirjeldavat statistikat kui ühisanalüüsi tulemusi arvestades ideoloogilisele enesemääratlusele aja jooksul selgelt vähenenud. Sellise tulemusega võiks käesolev uurimus toetada seisukohta, et rahvuste vahelised vastuolud ja pinged või vähemalt nende poliitilisus on aja jooksul vähenenud ning konfliktide politiseerimine seega mingil määral kunstlik.

Nüüd asugem aga hüpoteesi selle osa juurde, mis puudutab viimasel ajal vasak- ja parempoolsuse skaalal olulisi vastuolusid. Esimeseks eelduseks oli, et sarnaselt teistele postkommunistlikele ühiskondadele väljenduvad üha olulisemad vastuolud sotsiaalmajanduslikus dimensioonis. Kuigi sissetuleku suurus ja majandusliku võrdsuse ja ebavõrdsusega seotud väärtused eraldiseisvalt olid vasak- ja parempoolse enesemääratlusega seotud ja seda isegi pigem kerge tõusva trendiga, siis muutujate ühisanalüüsis kahvatus nende mõju teiste olulisemate tegurite kõrval. Samas, mitmed sotsiaalmajanduslikku dimensiooni peegeldavad elemendid nii sotsiaalses struktuuris kui väärtuste tasandil näitavad kommunistliku perioodi tulemusena algselt segipaisatud sotsiaalse struktuuri selgemat väljajoonistumist; seda esialgu küll väikeste, kuid selgemate eristumistega vasak- ja parempoolses enesemääratluses. Selline tendents süvendab usku, et vähemalt tulevikus on põhjust oodata, et vasak- ja parempoolsus võiks sisaldada ka selget sotsiaalmajanduslikku sisu.

Taasiseseisvunud Eesti parempoolsusse kaldumise eripäraga arvestamine ja süsteemitoetuse teguri lisamine vasak- ja parempoolsusega seostuvate hoiakute analüüsi on osutunud väga põhjendatuks. Erinevused vasak- ja parempoolsete vaadetega inimeste vahel avalduvad järjepidevalt nii demokraatia põhimõtete toetamises, rahulolus demokraatia toimimisega üldiselt kui ka institutsioonide usaldamises nii, et rahulolevad ja toetavamad on parempoolsemad. Tähtsusetu on ka asjaolu, et neil vähestel kordadel, kui valitsuse koosseis on olnud Eesti konteksti arvestades pigem vasakpoolne,

ei kaasne vasakpoolsema elanikkonna suuremat toetust. Seega võib väita, et pideva parempoolse poliitika ülekaal on viinud üldisema lõheni süsteemitoetuses.

Kui siia lisada veel asjaolu, et ka valimisosalus ja ühiskondlik aktiivsus on parempoolsemate vaadetega inimeste seas kõrgem, siis võib öelda, et vasakpoolsus tähendab teatud tõrjutust ühiskondlikust sfäärist ja parempoolsus kaasatust ja poolehoidu süsteemile.

Osaliselt võib süsteemitoetust pidada ka kaotajate ja võitjate lõhe lisaküljeks, kuid seda enam väärib esile tõstmist asjaolu, et Eesti ühiskonnas seostub parempoolsusega laiem subjektiivne rahulolu enda ja Eesti olukorra, toetusega ja osalusega, samas kui vasakpoolsus seostub tõrjutuse, apaatsuse ja rahulolematusega, mille aluseks ei niivõrd objektiivsed sotsiaalmajanduslikud kriteeriumid kui inimese enda meelestatus.

Eesti ühiskonna uurimine on välja toonud seega olulise lisaaspekti poliitiliste vastuolude dimensioonis. Nimelt, juhul kui noores demokraatlikus ühiskonnas esineb selge maailmavaateline ülekaal, siis on võimalik, et vasak-parempoolse enesemääratluse sisuks on inimese hinnang süsteemile, jättes tahaplaanile nii ratsionaalsed kaalutlused tulenevalt tema isiklikust positsioonist kui ka maailmavaatelised tõekspidamised.

Nüüd aga natuke täpsemalt sellest, millised väärtushoiakud ja mil viisil vasak- ja parempoolsusega on seotud, olgugi et nende mõju enesemääratlusele ei tarvitse väga suur olla. Väärtuste uurimine tõi välja kolm seost. Esiteks, sarnaselt Lääne-Euroopale ja teistele postkommunistlikele ühiskondadele on Eestis suuremat sissetulekute võrdsust ja riigi rolli soovivate inimeste vaated vasakpoolsed. Teiseks, erinevalt Lääne-Euroopast, kuid sarnaselt juba teistes postkommunistlikes riikides välja toodud suundumusele on muutuste ja uuenduste suhtes positiivsemalt meelestatud parempoolsemad. Põhjus, miks postkommunistlikele riikidele on omane just selline Lääne-Euroopale vastupidine seos, on üsna ilmne. Kui Lääne-Euroopas olid vasak- ja parempoolsuse kujunemise hetkel muutuste eest võitlejad vasakpoolsed, vastanduses hierarhilisele korrale ja monarhiale, siis kommunistlikust ühiskonnast väljudes oli taustaks vasakpoolne režiim, millele vastandudes hõivasid just parempoolsed muutuste ja uuenduste pooldamise ning vasakpoolsus tähistas pigem vana süsteemi ihalust ja vana juurde jäämist. Seda, kas muutuste pooldamine jääbki postkommunistlikes ühiskondades parempoolsusega seotuks, on raske ennustada, kuid tõenäoline on, vaadates Eesti ühiskonda, et enne kui

heaolu tasemes ei jõuta arenenud Euroopa riikidega võrreldavale tasemele ja majandusarengule rõhutamine kaotab oma esmatähtsuse, ei muutu ka selle väärtuse avaldumise suund vasak- ja parempoolsuse teljel.

Kuigi materialismi-postmaterialismi on vasak- ja parempoolsusega postkommunistlikes ühiskondades seoses postmaterialistlike kui heaoluühiskonna väärtuste tõttu väga harva seostatud, oli võimalike seoste olemasolu uurimine viljakas. Kinnitust sai eeldus, et materialistlikud ja postmaterialistlikud väärtused ei ole postkommunistlikes ühiskondades veel piisavalt olulised ning ei seostu vasak- ja parempoolsusega ka tugevalt. Kuid märkimist ei vääri niivõrd seose tugevus, kui selle suund. Nimelt, sarnaselt muutuste ja uuenduste toetamisega on ka materialistlike ja postmaterialistlike väärtuste pooldamine Eestis kui postkommunistlikus ühiskonnas vastupidise suunaga varem Lääne-Euroopas kinnitust leidnud suunale. Kuigi seosed on nõrgad, viitavad nad sellele, et postmaterialistlikud väärtused käivad käsikäes parempoolsema enesemääratlusega. Sellisest seosest võib järeldada kahte asja. Esiteks, materialismi-postmaterialismi telg on vähemal või suuremal määral kattuv vasak- ja parempoolsuse poliitilise sisuga, kus vastandus toimub uuenduste ja vana säilitamise alusel, millele on libertaarse-autoritaarse telje kaudu viidanud ka nt Scott C. Flanagan (1982).

Teiseks viitab tulemuse sellele, et heaolu kasvades postkommunistlikes ühiskondades ja postmaterialistlike väärtuste suurema toetamise välja kujunedes on põhjust oodata, et postmaterialistid on parempoolsemad. Selle väite kinnitamine vajaks aga suuremat hulka postkommunistlikke riike hõlmavat analüüsi.

Sarnaselt enesemääramise suutlikkusele ilmnes ka vasak- ja parempoolsuse tähenduse ja osiste kindlaks määramisel, et kognitiivset võimekust peegeldavate tegurite kaasamine analüüsi on väga oluline. Kõrgema haridustasemega ja nooremate indiviidide seas võimaldavad sotsiaalne struktuur, väärtused, hoiakud ja parteieelistus vasak- ja parempoolsete vaadete pooldamist palju paremini ette ennustada kui vähemharitute ja vanemate inimeste seas. Vahe erinevate tegurite mõjus vasak-parempoolsetele vaadetele haridustasemeid eristades oli lausa kolmekordne, mis viitab sellele, et kognitiivse võimekuse teguri sisse toomine selliste abstraktsemate mõistete uurimisel tagab parema seletuse, kuna võimalik on, et sellised mõisted ongi tähenduslikud vaid väheste jaoks. Samas on võimalik, et nii suured erinevused on omased just alles kujunevatele

ühiskondadele, sest loomulik oleks, et haritumate seas kasvab teadlikkus kõige kiiremini.

Kuid oluline on märkida ka seda, et kognitiivse võimekuse näitajate valikul tuleb lähtuda uuritavast ühiskonnast. Kui haridustaseme näol on tegemist võib-olla universaalse näitajaga, siis nt naiste ja meeste eristamine ei too Eesti ühiskonna uurimisel nii palju lisainfot, kui vanuse uurimine, mille kaasamine selliste üldiste dimensioonide, nagu seda on vasak- ja parempoolsus, uurimisse on tõenäoliselt kõigis postkommunistlikes ühiskondades oluline.

Vasak- ja parempoolsust laiema poliitilise teadlikkuse näitajana käsitledes võib väita, et taasiseseisvunud Eesti ühiskonnas on toimunud küll teadlikkuse kasv, kuid seda võib kirjeldada esialgu vaid pigem ähmase tajumisena, kui mõtestatud poliitilise teadlikkusena ühiskonnas aset leidvatest protsessidest ja ebavõrdsusest. Selge on see, et selgete vaadete kujunemine ühiskonna parema korralduse kohta on pikemaajalisem protsess, millele Eesti puhul võiks kaasa aidata ka vasakpoolsuse selgem väljakujunemine ja ning selle kaudu sotsiaalmajandusliku dimensiooni tugevnemine, mis omakorda aitaks kaasa ühiskonna kooskõllalisemale arengule.

Kokkuvõte

Töö peamiseks eesmärgiks oli välja selgitada, millised vastandumised ja lõhed avalduvad vasak- ja parempoolsuse dimensioonis Eestis ühiskonnas ning millised arenguid võib taasiseseisvumise perioodil täheldada. Uurimise aluseks olen võtnud lähenemise, mille järgi vasak- ja parempoolsus on konstrueeritud mõiste, millele antav sisu sõltub nii ajast kui ühiskonnast, haarates endasse ja ühendades olulisemad poliitilised vastandumised. Kuna tegemist on abstraktse mõistega, mille ära tundmine ja tähenduslikkus ei pruugi alati kooskõlas olla, siis uurin, kuidas need kaks teadlikkuse taset on arenenud.

Kõigepealt uurin seda, kas uue süsteemi arenedes toimub esimese taseme teadlikkuse kasv vasak- ja parempoolsuse dimensiooni ära tundmise ja eristamise näol. Mõõtmiseks kasutan skaalale paigutamise suutlikkust, skaala keskossa paigutamise populaarsust ja valijaskondade keskmiste positsioonide võrdlust vasak-parem skaalal. Selgus, et skaala keskossa paigutamise populaarsuse kasutamine varjatud teadlikkuse näitajana ei ole põhjendatud. Paigutamise suutlikkus ja valijaskondade polariseeritus aga näitasid selget kasvu taasiseseisvumise perioodi jooksul ja seega võib öelda, et esimese taseme teadlikkus on 16 aasta jooksul olulisel määral kasvanud.

Teiseks eeldan, et paralleelselt esimese teadlikkuse kasvuga on toimunud ka teise taseme teadlikkuse kasv vasak- ja parempoolsuse dimensioonile teatud sisu andmise näol. Selle arengu tõestamine saab aga käia samal ajal vasak- ja parempoolsuse sisu kindlaks määramise püüdlusega.

Tulenevalt sellest, et töö eesmärgiks ei ole mitte ühe kindla teoreetilise seisukoha kinnitamine ega ümberlükkamine, vaid vasak- ja parempoolsuse laiem kaardistamine, annan uurimuse esimeses osas põhjaliku ülevaate kõikidest potentsiaalselt vasak- ja parempoolsusega seonduda võivatest tähendustest ja ühiskonnas aset leida võivatest lõhedest ja vastuoludest, mida varasemates Lääne- ja Ida-Euroopa ühiskondi käsitlevates uurimustes olulisteks on peetud.

Vasak- ja parempoolsuse sisu kindlaks määramise peamiseks aluseks on sellele läbi aegade omistatud majanduslik (suurem riigi roll ja võrdsus või väiksem riigi roll ja vabadus) ja poliitiline tähendus (uuenduste pooldamine või vana korra säilitamine) ning pidevalt täiendunud ühiskondlike lõhede nimistu; ühiskonnas avalduvad lõhed võivad olla sotsiaalmajanduslikud, religioossed, kultuurilised/etnilised, maa ja linna vahelised,

režiimitoetuse ning välispoliitika alusel eristuvad ja materialismi-postmaterialismi teljel vastanduvad. Vastuolude ja tähenduste esitamisel lähtun varasematest uurimustest, kuid vasak- ja parempoolsuse sisu empiirilise uurimise jaoks püstitan postkommunistlikele ühiskondade arengutele ja Eesti eripärale tuginedes järgmise hüpoteesi: Vasak- ja parempoolsuse dimensioonis esialgu tähtsad kaotajate ja võtjate, maa ja linna ning rahvuste vahelised lõhed on aja jooksul asendunud järjest tugevamini sotsiaalmajandusliku dimensiooniga ja süsteemitoetuse lõhega.

Uurimusele selgema struktuuri loomiseks eristan kolme välja, kus võimalikud vastuolud ja lõhed avalduda võiksid: sotsiaalne struktuur, väärtused ning hoiakud ja osalus. Sotsiaalse struktuuri väljas olid ideoloogilise enesemääratlusega kõige tugevamini seotud rahvus, kodakondsus, sissetulek ja vanus.

Väärtuste väljas seostusid selgelt vasak- ja parempoolsusega nii majanduslikku kui poliitilist tähendust sisaldavad muutujad, postmaterialistlike muutujate mõju nõrk. Kui Välja joonistus juba varem postkommunistlikele ühiskondadele kommunistliku süsteemi järgsena iseloomulik suundumus, et uuenduste pooldajad ei ole Läänele sarnaselt vasakpoolsed, vaid hoopis parempoolsed. Huvitavaks tulemuseks, mis samas vajaks täiendavat uurimist, võib pidada seda, et kuigi postmaterialism seostus ideoloogilise enesemääratlusega nõrgalt, oli suundumus sarnaselt poliitilisele tähendusele vastupidine Lääne ühiskondade suundumusele: postmaterialistid kalduvad paremale.

Hoiakute ja osaluse välja läbis ühtne joon: demokraatia põhimõtteid toetavad, süsteemiga rahul olevad, enda ja Eesti majandusliku olukorraga rahulolevad, poliitilisi institutsioone usaldavad, valimistel ja ühiskondlikes organisatsioonides aktiivsemad inimesed on parempoolsemad. Sellise tulemuseni jõudmist võib pidada märkimisväärses ja tõenäoliselt on just siinkohal Eesti poliitika paremale kallutatus viinud nii selge ja järjepideva eristuseni hoiakute ja osaluse tasemel.

Andmeanalüüsi osa lõpetab olulisemate muutujate mõju ühisanalüüs. Ainsa sotsiaalse struktuuri elemendina osutub seal oluliseks rahvuslik kuuluvus, kuid selle mõju on kahe aasta (1996 ja 2005) lõikes vähenenud. Väärtuste mõju võib pidada üsna piiratuks. Hoiakute ja osaluse selge mõju aga avaldub ka ühisanalüüsis. Parteieelistus, usaldus institutsioonide vastu ja subjektiivne rahulolu on rahvuse rolli vähenemisel olulisemateks teguriteks.

Vasak- ja parempoolsuse sisu uurimiseks püstitatud hüpotees kinnitab küll rahvuste vaheliste lõhe vähenemist ning kaotajate ja võitjate lõhe ja süsteemitoetuse teguri olulisust ja tugevnemist. Samas ei kinnita andmed teistes postkommunistlikes ühiskondades väga olulise maa-linna lõhe olemasolu Eestis ega ka sotsiaalmajandusliku dimensiooni märgatavat avaldumist vasak-parem enesemääratluses.

Nii enesemääramise suutlikkuse kui ka vasak- ja parempoolsuse tähenduse ja osiste kindlaks määramisel ilmnes, et kognitiivset võimekust peegeldavate tegurite kaasamine analüüsi on väga oluline. Enese skaalale paigutamise suutlikkus on kõrgharidusega elanikkonnas ligi veerandi võrra kõrgem kui vähem kui keskharidust omavate inimeste seas. Kõrgema haridustasemega ja nooremate indiviidide seas võimaldavad sotsiaalne struktuur, väärtused, hoiakud ja parteieelistus vasak- ja parempoolsete vaadete eelistamist kuni kolm korda paremini ette ennustada kui vähemharitute ja vanemate inimeste seas.

Kuigi sellise põhjaliku kaardistamise tulemusel on raske hinnata tähenduslikkuse seost, võib tuua välja trendi, et paljud seosed, mis taasiseseisvumise alguses olid täiesti tähtsusetud, on hakanud vaikselt tugevnema, seega võiks rääkida aeglasest teadlikkuse kasvust ka tähenduse ja sisu eristamise näol. Seega võib väita, et see, et ühiskonnas ennast vasak-parem skaalal määratleda osatakse, ei tähenda veel seda, et see nende jaoks midagi selgepiirilist tähendaks. Vasak- ja parempoolsust laiemal poliitilise teadlikkuse näitajana käsitledes võib seega väita, et taasiseseisvunud Eesti ühiskonnas on toimunud küll teadlikkuse kasv, kuid seda ei iseloomusta kindlasti veel mõtestatud poliitiline teadlikkus ühiskonnas aset leidvatest protsessidest ja ebavõrdsusest.

Käesolev uurimus on teadaolevalt esimene omasuguste seas, haarates vasak- ja parempoolsusega seonduva temaatika kaardistamisse kogu taasiseseisvumise perioodi. Mitmed töö tulemused, nt ühe maailmavaate domineerimisega kaasnev süsteemitoetuse olulisus, postmaterialismi seostumine vasak- ja parempoolsusega postkommunistlikes ühiskondades ja kognitiivse võimekuse tegurite roll üldisemate mõistete mõtestamisel, sisaldavad endas võimalusi ka vasak- ja parempoolsuse sisu edasiseks uurimiseks nii Eesti ühiskonnas kui ka riikide ringi laiendades.

Kasutatud allikad

Andmefailid:

EMORi 1991. aasta septembri küsitluse andmefail, Eesti Sotsiaalteaduste Andmearhiiv.

EMORi 1992. aasta detsembri küsitluse andmefail, Eesti Sotsiaalteaduste Andmearhiiv.

EMORi 1993. aasta aprilli küsitluse andmefail, Eesti Sotsiaalteaduste Andmearhiiv.

World Values Survey 1996. aasta novembri küsitluse andmefail.

World Values Survey 1999. aasta oktoobri küsitluse andmefail.

Tartu Ülikooli Politoloogia osakonna 2002. aasta Erakondliku eelistuse küsitluse andmefail.

Tartu Ülikooli Politoloogia osakonna projekti *Demokraatliku poliitilise kultuuri areng taasiseseisvunud Eesti Vabariigis 2003-2007* raames teostatud 2005. aasta oktoobri küsitluse andmefail.

Tartu Ülikooli Politoloogia osakonna *Demokraatliku poliitilise kultuuri areng taasiseseisvunud Eesti Vabariigis 2003-2007* raames teostatud 2007. aasta märtsi küsitlus andmefail.

Kirjandus:

Abramson, P. R., R. Inglehart 1992. Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies, *British Journal of Political Science*, 30, 183-228.

Bartolini, S. 2000. *The political mobilization of the European left, 1860-1980. The class cleavage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bobbio, N. 1994. *Direita e Esquada*. Lisbon: Presenca.

Colomer, J. M. 2005. The Left-Right Dimension in Latin America. *UPF Economics and Business Working Paper No. 813*.

Converse, P.E. 1964. The nature of belief systems in mass publics, In: Apter, David ed. *Ideology and Discontent*. New York: The Free Press.

Crowley, S. 2004. Explaining Labor Weakness in Post-Communist Europe: Historical Legacies and Comparative Perspective. *East European Politics and Societies*, 18(3): 394-429.

Daatland, C. D. 1997 *From Confusion to Clarity? A Study of the Influential Factors Behind the Estonian Party System*. Graduate Thesis, University Of Bergen.

- Dalton, R. 2005. *Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization*. Prepared for the conference on Beliefs, Norms and Values in Cross-national Surveys, held in 2004 in University of Tokyo.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Evans, G. ja S. Whitefield 1998. The evolution of left and right in post-Soviet Russia, *Europe-Asia Studies*, Vol. 50(6): 1023-1042.
- Evans, G. , A. Heath ja M. Lalljee 1996. Measuring Left-Right and Authoritarian values in the British electorate. *The British Journal of Sociology*, 47(1): 93-112.
- Evans, J.1995. *Conceptualising the Left-Right Continuum as an Enduring Dimension of Political Competition*. EUI Working Paper SPS 96/13. Badia Fiesolana: European University Institute.
- Flanagan, S. C. 1982. Value Changes in Industrial Societies. *American Political Science Review*, 81: 1303-1319.
- Freire, A. 2006. Bringing Social Identities Back In: The Social Anchors of Left-Right Orientation in Western Europe. *International Political Science Review*, 27(4), 359-378.
- Fuchs, D. ja H.-D. Klingemann 1990. The Left-Right Schema. In: Jennings, M.K. & Deth, van J.W. eds. *Continuities in political action*. New York: De Gruyter.
- Huber, D. H. 1989. Values and partisanship in left-right orientations: measuring ideology. *European Journal of Political Research*, 17: 599-621.
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. 1984. The changing structure of political cleavages in western society. In: R. Dalton, P. Flanagan, A. B. Paul (eds.) *Electoral change in Advanced Industrial Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. 1990. *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. ja H. D. Klingemann 1976. Party identification, ideological preference and the left-right dimension among Western mass publics .In: Budge, Ian ed. *Party identification and Beyond*. London and New York: Wiley.
- Jurkynas, M. 2003. *Political and Social Conflicts in Lithuania: Searching for the Left/Right Dimension and Cleavages*. Gdansk–Berlin.
- Jurkynas, M. 2004. Emerging cleavages in new democracies: The case of Lithuania. *Journal of Baltic Studies*, 35(3): 278-296.
- Kaase, M. ja H.D. Klingemann 1982. Social Structure, Value-Orientations, and the Party System: The Problem of Interest Accommodation in Western Democracies *European Journal of Political Research*, 10(4): 367-386.

Kitschelt, H. 1992. The Formation of Party Systems in Eastern Europe. *Politics & Society*, 20(1): 7-50

Kitschelt, H. 1995. Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies. *Party Politics*, 4: 447-472.

Kitschelt, Herbert (et al.) 1999 (eds.) *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*, NY: Cambridge University Press.

Kitschelt, H. ja S. Hellemans 1990. The left-right semantics and the new politics cleavage. *Comparative Political Studies*, 23(2): 210-238.

Klingemann, H.-D. 1979. The Background of Ideological Conceptualization. In: S. H. Barnes ja M. Kaase eds. *Political Action—mass Participation in Five Western Democracies*, Beverly Hills/London: Sage. ch.9.

Knutsen, O. 1995. Value Orientations, Political Conflicts and Left-Right Identification - A Comparative Study', *European Journal of Political Research* 28: 63-93.

Knutsen, O. 1997. The Partisan and the Value-based Components of Left-Right Self-placement: A Comparative Study, *International Political Science Review* 18, 1997: 191-225.

Knutsen, O. 1998. Europeans move towards the Centre: A Comparative Longitudinal Study of the Left-Right Self-Placement in Western Europe, *The International Journal of Public Opinion Research*, 10(4): 292–316.

Knutsen, O. 2001. Social class, sector employment, and gender as party cleavages in the Scandinavian countries: A comparative longitudinal study, 1970–1995. *Scandinavian Political Studies*, 24(4): 311–350.

Knutsen, O. 2005. The impact of sector employment on party choice: A comparative study of eight West European countries, *European Journal of Political Research* 44: 593–621.

Lie, S. A. 2006. Shifting parties, constant cleavage. Party system formation along the urban-rural cleavage in post-communist Lithuania. Magistritöö. Bergen: Bergeni Ülikool.

Lijphart, A. 1979. Religious vs. Linguistic vs. Class Voting: The "Crucial Experiment" of Comparing Belgium, Canada, South Africa, and Switzerland. *The American Political Science Review*, 73(2): 442-458.

Lijphart, A. 1984. *Democracies: patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries*. New Haven, London: Yale University Press.

Lipset, S. M., P.F. Lazarsfeld, A.H. Barton ja J. Linz 1954. The psychology of voting: an analysis of political behaviour. In: Lindzey, G. ed. *The Handbook of Social Psychology*, vol 2: 1124-1176. Cambridge, MA: Addison-Wesley.

Lipset, S. M. and S. Rokkan 1967 *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Lühiste, K. 2004a. Eesti valijate vasak-parem vaated. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Lühiste, K. 2004b. Vasak-parempoolsus Eesti valijaskonnas 1998-2004. ettekanne ESAK V aastakonverentsil. Eesti sotsiaalteaduste V aastakonverentsi erinumber.

Markowski, R. 1997. Political Parties and Ideological Spaces in east Central Europe. *Communist and Post-Communist Studies* 30/3: 221-254.

Markowski, R. 2001. Party System Institutionalization in New Democracies: Poland – A Trend-Setter with No Followers. Kogumikus: Lewis, P. (toim) *Party Development and Democratic Change in Post-Communist Europe*”. London: Frank Cass Publishers.

McAllister, I. ja S. White 2007. Political Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Societies. *Party Politics*, 13(2): 197–216.

Middendorp, C. P. 1992. Left-right self-identification and (post)materialism in the ideological space; their effect on the vote in the Netherlands, *Electoral Studies*, 11(3): 249-269.

Mikkel, E. 2003. Asutavad valimised Eestis võrdlevas postkommunistlikus perspektiivis. Kogumikus: R Toomla (toim.) *Riigikogu valimised 2003: Kas muutuste lävel*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Noelle-Neumann, E. 1998. A Shift from the right to the left as an indicator of value change: A battle for the climate of opinion, *International Journal of Public Opinion Research*, 10 (4): 317-333.

Norris, Pippa 1999. Introduction: The Growth of Critical Citizens? In: Norris, P. ed., *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press., 1-27.

Potter, C. 2001. Left-right self-placement in Western Europe: What responses and non-responses indicate. Paper prepared for the Political Behavior Group, U. W. Madison.

Rose, R., T. Makkai 1995. Consensus or Dissensus in Welfare Values in Post-Communist Societies. *European Journal of Political Research*, 28(2): 203-224.

Roskin, M. G. 1993. The emerging party systems of Central and Eastern Europe. *East European Quarterly*, 27(1): 47-63.

Sani, G., G. Sartori 1983. Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies. In: H. Daalder and P. Mair eds. *Western European Party Systems: Continuity and Change*, Beverly Hills/London: Sage, ch.11.

Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. New York: Cambridge University Press.

Sitter, N. 2002. Cleavages, Party Strategy and Party System Change in Europe, East and West. *Perspectives on European Politics and Society*, 3: 436-437.

Steen, A. 1996. Confidence in Institutions in Post-Communist Societies: The case of the Baltic States, *Scandinavian Political Studies*, 19(3): 205-225.

Tallo, A. ja E. Terk, 1998. Erinevad generatsioonid üleminekuperioodi Eestis. Kogumikus *Eesti inimarengu Aruanne*. Tallinn: ÜRO Arenguprogramm: 14-16.

Zarycki, T. 2000 Politics in the Periphery: Political Cleavages in Poland Interpreted in their Historical and International Context. *Europe-Asia Studies*, 52(5): 851-873.

Van der Eijk, C., H. Schmitt ja T. Binder 2005. Left-Right orientation and Party Choice. In: Thomassen, Jacques ed. *The European Voter - A Comparative Study Of Modern Democracies*. New York: Oxford University Press.

Whitefield, S. 2002. Political Cleavages and Post-Communist Politics. Annual review of Political Science, 2002, 5: 181-200.

Yanovich, M. ja W. A. Fisher 1973. Introduction: The Development of Soviet Studies on Stratification and Mobility. In: M. Yanovich and W. A. Fisher ed. *Social Stratification and mobility in the USSR*. White Plains, NY: International Arts and Sciences Press, Inc.

Interneti allikad

Vabariigi Valitsuse määrus. Asustusüksuse liigi, nime ja lahkmejoonte määramise alused ja kord. Jõustunud 10.12.2006

<https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=12759652>

Sotsiaalteadlaste avalik pöördumine "Postimees" 23.04. 2001, lk. 16

Riigikogu kodulehele www.riigikogu.ee

Eesti erakondade ajalugu <http://erakonnad.instituut.ee/>.

Lisa 1. Vasak-parem skaala jaotused 1991–2007

1991 Vasak- ja parempoolsuse skaala jaotus ja näitajad

		Vastajate arv	% küsitletutest	% vaadete paigutajatest
	Vasak	5	0,5	1,0
	2	3	0,3	0,6
	3	23	2,4	4,8
	4	30	3,1	6,3
	5	36	3,8	7,5
	6	213	22,2	44,5
	7	41	4,3	8,6
	8	91	9,5	19,0
	9	17	1,8	3,5
	10	8	0,8	1,7
	Parem	12	1,3	2,5
	Kokku	479	50,0	100,0
Raske öelda		426	44,5	
Vastamata		53	5,5	
Kokku		958	100,0	
Keskmine		6,34		
Mediaan		6,00		
Mood		6,00		
Standardhälve		1,75		

1992 Vasak- ja parempoolsuse skaala jaotus ja näitajad

		Vastajate arv	% küsitletutest	% vaadete paigutajatest
	Vasak	10	1,0	1,5
	2	23	2,3	3,6
	3	47	4,7	7,3
	4	53	5,3	8,2
	5	179	17,9	27,7
	6	120	12,0	18,6
	7	71	7,1	11,0
	8	92	9,2	14,2
	9	32	3,2	5,0
	Parem	19	1,9	2,9
	Kokku	646	64,6	100,0
Raske öelda		270	27,0	
Vastamata		84	8,4	
Kokku		1000	100,0	
Keskmine		5,78		
Mediaan		6,00		
Mood		5,00		
Standardhälve		1,94		

LISA 1. järg

1993 Vasak- ja parempoolsuse skaala jaotus ja näitajad

		Vastajate arv	% küsitletutest	% vaadete Paigutajatest,.
	Vasak	3	0,3	0,5
	2	34	3,4	5,3
	3	49	5,0	7,7
	4	42	4,3	6,6
	5	182	18,4	28,4
	6	116	11,8	18,1
	7	87	8,8	13,6
	8	88	8,9	13,8
	9	25	2,5	3,9
	Parem	14	1,4	2,2
	Kokku	640	64,8	100,0
Raske öelda		330	33,4	
Vastamata		17	1,7	
Kokku		987	100,0	
Keskmine		5,73		
Mediaan		6,00		
Mood		5,00		
Standardhälve		1,88		

1996 Vasak- ja parempoolsuse skaala jaotus ja näitajad

		Vastajate arv	% küsitletutest	% vaadete paigutajatest
	Vasak	22	2,2	2,9
	2	19	1,9	2,5
	3	53	5,2	6,9
	4	53	5,2	6,9
	5	311	30,5	40,4
	6	136	13,3	17,7
	7	77	7,5	10,0
	8	66	6,5	8,6
	9	19	1,9	2,5
	Parem	13	1,3	1,7
	Kokku	769	75,3	100,0
Raske öelda		252	24,7	
Kokku		1021	100,0	
Keskmine		5,42		
Mediaan		5,00		
Mood		5,00		
Standardhälve		1,74		

LISA 1. järg

1999 Vasak- ja parempoolsuse skaala jaotus ja näitajad

		Vastajate arv	% küsitletutest	% vaadete paigutajatest
	Vasak	7	0,7	1,0
	2	9	0,9	1,3
	3	29	2,9	4,2
	4	33	3,3	4,9
	5	254	25,2	36,9
	6	143	14,2	20,7
	7	81	8,0	11,7
	8	84	8,4	12,2
	9	17	1,6	2,4
	Parem	32	3,2	4,7
	Kokku	688	68,4	100,0
Raske öelda		231	23,0	
Vastamata		86	8,6	
Kokku		1005	100,0	
Keskmine		5,93		
Mediaan		6,00		
Mood		5,00		
Standardhälve		1,72		

2002 Vasak- ja parempoolsuse skaala jaotus ja näitajad

		Vastajate arv	% küsitletutest	% vaadete paigutajatest
	Vasak	37	3,7	4,4
	2	37	3,7	4,4
	3	65	6,5	7,8
	4	89	8,9	10,6
	5	161	16,1	19,3
	6	136	13,6	16,3
	7	142	14,2	17,0
	8	98	9,8	11,7
	9	36	3,6	4,3
	Parem	35	3,5	4,2
	Kokku	836	83,6	100,0
Raske öelda		145	14,5	
Vastamata		19	1,9	
Kokku		1000	100,0	
Keskmine		5,66		
Mediaan		6,00		
Mood		5,00		
Standardhälve		2,17		

LISA 1. järg

2005 Vasak- ja parempoolsuse skaala jaotus ja näitajad

		Vastajate arv	% küsitletutest	% vaadete paigutajatest
	Vasak	27	2,7	3,4
	2	9	0,9	1,1
	3	61	6,1	7,6
	4	66	6,6	8,2
	5	262	26,2	32,6
	6	107	10,7	13,3
	7	98	9,8	12,2
	8	102	10,2	12,7
	9	23	2,3	2,9
	Parem	49	4,9	6,1
	Kokku	804	80,4	100,0
Raske öelda		163	16,3	
Keeldus		33	3,3	
Kokku		1000	100,0	
Keskmine		5,77		
Mediaan		5,00		
Mood		5,00		
Standardhälve		2,04		

2007 Vasak- ja parempoolsuse skaala jaotus ja näitajad

		Vastajate arv	% küsitletutest	% vaadete paigutajatest
	Vasak	24	2,4	2,9
	2	19	1,9	2,3
	3	48	4,8	5,8
	4	86	8,5	10,5
	5	255	25,3	31,0
	6	125	12,4	15,2
	7	120	11,9	14,6
	8	77	7,6	9,4
	9	26	2,6	3,1
	Parem	43	4,2	5,2
	Kokku	823	81,7	100,0
Raske öelda		173	17,2	
Keeldus		12	1,2	
Kokku		1008	100,0	
Keskmine		5,70		
Mediaan		5,00		
Mood		5,00		
Standardhälve		1,98		

Lisa 2. Keskmine positsioon vasak-parem skaalal 10 Euroopa riigis

Keskmine positsioon vasak-parem skaalal, skaalale paigutamise suutlikkus ja keskele paigutamise populaarsus 10 Euroopa riigis, 1999.

	Keskmine positsioon vasak-parem skaalal	Paigutajate osakaal	Keskele (5-6) paigutajate osakaal	Vastajate arv
Soome	5,77	88	40	1038
Rootsi	5,34	96	34	1024
Saksamaa	5,34	81	48	2036
Suurbritannia	5,08	81	58	994
Prantsusmaa	4,86	83	40	1615
Itaalia	5,36	79	40	2000
Tšehhi	5,96	92	40	1908
Venemaa	4,92	64	52	2500
Läti	5,83	67	56	1013
Leedu	5,41	62	50	1018

Andmed: WVS 1999.

Lisa 3. Valijaskondade keskmised positsioonid 1991–2007

1991 Valijaskondade keskmised positsioonid vasak-parem skaalal

	Keskmine	Vastajate arv	Standardhälve
Isamaaliit	6,5	44	1,898592
Möödukad	6,47	43	1,652543
ERSP	7,77	21	1,894855
Rahvarinne	6,49	128	1,500574
Kindel Kodu	6,24	13	1,640825
Kuningriiklased	7	3	2
Rohelised	6,89	9	2,14735
EEE	6,7	20	2,577228
Vaba Eesti	6	55	1,710534
polaarsus	1,77		
Eta ruudus	0,049		

1992 Valijaskondade keskmised positsioonid vasak-parem skaalal

	Keskmine	Vastajate arv	Standardhälve
Isamaaliit	7,09	65	2,013417
Möödukad	5,68	41	1,808854
ERSP	7,17	23	1,722899
Rahvarinne	5,40	83	1,48931
Kindel Kodu	6,06	49	1,830393
Kuningriiklased	6,06	36	1,602577
Rohelised	5,83	18	1,757338
EEE	5,98	45	1,802636
Eesti Kodanik	6,16	63	1,715267
polaarsus	1,77		
Eta ruudus	0,100		

1993 Valijaskondade keskmised positsioonid vasak-parem skaalal

	Keskmine	Vastajate arv	Standardhälve
Isamaaliit	7,04	53	1,828853
Möödukad	6,56	25	1,635033
ERSP	6,76	25	1,738774
Rahvarinne	4,70	61	1,773361
Kindel Kodu	5,96	81	1,684076
Kuningriiklased	5,95	39	1,450022
Rohelised	5,79	28	1,750283
EEE	5,70	47	1,828695
Eesti Kodanik	5,91	23	1,564174
polaarsus	2,34		
Eta ruudus	0,145		

LISA 3. järg

1996 Valijaskondade keskmised positsioonid vasak-parem skaalal

	Keskmine	Vastajate arv	Standardhälve
Isamaa ja ERSP liit	6,74	46	1,405304
Mõõdukad	6,27	33	1,505671
Reformierakond	6,19	115	1,659083
Keskerakond	4,92	89	1,424021
KMÜ	5,53	173	1,58322
Meie Kodu on Eestimaa	4,32	120	1,624308
polaarsus	2,42		
Eta ruudus	0,196		

1999 Valijaskondade keskmised positsioonid vasak-parem skaalal

	Keskmine	Vastajate arv	Standardhälve
Isamaa ja ERSP liit	7,03	96	1,917696
Mõõdukad	6,10	46	1,695536
Reformierakond	6,42	84	1,519707
Keskerakond	5,55	124	1,628924
Koonderakond	6,10	63	1,726725
Maarahvaerakond	5,52	25	1,292816
ÜRP	5,11	40	1,035987
polaarsus	1,92		
Eta ruudus	0,123		

2002 Valijaskondade keskmised positsioonid vasak-parem skaalal

	Keskmine	Vastajate arv	Standardhälve
Isamaaliit	6,64	67	2,079492
Res Publica	6,47	47	1,886463
Reformierakond	6,62	152	1,897835
Mõõdukad	5,81	67	1,60717
Keskerakond	5,03	131	1,88083
Rahvaliit	5,21	42	1,631036
polaarsus	1,61		
Eta ruudus	0,125		

LISA 3. järg

2005 Valijaskondade keskmised positsioonid vasak-parem skaalal

	Keskmine	Vastajate arv	Standardhälve
Keskerakond	5,25	207	2,226707
Res Publica	5,92	35	1,936245
Reformierakond	6,71	131	1,759904
Rahvaliit	5,86	51	1,977176
Isamaaliit	6,93	59	2,31904
Sotsiaaldemokraatlik Erakond	5,21	45	1,563425
polaarsus	1,72		
Eta ruudus	0,106		

2007 Valijaskondade keskmised positsioonid vasak-parem skaalal

	Keskmine	Vastajate arv	Standardhälve
Isamaa ja Res Publica Liit	6,90	87	1,712654
Eestimaa Rahvaliit	5,00	40	1,182244
Reformierakond	6,50	175	1,967224
Sotsiaaldemokraatlik Erakond	5,36	78	1,642347
Keskerakond	4,80	168	1,770143
Eestimaa Rohelised	5,80	53	2,133619
polaarsus	2,1		
Eta ruudus	0,170		

Parteiblokkide polaarsus 1991–2007

	1991	1992	1993	1996	1999	2002	2005	2007
vasakpoolne blokk	6,39	5,79	5,59	5,01	5,61	5,08	5,37	4,83
parempoolne blokk	6,73	6,66	6,85	6,34	6,62	6,44	6,40	6,27
Vahe skaala punktides	0,34	0,87	1,26	1,33	1,01	1,36	1,03	1,44
Eta ruudus	0,008	0,051	0,095	0,131	0,083	0,107	0,058	0,117

Summary

The aim of the master thesis on “Political Awareness and Substantial Change in the Left-Right Orientations in Post-Communist Society: Estonia 1991–2007” is to establish the values, attitudes and elements of social structure that relate to the left-right views in Estonia. Although the factors affecting the meaning of the left-right orientations and self-determination on the left-right scale have been studied for decades in Western Europe, and for some time now in the post-communist societies as well, there exists as yet no thorough empirical research on the content of the left-right in Estonia. The present thesis seeks to fill this gap.

The thesis encompasses the whole period of regained independence drawing on the data from eight separate surveys from 1991–2007. The main goal is to determine the cleavages and oppositions which most clearly emerge on the left-right scale, the changes that have occurred in these during the given period, and the substantial effect that the communist past and the present rightist domination has had on the content of the left-right in Estonia.

Firstly, I look into people’s ability for self-determination and discrimination on the left-right scale, and I find that awareness has greatly increased over the 16 years of regained independence: in 1991 only half of the population were able to place themselves on the scale, while in recent years this proportion has increased to more than 80 percent of the population. Likewise, the distance on the left-right between the electorates of the rightmost and the leftmost party has increased, exceeding 2 scale points. It may, therefore, be claimed that in the given period of time people’s first-level awareness concerning recognition and discrimination of positions on the scale has increased.

Secondly, I investigate the relation of the left-right scale to social structure, values, attitudes and participation, and carry out a regression analysis based on two surveys (1996 and 2005) to establish which of these are most strongly connected with the left-right views.

It turns out that, unlike the ability for self-placement on the scale, attribution of meaning to the scale has increased slowly. However, certain changes can be traced in the factors related to the left-right orientations. The only element of social structure

which affected the left-right views was ethnicity, but its effect, too, has decreased over the years, indicating a respective decrease in ethnically based conflicts.

The urban-rural opposition, which is considered to be important in post-communist societies, does not emerge on the left-right scale in Estonia.

The most strongly linked with left-right views were subjective evaluation of the economic situation and support for institutions. Both of these indicate a manifest difference between the rightist and the leftist: those satisfied with the system and life are more rightist whereas the less satisfied are more leftist.

The strength of the connection between party-preference and the left-right scale has been constantly rising, which may be considered good as it indicates an increased ideologization of the party landscape. Over the years, only two parties have boasted electorates clearly discernible on the left-right scale: the rightist *Isamaaliit* and *Keskerankond* (formerly *Rahvarinne*), which is leftist in the Estonian context, though otherwise centrist.

The main result of the present study may be taken to be the fact that, as it turns out, there exists an evident connection between system support and rightist views. In addition, another interesting connection appeared in the course of the study: similarly to support for change and innovation in post-communist societies, post-materialist values too are linked with rightist views, although the link is as yet weak.

In investigating political awareness, I included educational level as an indicator of cognitive ability and distinguished age groups. It turned out that the inclusion of such indicators is crucial to studying the abstract dimension of the left-right scale. In Estonia, the relationship of the most important values, attitudes and elements of social structure to the left-right self-determination among people with higher education is almost three times stronger than among those without secondary education.

Several results of the present study, e.g., the fact that a certain ideology is accompanied by the importance of system support, the connection of post-materialism with rightist views in the post-communist societies, and the role of cognitive ability factors in making sense of the more general ideological concepts, open up prospects for further studies concerning the content of the left and the right both in Estonia and in a wider circle of countries.